

ISSN 0202—3261

ISTORIJA

XXVI

147
LIETUVOS TSR AUKŠTŪJŲ MOKYKLŲ MOKSLO DARBAI
НАУЧНЫЕ ТРУДЫ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ISTORIJA

XXVI

KAI KURIOS LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMOS

ИСТОРИЯ

XXVI

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

Vilnius „Mokslas“ 1986
Вильнюс «Мокслас» 1986

Redaktorių kolegija

B. DUNDULIS, S. JEGELEVIČIUS (sekretorius),
S. LAZUTKA (ats. redaktorius), V. LESCIUS,
M. MICHELBERTAS (ats. sekretoriaus pavaduotojas),
S. STASAITIS

Išleista Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos
redakcinės-leidybinės tarybos užsakymu

I 0501000000—113 Z—86
M854(08)—86

© Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vi-
durinio mokslo ministerijos redakcinė-lei-
dybinė taryba

APIE ANTROJO LIETUVOS STATUTO (1566 m.) VIENO NUORAŠO PALEOGRAFIJĄ¹

A. VASILIAUSKIENE

Antrasis Lietuvos Statutas, 1564 metais priimtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Bielsko seimo ir 1566 m. kovo mėn. patvirtintas Vilniaus seimo², kaip ir Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), nebuvo išspausdintas ir plito nuorašais, kurių išliko kelios dešimtys. Kiek būta Antrojo Statuto nuorašų, kol kas sunku pasakyti³. Vilniaus V. Kapsuko universiteto ir LTSR MA Istorijos instituto mokslininkų grupė, vadovaujama ist. m. dr. prof. S. Lazutkos, jau baigianti paruošti 2 tomų (4 knygų) Pirmojo Lietuvos Statuto akademinį leidinį, pradeda Antrojo Lietuvos Statuto tyrinėjimus, ir, tik juos užbaigus, bus apytikriai nustatytas nuorašų skaičius.

Paleografiškai, o juo labiau tekstologiškai Antrojo Statuto rankraščių, ne taip kaip Pirmojo Statuto, iki šiol niekas netyrinėjo⁴. Tik I. Danilavičius 1823 m. „Dziennik Wileński“ išspausdintame straipsnyje⁵ kartu su Pirmojo Statuto rankraščiais cha-

¹ Šiuo metu nuorašas yra Valstybinėje V. Lenino bibliotekoje Maskvoje.— Zr.: Государственная библиотека им. В. И. Ленина. Рукописное отделение (toliau — ГБЛ. РО), ф. 256, № 412.

² Smulkiau apie tai žr.: *Lappo J.* 1588 metų Lietuvos Statutas.— K., 1934, t. 1, d. 1.

³ V. Raudeliūnas rašė, kad „autentiškam Statuto (Antrojo.— A. V.) tekstui atstatyti buvo panaudota arti 40 nuorašų lotynų bei lenkų kalbomis“. Zr.: *Raudeliūnas V.* Iškalingi dokumentai: Atrasti seniausieji Pirmojo Lietuvos Statuto tekstai.— *Gimtas kraštas*, 1970, gruodžio 10. Po vienuolikos metų jis jau pažymi: „Šiuo metu mums žinoma daugiau nei 50 rankraščių Antrojo Statuto nuorašų, iš kurių 13 rašyti originalo, vadinamąja rusų kalba, arti 40 — lenkų ir 5 — lotynų kalba“. Zr.: *Raudeliūnas V.* Antrojo (1566) Lietuvos Statuto nuorašai.— Kn.: Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV—XIX. V., 1981, p. 6—32.

⁴ V. Raudeliūno straipsnį „Antrojo (1566) Lietuvos Statuto nuorašai“, paskelbtą jau minėtame leidinyje galima laikyti tik tokio tyrinėjimo pirmaisiais žingsniais. Tai daugiau bibliografiniai nuorašų duomenys su tam tikru bandymu panagrinti juos paleografiškai ir tekstologiškai. Išsamiau V. Raudeliūnas nagrinėja vadinamąjį Ciudo nuorašą. Zr.: *Рудялюнас В.* Чудовский список Второго Литовского Статута.— Lietuvos TSR MA darbai. A serija, 1973, t. 4(45), p. 67—76. Šie straipsniai yra gera atrama toliau nagrinėjant Antrojo Lietuvos Statuto nuorašus.

⁵ *Danilowicz I.* Opisanie bibliograficzne dotąd znanych exemplarzy Statutu Litewskiego, rękopiśmiennych i edycyų drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też w polskim i łacińskim języku.— *Dziennik Wileński*, 1823, t. 2, s. 1—18.

rakterizuoja ir 20 savo surastų Antrojo Statuto nuorašų: keturis, parašytus senąja baltarusių kalba, ir šešiolika — senąja lenkų. Pirmąjį iš minėtų I. Danilavičiaus nuorašų metais anksčiau tame pačiame žurnale trumpai aprašė kanauninkas Antonijus Sosnovskis⁶. Apie tai užsimena ir pats I. Danilavičius⁷. Tačiau A. Sosnovskis, matyt, menkai teišmanęs paleografiją, apie rankraštį pateikė gana mažai duomenų. Išnašų pastabose tai nuolat pažymi ir žurnalo redaktoriai. I. Danilavičius rankraštį paleografiškai apibūdina kad ir labai trumpai, tačiau daug tiksliau, duoda jam pavadinimą. Aštuonių Antrojo Lietuvos Statuto rankraščių (dviejų, rašytų lotyniškai, ir šešių — lenkiškai) trumpą charakteristiką 1900 metais pateikė F. Pekosinskis (kartu su tekstais lotynų ir lenkų kalba)⁸.

Istorinėje literatūroje kiek plačiau apibūdintas mūsų čia aptariamas Antrojo Lietuvos Statuto nuorašas. Visi autoriai jį dar vadiną „Volynės statutu“, „kadangi, — kaip teigia I. Danilavičius, — šis Statutas unijos (Liublino — A. V.) metu buvo patvirtintas Volynei ir Kijevui, išskyrus vieną antrą skyrių...“⁹. Jo nuorašą pirmas trumpai paminėjo lenkų magnatų Zaluskių bibliotekos bibliotekininkas Janas Danielius Andriejus Janockis 1752 m. išspausdintame šios bibliotekos knygų kataloge (p. 68, Nr. CCXIII)¹⁰. Šią žinutę vėliau pakartojo I. Danilavičius minėtame straipsnyje¹¹, kartu paaiškindamas, kodėl J. Janockis šį Statutą pavadino „Volynės statutu“ pažymėdamas, kad rankraštis buvo Zaluskių bibliotekos nuosavybė ir, „galimas daiktas, šiuo metu yra Imperatoriškosios bibliotekos Peterburge nuosavybė“¹², kad rankraštis yra i n folio formato, rašytas „rusų“ kalba. Iš to „galimas daiktas“ galima sakyti, kad I. Danilavičius pats „de visu“ rankraščio nebuvo matęs.

1842 metais „Rumiancevo muziejaus rusų ir slavų rankraščių aprašyme“¹³ A. Vostokovas kiek plačiau apibūdina šio rankraščio

⁶ Sosnowski A. Wiadomość o statucie Litewskim, drugim powszechnie zwanym. — Ibid., 1822, t. 2, s. 200—212.

⁷ Daniłowicz I., s. 1.

⁸ Piekosiński F. Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku. — Archiwum Komisji prawniczej. Kraków, 1900, t. 7.

⁹ Daniłowicz I., s. 1. (Matyt, tais pačiais motyvais vadovavosi ir J. Janockis ir vienas iš savininkų, pirmajame nenumuotame lape užrašęs „Statut Wolyński...“).

¹⁰ Janozki J. D. A. Specimen catalogi codicum manuscriptorum bibliotheca Zalisciane. — Dresdae, MDCCLII.

¹¹ Daniłowicz I., s.

¹² Zaluskių biblioteka po 1794 metų T. Kosciuškos sukilimo nuslopavimo ir 1795 m. trečiojo Zėčpospolitos padalijimo buvo sekvestruota, o jos knygos pergabentos į Peterburgą, į vadinamąją Imperatoriškąją biblioteką. Išsamiau apie tai žr.: Muszyńska K., Kupść B. Rękopisy z biblioteki Zaluskich i innych zbiorów Polskich zwrócone z Leningradu w latach 1923—1924. — W-wa, 1980; Biblioteka im. M. J. Sałtykova-Szczedrına. — In: Encyklopedia powszechna PWN. W-wa, 1973, t. 1, s. 270; Biblioteka Załuskich. — Ibid., s. 271.

¹³ Восток А. X. Описание русских и славянских рукописей Румянцовского музея. — СПб., 1842, с. 633—637.

išorinius požymius. Sunku pasakyti, ar jis žinojo I. Danilavičiaus straipsnį, tačiau beveik pažodžiui pakartoja minėtąją trumpą J. Janockio žinutę. Tiesa, ne taip kaip I. Danilavičius, A. Vostokovas daro tam tikrų išlygų («... по некоторым примерам, должен быть тот самый») ir tik tada teigia, jog tai esąs tas pats nuorašas. Įrodinėdamas analizuoja J. Janockio duomenis, lygina juos su vėlesniais kito bibliotekininko Abraomo Michailo Troco¹⁴ papildomais apibūdinimais. Tie įrodinėjimai gana įtikinami. A. Vostokovas pirmasis tiksliai apibūdina nuorašo struktūrą, nurodydamas jo atskirų dalių pradžią ir pabaigą, analizuoja dvi svarbiausias miniatiūras (2 ir 29 l.), įtikinamai iššifruoja įterptus į jas inicialus, sako, jog jų raidės žymi Vasilijaus Usovičiaus (Kijevo miesto sindiko, t. y. atstovo teisme) pavardę, vardą ir pareigas. Tačiau neabejotinai klaidingas yra jo teiginys, jog rankraštis rašytas paties V. Usovičiaus. Įdomios dar kelios A. Vostokovo pastabos, pavyzdžiui, tokia: prieš patekdamas į Rumiancevo muziejų, rankraštis buvęs Michailo Antonovskio nuosavybė.

Istorijos ir Rusijos senienų Imperatoriškosios draugijos mokslinis sekretorius I. Beliajevas trumpoje 1855 m. išspaudinto leidinio «Статут Великого княжества Литовского» įžangoje pakartoja kai kuriuos A. Vostokovo duomenis¹⁵.

Tą patį nuorašą kartu su kitais svarbiais istorijos dokumentais mini K. Kestneris ir vadina jį Lietuvos Statutu¹⁶.

Tyrinėtojai, naudojęsi Antrojo Lietuvos Statuto straipsniais kaip istoriniais šaltiniais, nuo XIX a. antrosios pusės iki pat mūsų dienų daugiausia rėmėsi 1855 m. leidiniu, kuriame išspausdintas vien šis nuorašas be jokių palyginimų ir variantų iš kitų nuorašų¹⁷.

Tyrinėtojų grupė, papildydama Rumiancevo fondo rankraščių aprašus, pateikia keletą žinių ir apie mums rūpimą nuorašą: nurodo, kad 2-ojo ir 29-ojo lapo augaliniai ornamentai yra ukrainietiškos kilmės, cinoberiu rašytas raidės ir papuoštus lapus priskiria tam pačiam rašovui Vasilijui Usovičiui, nuorašą be išlygų datuoja XVI a. paskutiniuju trečdaliu¹⁸. Rumiancevo fondo tyrinėtojas

¹⁴ Plačiau apie jį žr.: Wielka encyklopedia powszechna PWN.— W-wa, t. 11, s. 659.

¹⁵ Статут Великого княжества Литовского, 1566 года.— Издание Императорского Московского общества истории и древностей Российских (toliau — СВКЛ, 1566 г.).— М., 1855.

¹⁶ Кестнер К. И. Материалы для исторического описания Румянцовского музея.— М., 1882, с. 29.

¹⁷ СВКЛ, 1566 г.

¹⁸ Майкова К. А., Щербачева Н. А., Неволин Ю. А., Попова О. С. Дополнения и уточнения к описи А. Х. Востокова «Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея» (СПб., 1842) и описание художественных украшений рукописей (№№ 1—562).— М., 1975—1977 (машинопись) ГБЛ.РО — с. 88.

V. Kozlovas¹⁹ bando išaiškinti, kaip ir kada nuorašą įsigijo Rumiancevas²⁰. Tačiau visi šie tyrinėtojai remiasi A. Vostokovu.

Mūsų nagrinėjamo nuorašo paleografija iki šiol mokslininkų mažai tyrinėta. Tik pastaraisiais metais VVU Istorijos fakulteto absolventė P. Jokubauskaitė nagrinėjo rankraščio grafikos ypatybes²¹. V. Raudeliūnas²² trumpai apibūdina išorinius požymius, nurodo, kur jis laikomas, apytikriai nustato nurašymo laiką ir, pasiremdamas ankstesniais tyrinėjimais, bando iššifruoti vėlesnius užrašus. Tačiau tai toli gražu nėra išsami nuorašo paleografija.

Šiuo straipsniu norima pradėti nuoseklią Antrojo Lietuvos Statuto rankraščių paleografinę bei tekstologinę analizę. Jo tikslas — pateikti pilnesnę nuorašo paleografiją, pirmiausia apibūdinti išorinius požymius (popierių, rašalą, vandenženklis ir t. t.) ir, taip ištyrus, nustatyti parašymo laiką, vietą, buvusius savininkus, o gal ir patį rašovą.

Nagrinėjamą nuorašą sudaro privilegijos, registras, Statuto tekstas, turtinio palikimo užrašymo pavyzdžiai ir lenkų kalba rašytas pirmasis nenumeruotas lapas bei priedai (apie tai bus kalbama vėliau).

Šiuo metu nuorašas — tai solidi knyga²³. Viršelis storo kartono, aptrauktas juodu odos pakaitalu. Nugarėlėje — penki beveik vienodais atstumais išsidėstę iškilūs trigubi lankai (vidurinysis gero kai aukštesnis). Jų pakraščiai įspausti ir dėl to atsiradę grioveliai. Ir priekinis, ir užpakalinis viršelis apklijuotas juoda ornamentuota oda, matyt, paimta iš senojo įrišimo. Priekinio viršelio labiau apgadinta, ne visai tiesiai priklijuota ir netaisyklingų matmenų (17,7—18×29,4—29,6 cm). Užpakalinio viršelio apklija — 17,8×30 cm. Abiejų viršelių ornamentas panašus (darytas įbrėžimais ir įspaudimais) su skirtinga centrine dalimi, kuri priekiniame viršelyje daug sudėtingesnė ir gražesnė, proporcinga. Oda užklijuotų viršelių kraštai eina plonyn ir atrodo lyg nulenkti kampu žemyn. Viršelių kampai apvalūs. Nuoraše yra 146+1 (švarus) lapai. Tačiau du (143 ir 144) lapai daug vėlesnio laikotarpio ir patekę atsitiktinai, — apie tai kalbėsime vėliau, — todėl nagrinėjamo Statuto nuorašui priklauso 144+1 lapai. Lapai suskirstyti į 19 lankų. Tačiau lapų skaičius lankuose nevienodas: pirmajame, trečiajame ir penktajame — po 10, antrajame, ketvirtajame ir aštuonioliktajame — po 6; devynioliktajame — 4. Šeštajame lanku yra 7 lapai.

¹⁹ Козлов В. П. К истории комплектования Румянцевского собрания. — В кн.: Записка отдела рукописей. Вып. 41. М., 1980, с. 4—29.

²⁰ Ten pat, p. 27.

²¹ Jokubauskaitė P. Rumiancevo nuorašo grafikos chronologija. — V., 1980. — 69 l. (Diplominis darbas. VVU Istorijos fakultetas, Lietuvos TSR istorijos katedra).

²² Raudeliūnas V. Antrojo (1566) Lietuvos Statuto nuorašai. 5. Rumiancevo nuorašas, p. 21—23.

²³ Nuorašas buvo restauruotas ir naujai įrištas 1963 m. gruodžio mėn. meistrės Klementovos. Tai sužinome iš pastabos, kuri violetiniu rašalu įrašyta užpakalinio viršelio vidinėje pusėje.

Matyt, čia buvo paliktas švarus nenumeruotas lapas, bet vėliau išplėštas, todėl galima sakyti, kad ir šis lankas, kaip ir kiti vienuolika, turėjo mažiausiai 8 lapus.

Lapai į lankus susiūti dvigubu baltu šilkinio siūlu keturiais dygsniais tokiomis proporcijomis (skaičiuojant centimetrais iš apačios) 1,8+4 (siūlas) + 1+7,5 (siūlas) + 1,2+7,7 (siūlas) + 1,1+3,7 (siūlas) + 2 cm. Kai kuriuose lankuose dygsnių atstumai kiek įvairuoja, nes įrišant buvo pradurtos gana nemažos skylės. Lankai, ypač paskutiniai lankų lapai, vieni su kitais stipriai suklijuoti ir sujungti siūlu, priklijuoti prie nugarėlės. Priešpaskutinis lankas (137—142 lapai) sūtas ne per vidurį, o prisiūtas, tačiau siūlo nematyti, nes prie 142 lapo priklijuotas 143 lapas. Įdomus paskutinio lanko (143—146 lapai) įrišimas: siūlė eina tarp 143—144 lapo, 145 ir 146 lapai prisiūti prie 144, o jų kraštai priklijuoti prie 143 lapo.

Nugarėlės siūlas šilkinis, rudos spalvos.

Paskutinio (19-ojo) lanko įrišimas ir trys skirtingi jame esantys vandenženkliai, iš kurių vienas (143 l.), o tikriausiai ir kitas (144 l.), datuojamas XVIII a. antrąja puse, leidžia manyti, kad lapai su lenkiškais tekstais į Statuto nuorašą pakliuvę atsitiktinai, nes 145 lape yra įrašas *Wasily Usowicz* galimas daiktas, kad jie buvo įrišti restauruojant ir jau po to sunumeruoti.

Nuorašo lapų formatas in folio 18,5×30 cm. Eilučių lapuose nevienodai (tai priklauso ir nuo straipsnių skaičiaus), tačiau pilnuose lapuose jų ne daugiau kaip 31. Matuojant pastebėta, kad dažniausiai tarpai tarp eilučių yra 0,7 iki 0,8 cm, nors pasitaiko 0,5 ir net 1 cm. Teksto apačioje paliktas 4,5—5 cm pločio kraštas, tačiau kartais jis būna 4 ir net mažiau cm. Pirmai eilutei nuo viršaus paprastai palikta daugiau kaip 2 cm.; šonai — nuo 2,5 iki 3 cm pločio, nors yra ir siauresnių, ir platesnių; tarpas nuo įrišimo pusės — 1—2 cm.

Visi lapai palyginti neblogai išsilaikę, nesunku skaityti net ir apgadintuosius, išskyrus pirmąjį nenumeruotą ir du apiplėšytus lapus (143 ir 144), kuriuose likusi tik maža dalis teksto. Pirmajame (nenumeruotame) lape nuo skaičiaus 12 žemyn išplėsta plataka juosta nuo įrišimo, matyti tik skaičius 3 (vietoj 13), o skaičiaus 14 — vieneto kraštelis ir 4. Apiplėšytas priešlapis, 9, 10 ir lapai nuo 138 numerio. Daugelyje lapų nuplyšęs viršutinis arba apatinis kamputis, matyt, nuo dažno vartymo. 34, 45, 79, 141 lapuose pastebėta skylių. Beveik visi lapai viršuje turi dėmę — lyg tasai rankraščio kraštas būtų mirkęs vandenyje. Nuo 111 lapo popierius patamsėjęs nuo drėgmės, ypač 128—136 lapai. Kai kur, galimas daiktas, irgi nuo drėgmės, viršutinė eilutė gerokai pablukusi. 32—39 lapai ties viduriu aplieti rudu skysčiu — ryški didelė ruda dėmė. 126—128 lapuose suteptas teksto pakraštys, o mažų rudų dėmelių galima pastebėti daugelyje lapų. Knygos lapų pakraščiai nudažyti žaliu skysčiu, o dažai prasiskverbę į lapų vidų lyg išsilieję (nuo 26 iki 30 ir nuo 80 iki 82 lapo). Smulkesnių žalių užtėskimų yra ir kitų lapų pakraščiuose, 3, 88 l. a. p. (t. y. antroje lapo pu-

sėje) 95, 128 l. a. p. ir 132 lapuose ryškios rašalo dėmės. Pasitaiko smulkesnių tiškulių nuo plunksnos, sutepimų paraštėse; nuo paskutinėje eilutėje nutįsusių raidžių kojelių. Lapų viršuje užrašytos santrumpos „Roz“ (rozdel) ir skaičiai (skyrių numeriai) beveik visur persigėrę į kitą pusę arba susitepę. Suteptos kai kurios cinoberiu rašytos raidės — lyg jas būtų kas perbraukęs dar nenudžiūvusias. Yra raidžių smarkiai persigėrusių į kitą pusę (35, 41, 47 l. a. p., 48 l. a. p., 54, 57, 58, 60, 66 l. a. p., 67—74, 83, 84, 88, 90—94, 98—105), yra cinoberiu parašytų raidžių, kurios arba labai ryškiai atsispaudusios priešingo lapo pusėje arba jį sutepusios (37 l. a. p., 38, 76 l. a. p., abi 78 l. pusės, 94 l. a. p., 106, 113, 114 abi pusės, 123, 131—134 ir kituose lapuose). Raidės, atsispaudusios priešingame lape, leidžia manyti, kad cinoberiu rašyta jau po įrišimo.

Nuorašo paraštėse nemažai lenkiškai rašytų pastabų. Jose nurodomas ankstesnysis straipsnio šaltinis, dažniausiai, vadinamosios „Karūnos Konstitucijos“, jų priėmimo data. Pastabos surašytos viena po kitos ir atskirtos brūkšniais. Pastabų labai gausu ketvirtajame skyriuje ir visai nėra devintajame bei dešimtajame.

Svarbūs priedašai 9 ir 82 lape (po privilegijų ir ketvirtojo skyriaus). Apie juos bus kalbama vėliau. Reikia pažymėti, kad 82 lapo priedaše išbraukta ir neįskaitoma pabaiga.

30, 33 l. a. p., 51, 61, 111 l. a. p. paraštėse yra ženklas NB, t. y. „nota bene“²⁴. Yra ir pliuso ženklą primenančių pažymėjimų: 48, 61 l. a. p., 72 l. a. p., 73, 74 l. a. p., 93, 115, 116 l. a. p., 119, 131; 35 lape šis ženklas netoli 22 straipsnio skaičiaus.

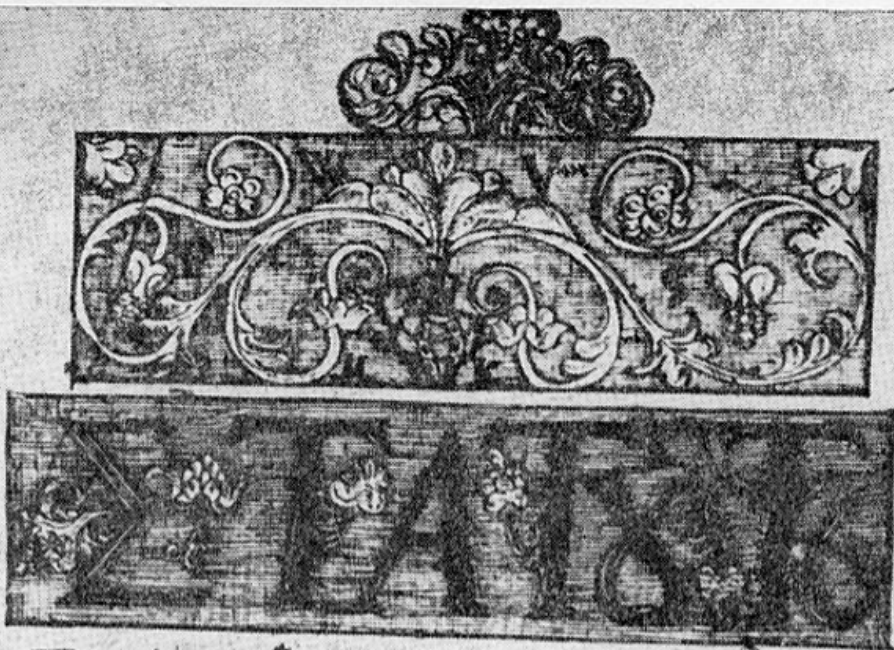
Tekste yra pabraukimų pieštuku (30, 38, 51) bei rašalu (37, 38, 58 l. a. p., 61, 66 l. a. p. abiejose pusėse, 67, 76 l. a. p., 81, 111 l. a. p., 116).

Taigi labiau apgadinti 22 lapai, tai yra mažiau kaip 15%.

Kaip jau minėta, nuorašas turi 146+1 lapą. Jie numeruoti rašalu arabiškais skaitmenimis, kurie įrašyti vienoje lapo pusėje, dešiniajame viršutiniame kampe. Numeruoti pradėta nuo antrojo lapo ir baigiama 146 lapu. Lapų numeracijos seka nuosekli, be skaičių praleidimų ir peršokimų, tiksliai tarp 29 ir 30 l. paliktas tuščias nenumeruotas lapas. Štai kodėl rašome, kad nuorašas turi 146+1 lapą.

Taigi nuorašo struktūra tokia: priešlapis; vėliau įrašyti lenkiški skyrių pavadinimai, kuriuose nurodytas straipsnių skaičius,— pirmas nenumeruotas lapas; privilegijos — 2—9 lapai; registras — 10—28 lapai; Statuto tekstas — 29—136 lapai (I skyrius 29—38; II skyrius 39—46; III skyrius 47—58; IV skyrius 58 l. a. p.—82; V skyrius 83—87; VI skyrius 88—91; VII skyrius 92—97; VIII skyrius 98—100; IX skyrius 101—106; X skyrius 107—110; XI skyrius 111—120; XII skyrius 121—124; XIII skyrius 125—127; XIV skyrius 128—136 lapai); turtinio palikimo užrašymo pavyzdžiai — 137—141 lapai; vėlesni lenkiški tekstai — 143—144 lapai.

²⁴ Labai svarbu, atkreipti dėmesį! (Lot.)

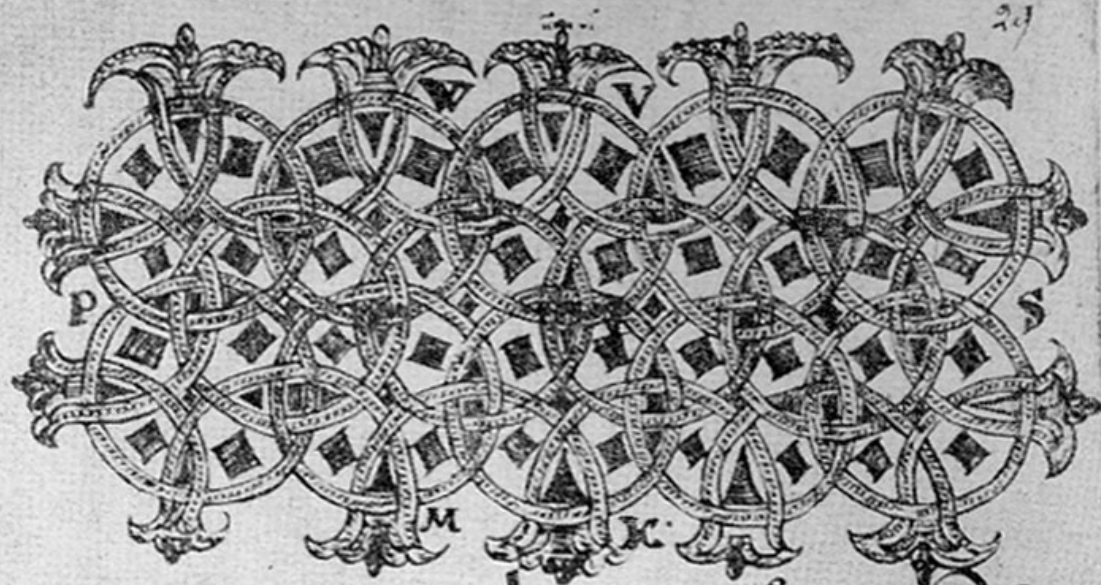

ВЕЛИКОКНЯЗ

МШОВСКОГО: Починаюста Приближендо (та
тѣ ѡна инѣи и цуа соводныа: тѣ и вполнѣи, тѣ же
права и вполнѣи, тѣ же и вполнѣи, тѣ же и вполнѣи
и тѣ же и вполнѣи, тѣ же и вполнѣи, тѣ же и вполнѣи

Великий князь Литвы и Жемайтского князь Александр
внук великого князя литовского Гедимина, на основании
договора, заключенного в 1385 году между его дедом великим
князем литовским Миндовгом и великим князем польским
Казимиром, имеет право и обязанность помогать великому
князю польскому в его войнах с Литвой. В том же договоре
указано, что Александр обязывается помогать великому
князю польскому в его войнах с Литвой, а великий князь
польский обязывается помогать Александру в его войнах с
Литвой. В том же договоре также указано, что Александр
обязывается помогать великому князю польскому в его
войнах с Литвой, а великий князь польский обязывается
помогать Александру в его войнах с Литвой.

1 pav. Vasilijaus Usovičiaus nuorašo antrasis lapas (privilegijų pradžia)

P O Z A D E I B I
 W I E S Z O N E I L D K
 A R T Y K S P E R W Y

In nomine Domini Amen. Hic incipit...
 ...

N ...
 ...
 ...

2 pav. Vasilijaus Usovičiaus nuorašo 29-asis lapas (Statuto teksto pradžia)

Visi skyriai, išskyrus IV, prasideda pirmojoje lapo pusėje. Nuoraše nemažai tuščių antrųjų lapo pusių (9, 38, 46, 82, 91, 97, 100, 124, 136, 145, 146), kadangi daugelis skyrių baigiasi pirmojoje lapo pusėje. Kaip jau minėta, tuščias yra nenumeruotas lapas tarp 29 ir 30 lapų, taip pat 142 lapas. Šeštajame lanke, kaip jau kalbėta, irgi turėjo būti vienas tuščias nenumeruotas lapas, todėl galima sakyti, kad nuorašas turėjo mažiausiai 146+2 lapus ir buvo palikta vietos papildymams tuščiuose nenumeruotuose lapuose.

Tyrinėtojiui daug ką pasako įvairūs ženklai, miniatiūros, atspaudai, papuošimai, vandenženkliai. Nagrinėjame nuoraše gražiai iliuminuoti tik 2 lapai: 2 (privilegijų pradžia) ir 29 (Statuto teksto pradžia) (žr. pav. 1, 2). Juose gražiai išpieštos pirmosios didžiosios raidės. Tekste pasitaiko ir labai puošnių „Y“ raidžių: 31, 43 l. a. p., 46, 65, 66, 76, 88, 90 l. a. p., 102, sudarančių lyg ornamentą. 2 ir 29 lape rašyta ne tik cinoberiu, bet ir juodu rašalu, palikti balti tarpeliai. Tai atrodo kaip gana spalvingas ornamentas. Cinoberiu naudotasi 2—135 lapuose. Čia juo, išskyrus vieną kitą išimtį, apie kurias kalbėsime vėliau, įrašyti skyriai ir jų numeriai, skyrių pavadinimai, straipsniai, jų numeriai, straipsnių pavadinimų pirmosios raidės, teksto pradžios pirmosios raidės, privilegijų pavadinimai, privilegijų teksto pirmosios raidės, keletas raidžių tekste (2 l. 6 eilutė — „A“, 9 eilutė — „И“; 2 l. a. p. 16 eilutė „A“, 25 — „M“, 4 l. 12 eilutė „A“). Keliose vietose cinoberiu parašytos raidės eina viena po kitos (81 l. 14 eilutė „Te“ — žodyje „Теж“, 105 l. — „Co“, straipsnio pavadinime. Vienur kitur greta didelės raudonos raidės iškelta maža irgi cinoberiu parašyta raidelė: „Oz“ — 11 l., „Иж“ — 13 l. a. p., 17, 19 l. a. p., „Or“ — 22 l. a. p., 129 l. Paskutiniajame pavyzdyje tai padaryta teksto pradžioje, kitais atvejais — straipsnių pavadinimuose. Tik 99 l. a. p. yra vienintelis atvejis, kai iškeltos dvi cinoberiu parašytos raidės „cr“ virš taip pat parašytos „E“, todėl žodis „Есr“ visas parašytas cinoberiu. Antrojo lapo paraštėje yra vienintelis cinoberiu rašytas prierašas. 81 l. a. p. cinoberiu parašytas visas straipsnio pavadinimas. Tai irgi vienintelis išimtinis atvejis.

Tačiau kai kur teksto pradžioje pamiršta cinoberiu parašyti didžiasias raides „Y“ (72, 74 l. a. p., 85), „K“ (91), „T“ (83), nors joms ir palikta vietos. Kartais jos parašytos juodu rašalu („П“ — 81 l. a. p., „T“ — 102 l. a. p., 128) ir skiriasi iš nuorašo visumos. Yra straipsnių pavadinimų, pradėtų rašyti ne cinoberiu, o juodai („C“ — 81 l. a. p., „K“ — 102 l. a. p.), o 128 l. a. p. straipsnio pavadinime, kaip ir jau minėtose teksto pradžiose, pirmąją raidę iš viso pamiršta parašyti. 55-ajame l. raidė „O“ turi būti visa eilute aukščiau.

Rašyta trejopu cinoberiu: tamsiai raudonu su juodais taškais ar net pabraukimais raidžių viduje (33—66 lapai), rusvai raudonu (67—72, 102—136) ir visai šviesiai raudonu (registas ir nuo 73 lapo). Tačiau nurodytuose lapuose nesilaikoma tik vieno kurio atspalvio.

Reikia pažymėti, kad įvairiai rašytos ir pačios raidės. 2—72 lapuose jos pieštos kruopščiai, o kitos, ypač šviesiai raudonos, gero- kai siauresnės, užrašytos ant juodų teksto raidžių, neužbaigtos, su baltais neužpieštais tarpeliais, lyg būtų labai skubėta. Rudo atspalvio raidės rašytos labai spaudžiant, daugelis net persigėrusios į kitą pusę. Nemažai raidžių, kaip jau sakyta, atsispaudusios priešingame lape. Cinoberiu parašytos raidės dažnokai atitolusios nuo žodžio, ypač registre, 32 lape ir kitur. Daug raidžių ne tokios formos, kaip ketino rašyti rašovas. Tai matyti iš to, kad asmuo, kuris vėliau rašė cinoberiu, neišnaudojo joms paliktos vietos (44, 55, 62, 73, 74, 75, 78, 96, 98, 111, 135 lape ir 29, 31, 44, 45, 51, 61, 66, 67, 68, 72, 73, 74, 75, 77, 81, 84, 90 lapo antroje pusėje). Yra lapų, kur joms vietos visai nepalikta (apie tai dar kalbėsime), todėl raidės cinoberiu parašytos visai paraštėse (80 lape ir 49, 69, 103 ir iš dalies 32 lapo antroje pusėje).

Daug iškeltųjų „K“ žodyje „артыкул“ užrašyta ant pirmesnio straipsnio paskutinės eilutės raidžių (daugiausia „д“ ir „р“) kojelių. Tai ypač gerai matyti 15, 16, 18, 20, 31, 68, 106, 135 ir kituose lapuose.

Pirmosios didžiosios teksto raidės straipsnių pradžioje cinoberiu užrašytos ant juodų teksto raidžių (15 ir 56 l. a. p., 60, 73, 87, 94, 97 l., 116 l. a. p., 134 l., o ypač 89 l. a. p., 95, 96, 98 l., 112 l. a. p.).

73, 111 lape ir kitur per mažai vietos palikta žodžiui „артыкул“ ir numeriui, todėl raidės neaukštos, o numeris lyg suspaustas, vos įspraustas.

81 lape cinoberiu parašyta „Te“, tačiau „e“ yra ir ruda — žodyje „Теж“ dvi „e“.

126 lape „O“ didelė, raudona, užrašyta ant anksčiau buvusios mažos rudos raidės.

Visa tai rodo, kad cinoberiu rašyta ne to paties žmogaus ir vėliau (taip daryti anuo metu buvo įprasta). Tasai, kuris rašė cinoberiu, matyt, buvo nelabai atidus (praleistos raidės), be to, galima manyti, kad cinoberiu rašė ne vienas.

Nuorašas rašytas rudu rašalu, tačiau nemažai lapų gerokai tamsesni, rašyti juodu rašalu. Juodumu skiriasi pirmasis nenumu- ruotas lapas, 34 l. a. p., 39 l. a. p., 42 ir 118—127 lapai; daug tamsesnis ir III skyriaus I straipsnis (47 l.). Yra lapų, kuriuose rudos raidės lyg pajuodintos, su uždėtais juodais taškais arba net per- rašytos (34 lapo abi pusės, 41 l. a. p., 53, 61 l. a. p., 62 lapo abi pusės, 112 l. a. p.).

Kai kuriuose straipsniuose irgi esama paliktų vietų, kai kur jos paskui prirašytos ryškiu juodu rašalu. Kitokiu rašalu rašytos 32 l. a. p. straipsnio pavadinimas ir pirmoji teksto eilutė (čia labai mažai vietos palikta pirmai teksto raidei „K“), 34 l. 17—19 eilutės, 37 l. 22—23 eilutės, 40 l. 23 eilutė (pažymėtina, kad čia buvo pa- likta per mažai vietos, todėl tekstas, kad sutilptų, rašytas labai smulkioomis raidėmis), 47 l. keturios eilutės, 49 l. 2 eilutė, 52 l. a. p.

19 ir 20 straipsnis (išskyrus pastarojo pavadinimą), 57 l. 38 straipsnio pavadinimas ir teksto du pirmieji žodžiai (atrodo lyg perrašyta ar pajuodinta, be to, nepalikta vietos įrašyti cinoberiu pirmai teksto raidei „T“, įdomu dar, kad ženklas „, rodantis eilutės pabaigą straipsnio pavadinime, parašytas šviesiai rudai). 77 l. a. p. 59 straipsnis irgi lyg pajuodintas (tarp juodų matyti šviesūs rudi brūkšneliai, nepalikta vietos įrašyti cinoberiu raidei „T“). 80 l. gerokai juodesnis 69 straipsnis (irgi nepalikta vietos „T“), o 88 l. a. p. 11 eilutėje palikta vietos, į kurią įrašyta didesnė juoda raidė. 98 l. 1 straipsnyje ir 2 straipsnio pavadinime ir dalyje paskutinės eilutės raidės daug smulkesnės, lyg suspaustos. Skiriasi raštas ir spalva 99 l., 103, 112 l. a. p., 115 l. Minėtuose pavyzdžiuose ne tik kitoks rašalas, bet ir šriftas. Ypač išsiskiria IX skyriaus 8 straipsnis 102 l. a. p. Jis rašytas labai glaustai, matyt, bijota, kad gali nesutilpti, tačiau neapskaičiuota ir paskutinė eilutė likusi nepilna, o keturios eilutės parašytos 103 lape. Ne cinoberiu, o juodai parašytos ir šio straipsnio didžiosios raidės.

Ne visos paliktosios vietos užpildytos, yra ir tuščių: 36 l. a. p., 41, 58 l. a. p., 59, 60 l. a. p., 73, 75 l. a. p. (čia vietos nedaug, gal tik raidei), 80 l. a. p., 106 l. a. p.

Pastebėta, kad perrašytos ir pailgintos kai kurios paskutinėje lapo eilutėje esančių raidžių kojelės. Tai ypač gerai matyti (nubrėžta šalia) 84 l. a. p., 88 l. a. p., 96, 106, 108, 110, 120 lape, 88 l. a. p. kojelė nubraukta net per iškeltą ir cinoberiu parašytą „K“ raidę.

Yra pataisymų ryškiu juodu rašalu ir pačiame tekste: 41, 74, 113 ir kt. lapuose.

Daugelyje lapų po paskutinės eilutės dešiniajame krašte prirašyti nesutilpę į eilutę žodžiai: 2, 30, 36 l. a. p., 47 l. a. p., 49, 55 l. a. p., 64 l. a. p., 65, 67. Į rankraščio pabaigą šie prirašymai net pabraukti: 103 l. bei 109, 118, 123, 129, 130 ir 131 lapų antroje pusėje. Visuose minėtuose pavyzdžiuose kitoje lapo pusėje tęsiamas tekstas. Prirašymų yra taip pat registre, 45 l. a. p., 50, 61 lapuose, bet čia kitame lape jau pradėtas naujas straipsnis.

Iš viso to galima spėti, kad perrašinėta iš tokio paties arba labai panašaus formato rankraščio. Į lapą nesutilpusios teksto dalys perrašytos po paskutinės eilutės dešiniojo krašto apačia, o atsiradusi laisva vieta (minėtas atvejis 102 l. a. p.) neužpildyta — žodžiai iš kitos lapo pusės neperkelti, eilutė palikta nepilna.

Nuorašą tikriausiai rašė ne vienas asmuo. Pirmasis perrašinėtojas rašė rudu rašalu, gal nelabai gerai perskaitydavo ar suprasedavo tekstą, todėl paliko tuščių eilučių ar net vietos ištisiems straipsniams. Antrasis, kuris rašė juodu rašalu, nuorašą taisė ir tikslino, užpildė beveik visas paliktas tuščias vietas, tačiau ne visada paliko vietos pirmosioms tekstų raidėms (todėl vienos parašytos juodai, kitos cinoberiu, bet paraštėse). Kad labai nekristų į akis juodumas, antrasis perrašinėtojas tame pačiame lape ir net

gretimuose juodino raides, dėjo taškus. Galimas daiktas, kad jis pailgino ir paskutinės eilutės kai kurių raidžių kojeles.

Reikia pastebėti, kad vadinamasis turinys ne visai atitinka tekstą:

II skyriaus numeruoti tik 28 straipsniai, 29 straipsnis neturi numerio, tačiau turinyje įrašytas pilnas esamų straipsnių skaičius (29);

IV skyriuje po 70 numeruotų eina dar trys nenumeruoti straipsniai, tačiau turinyje vietoje 73 užrašyta 70;

VII skyriuje praleistas visas 6 straipsnis arba jo numeracija, skyriaus numeracija baigiama 26 straipsniu, tačiau turinyje jų pažymėta 25 — tiek kiek iš tiesų yra straipsnių;

XIV skyriuje nenumerotas 2 straipsnis, tačiau kitas ir tolesni straipsniai sužymėti nuosekliai. Turinyje jų užrašyta 30 — tiek, kiek ir yra.

Tai leidžia teigti, kad vadinamasis turinys gana tiksliai (išskyrus IV skyrių) išrašytas iš paties teksto.

Rankraščio istorijai labai svarbūs įvairūs vėlesnių laikų priedašai. Pirmojo nenumeruoto lapo viršuje lenkiškai užrašytas pavadinimas: „Statut Wołyński ma rozdziałów czternaście“. Lapo apačioje monogramos: W, V, P, S, M, K (tos pačios raidės ir iliuminuotuose lapuose — 2 ir 29). A. Vostokovas, laikydamas Vasilijų Usovičių nuorašo rašovu, monogramas iššifruoja taip: „Wasili Vsowicz pisarz syndyk mieysky Kiowski“²⁵. Tačiau 29 lape tarp „P“ ir „S“ yra dar viena raidė „Y“, apie kurią A. Vostokovas neužsimena. Todėl, remiantis A. Vostokovu, reikėtų rašyti taip: „Wasili Vsowicz pisarz y syndyk mieysky Kiowski“.

Vasilijaus Usovičiaus pavardę ir autografų randame ir kituose nuorašo lapuose, 9 lapo pabaigoje yra toks įrašas: «Статут пана Василя Усовича писара и синдька присяглого меского Киевского рукою» ir pasirašyta. Ketvirto skyriaus pabaigoje (82 lapas) dešinėje pusėje — lenkiškas priedašas: „Wasily Vsowicz Syndyk y Pisarz Przysięglij Mieysky Kiowsky Ręką własną“ ir vėl pasirašyta. Kairėje pusėje išvardyti smulkesni mylios matai. Užrašą „Wasily Vsowicz“ randame ir 145 lape.

Iš šių priedašų matyti, kad nuorašas priklausė Kijevo miesto atstovui teisme — sindikui ir raštininkui Vasilijui Usovičiui. Tačiau negalima teigti, kad jį, kaip be jokių išlygų daro A. Vostokovas ir paskui kiti, rašė pats V. Usovičius. Pirmiausia apie tai priedašuose nekalbama, o antra vertus, sindikas ir raštininkas, gerai išmanantis kalbą ir kitus dalykus, nebūtų gaišęs dėl neaiškumų, visą tekstą perrašęs iš karto, be minėtųjų praleidimų. Greičiausiai jis tik įrašė raštininko praleistas neaiškias vietas arba net straipsnius. Be to, tokiam gana aukštam pareigūnui vargu ar derėjo imtis paprasto rašovo darbo. Vasilijų Usovičių galima laikyti pirmuoju

²⁵ Востокон А. Х., с. 633.

nuorašo savininku; galimas daiktas, kad ir pats nuorašas buvo rašomas jo užsakymu, tarnybos reikalams (tai matyti iš mylios matų išskaičiavimo 82 lape).

A. Vostokovas kataloguodamas Rumiancevo rankraščius, nagrinėjamo nuorašo pirmojo nenumeruoto lapo viršuje, kur nuplėštas kraštas, pastebėjo išlikusį žodį „Iesu“ ir padarė išvadą, kad rankraštis priklausęs kuriai nors Jėzuitų kolegijai, o paskui iš jos patekęs į Zaluskių biblioteką²⁶. Zaluskių bibliotekos kataloguose minimi rankraščiai, patekę iš Vilniaus jėzuitų akademijos bibliotekos (Nr. CLXXXIX)²⁷ ir Rovno jėzuitų kolegijos (Nr. Nr. CCXCV, CCCIV)²⁸. Tačiau kad mūsų nagrinėjamas nuorašas priklausė Zaluskių bibliotekai, pačiame rankraštyje jokių pėdsakų (prierasų, antspaudų) nėra. A. Vostokovas kritikuoja trumputį J. Janockio aprašymą ir pažymi, kad Janockis mėgęs perdėti²⁹. A. Troco aprašymas šiek tiek platesnis — pateikti pirmo ir keturiolikto skyrių pavadinimai. Tačiau, kaip jau pastebėjo A. Vostokovas, jame padaryta didelė klaida (A. Vostokovas tai vadina lapų pravertimu³⁰): keturioliktas skyrius «О злодействе всякого стану» (128 lapas) klaidingai pavadintas «Даровизна речей рухомых от мужа жоне правом доживотным» (137 lapas), tai yra jam duotas kažkokio asmens privataus dovanojamojo raštas, o ne keturiolikto skyriaus pavadinimas³¹. Beje, kataloguotojui nė nereikėjo vartyti rankraščio, nes skyrių pavadinimai yra pirmame lape. Todėl peršasi išvada, kad pirmojo lapo kataloguotojas nematė — jo Zaluskių bibliotekoje jau nebuvo.

Pirmojo nenumeruoto lapo viršuje aiškus rusiškas užrašas: «Михаила Антоновского». Tai, matyt, pasirašęs vienas paskutiniųjų savininkų, o po to rankraštis buvo parduotas Rumiancevui. Michailas Ivanovičius Antonovskis (1759—1816)³² nuo 1791 m. dirbo Viešosios imperatoriškosios bibliotekos bibliotekininku. Jis pagal sąrašą priėmė iš Varšuvos (Zaluskių bibliotekos) atvežtas knygas, jas džiovino, nes, gabenamos drėgną rudenį, buvo sušlapusios³³. Gal dėl to ir nuorašas atrodo lyg būtų kada sudrėkęs (apie tai jau kalbėta). Reikia manyti, kad kaip tik tada nuorašas patekė Michailui Antonovskiui. Ėmęs valdyti, Pavlas I bibliotekos direktoriumi paskyrė išeivį iš Prancūzijos grafą Šuazel-Guffjė. Prasidėjo retų knygų vogimas. Už pranešimą, kad Čackis grobia knygas, M. Antonovskis buvo atleistas iš pareigų³⁴.

²⁶ Ten pat, p. 637.

²⁷ Janocki J. D. A., s. 62.

²⁸ Ten pat, p. 87, 89.

²⁹ Востоків А. X., с. 636.

³⁰ Ten pat, p. 637.

³¹ Ten pat.

³² Русский биографический словарь.— СПб., 1900, т. 2, с. 228—229.

³³ Записки Михаила Ивановича Антоновского.— Русский архив. М., 1885, кн. 1, с. 145—178.

³⁴ Русский биографический словарь, с. 229.

Kiek laiko nuorašą turėjo M. Antonovskis, sunku tiksliai pasakyti. E. Bolchovitinovas laiške V. Anastasevičiui (grafo Rumiancevo sekretoriui ³⁵) 1819 metų lapkričio 11 d. rašė: «Открытие ваше о Литовском Статуте Русском весьма важно и для поляков и для нас. Сделайте это гласным хоть в «Сыне Отечества» ³⁶. Tai rodo, kaip teigia ir V. Kozlovas, kad 1819 m. rankraštis jau priklausė Rumiancevui ³⁷. Iš Rumiancevo ir K. Kalaidovičiaus susirašinėjimo ³⁸ matyti, kad Rumiancevui rankraštis pateko iš P. P. Beketovo kolekcijos ³⁹.

Norint atsakyti, kada M. Antonovskis perleido (pardavė) rankraštį P. Beketovui, reikia dar patyrinti jo kolekciją. Tačiau reikėtų manyti, kad M. Antonovskis buvo atleistas iš bibliotekininko pareigų pirmaisiais arba antraisiais Pavlo I valdymo metais, t. y. 1796 arba 1797 ⁴⁰. Neturėdamas iš ko pragyventi, jis galėjo tokį vertingą rankraštį parduoti dar XVIII a. pabaigoje. Sunku patikėti, kad nuorašas P. Beketovui pateko jau po M. Antonovskio mirties (1816 m.).

Įdomūs užrašai priešlapyje. Antroje pusėje rašalu užrašyta NCCCCXII. Šį numerį galėjo užrašyti koks Rumiancevo pagalbininkas arba ir pats A. Vostokovas, kada aprašinėjo Rumiancevo muziejaus rankraščius, nes kaip tik 412-uoju numeriu nuorašas žymimas ir A. Vostokovo „Rumiancevo muziejumo apraše“. Tas pats numeris, tik jau arabiškais skaitmenimis, pažymėtas pirmoje priešlapio pusėje: pieštuku P (žodžio рукопись pirmoji raidė) ir N 412; rašalu РПсь (žodžio рукопись santrumpa) ir N 412. To paties priešlapio apačioje dar yra rašalu užrašytas numeris 1520, o po jo rudu pieštuku — 2/142/1, tokia pat spalva kaip ir prierasas bei jo pabraukimas 8 l. a. p. (1566 — юла!). Neaiškių ženklų yra pirmo nenumeruoto lapo viršuje ir 29 lape, virš ornamentuotos užsklandos-miniatiūros, taip pat priešlapio antroje pusėje, 145, 146 lapuose. Žinodami, ką reiškia šie skaičiai bei ženklai, galėtume daugiau pasakyti ir apie patį Statuto nuorašą.

³⁵ Ten pat, p. 100—102.

³⁶ Письма Митрополита Киевского Евгения Болховитинова к В. Г. Анастасевичу.— Русский архив. М., 1889, кн. 2, тетр. 5, № 81, с. 228.

³⁷ Козлов В. П. К истории комплектования Румянцевского собрания, с. 27.

³⁸ Безсонов П. А. Материалы для жизнеописания К. Ф. Калайдовича и особенно для изображения ученой его деятельности.— Чтения ОИДР. М., 1862, кн. 3, отд. 1, с. 5—208.

³⁹ «Статут Великого княжества Литовского, предлагаемый для покупки Вашему Снятельству г. Строевым, уже находится в Вашей библиотеке и точно приобретен от г. Бекетова, вместе с польским его оригиналом. В обоих славянских экземплярах не достаёт заглавного листа...» — Ten pat, p. 166—167. (M. Kalaidovičiaus 1820 metų gruodžio 19 d. laiškas-atsakymas į Rumiancevo užklausimą.)

⁴⁰ Записки Михаила Ивановича Антоновского, с. 145—178.

Dziekiemu Pawłowi Szwedowi Ciężkiemu • Naczelnemu
w Baranówce • Księstwu Łowiczki • Naczelnemu
Pawłowi Szwedowi Ciężkiemu • Naczelnemu
Łowiczki • Księstwu Łowiczki • Naczelnemu
Pawłowi Szwedowi Ciężkiemu • Naczelnemu

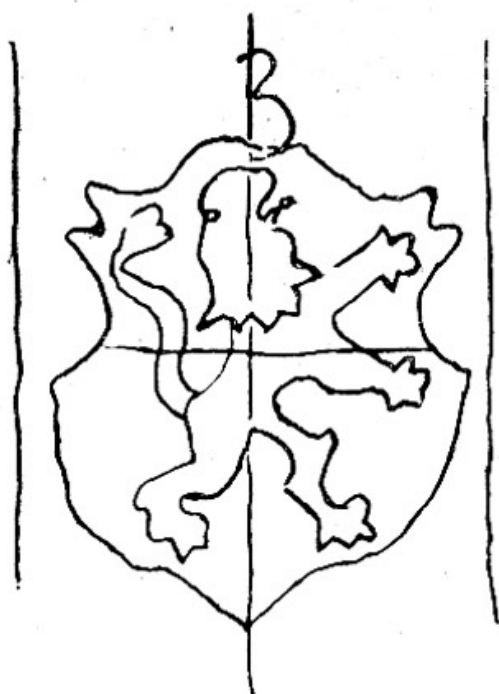

Vasilijs Usovicius
Cesaris Privilegijs
Magistri & Notarii

Wszystko to co jest w tej książce napisane
ma być używane tylko do celów naukowych
i nie może być rozpowszechniane bez
zgody zarządcy biblioteki

Vasilijs Usovicius
Cesaris Privilegijs
Magistri & Notarii

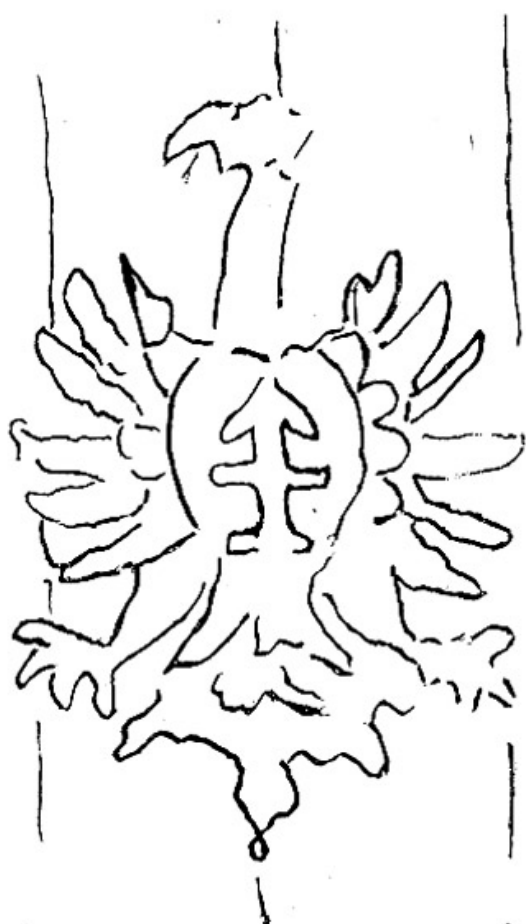
3 pav. Išrašai iš Kijevo magistrato knygy, vizuoti Vasilijaus Usovičiaus

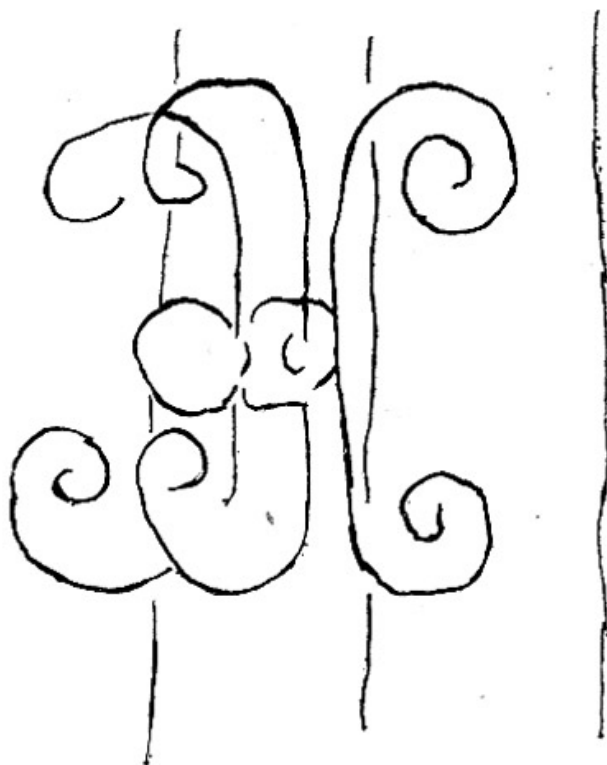
4 pav.

5 pav.

6 pav.

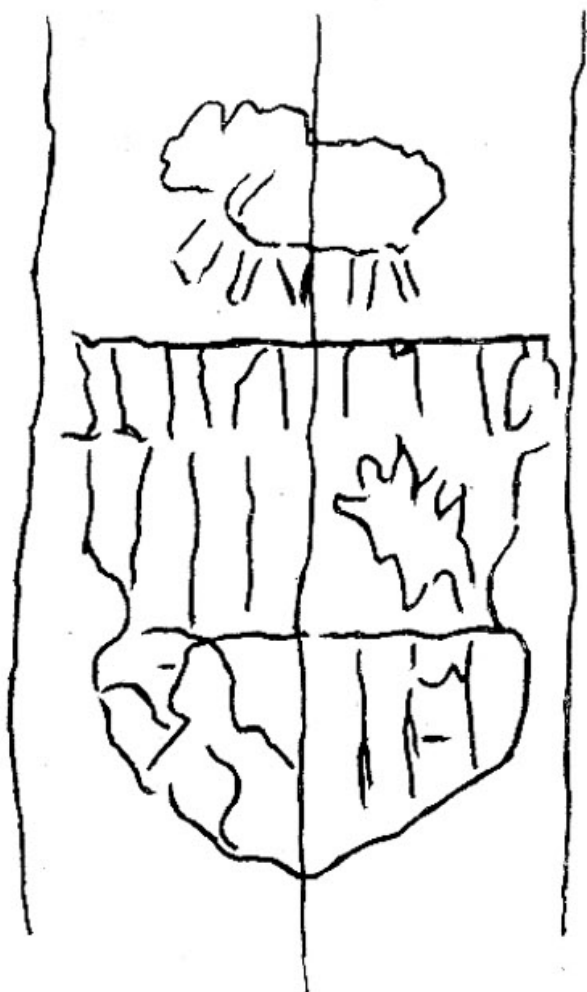

7 pav.

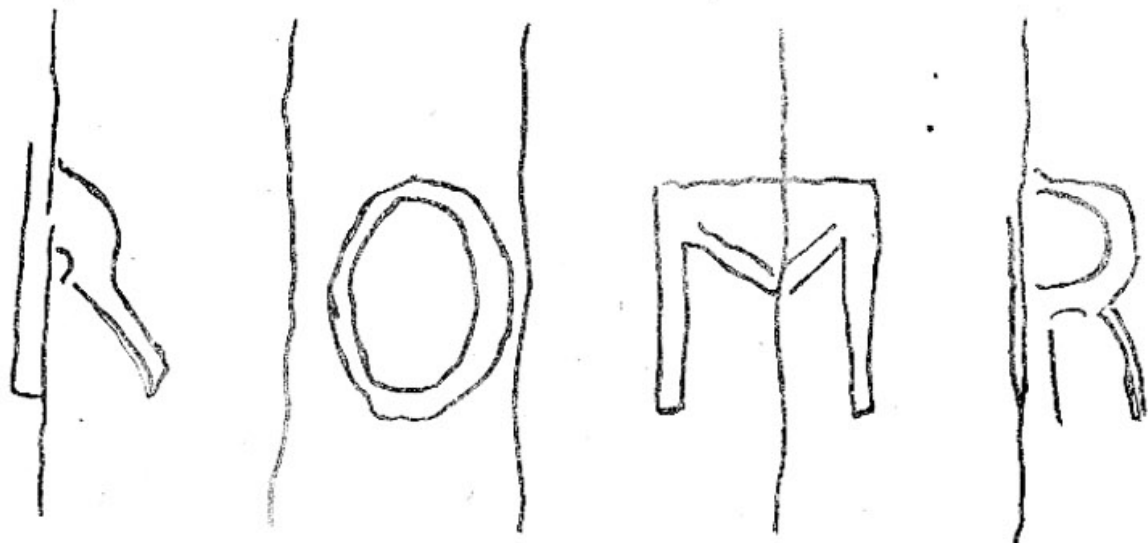
4—10 pav. Vasilijaus Usovičiaus nuorašo vandenženkliai

8 pav.

9 pav.

10 pav.

Remiantis šaltiniais⁴¹ (žr. 3 pav.), V. Usovičiaus vizuotais 1645—1649 metais, galima tiksliai pasakyti, kad Kijevo miesto sindiku ir prisiekusiuoju rašovu V. Usovičius buvo 1645—1649 metais. Tačiau galimas daiktas, kad šie chronologiniai rėmai yra platesni. Todėl nuorašą galima datuoti XVII a. 4 deš. pab.—5 pr. Tam neprieštarauja ir vandenženkliai.

Kada nuorašas rašytas, galime apytikriai nustatyti išnagrinėję vandenženklus, raidžių grafiką, o ypač gavę daugiau žinių apie Vasilijų Usovičių, nustatę tikslesnę jo veiklos chronologiją.

Nuoraše yra septyni skirtingi vandenženkliai: penki pasitaikę tik po vieną kartą, liūtas (Krupskių herbas)—25 kartus, herbas (elnias su puse erelio)—45 kartus. Taigi iš viso nuoraše 75 vandenženkliai. Įdomu pažymėti, kad vandenženkliai vienišiai yra priešlapyje ir paskutiniuose dviejuose nuorašo lankuose (138, 143, 144 ir 146 lapuose).

Liūto vandenženklį randame rankraščio pirmoje pusėje iki 48 lapo imtinai ir 77 lape. Nuo 49 lapo iki Statuto teksto pabaigos ir 140 bei 142 lape — herbo pavidalo vandenženklis (elnias su puse erelio).

Liūtas (4 pav.) labai panašus į E. Laucevičiaus aprašytąjį vandenženklį, datuojamą 1630, 1631 m.⁴², ir beveik sutampa su I. Kamanino ir A. Vitvickos aprašytuoju vandenženkliau, datuojamu 1631—1647 m.⁴³

Dauguma vandenženklių — herbas (5 pav.) panašūs į K. Tromonino aprašytąjį vandenženklį, tačiau kiek didesnis, be to, skiriasi figūrų stilius (K. Tromoninas vandenženklį datuoja 1600 m.)⁴⁴, beveik sutampa su E. Laucevičiaus aprašytuoju herbu, datuojamu 1633 m.⁴⁵ Todėl į šią datą reikėtų ir orientuotis.

Priešlapijo vandenženklis — Sapiėgų herbas (6 pav.) beveik tapatus E. Laucevičiaus vandenženkliau, kuris datuojamas 1665, 1666 m.⁴⁶

138 lapo vandenženklis yra herbas su avinėliu viršuje (9 pav.). Jis panašus į I. Kamanino ir A. Vitvickos aprašytąjį vandenženklį,

⁴¹ Ukrainos TSR MA bibliotekos rankraščių skyriuje pavyko surasti iki šiol istorijos moksle nenaudotus septynis Vasilijaus Usovičiaus vizuotus dokumentus — išrašus iš Kijevo magistrato knygų: tris rašytus lenkų kalba ir keturis — senąja baltarusių (vienam iš jų nuplėštas ketvirtadalis lapo, kur turėjo būti ir rašovo pavardė). Du išrašus senąja baltarusių kalba rašė Jachimovičius, vieną — Upavskis (aiškūs parašai). Du išrašai lenkų k. padaryti 1645 m., vienas 1646 m. Senąja baltarusių k.—1647, 1648 ir 1649 m. Šiuo metu minėti dokumentai jau sunumeruoti. Žr.: УССР НБ, ф. ДА 517/Л, № 151—165.

⁴² *Laucevičius E.* Popierius Lietuvoje XV—XVIII a.—V., 1967, p. 289, pav. Nr. 2251.

⁴³ *Каманін І., Вітвіцька О.* Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566—1651).—Київ, 1923, с. 54, илл. № 486.

⁴⁴ *Тромонин К.* Изъяснения знаковъ, видимыхъ въ писчей бумаге.—М., 1844, с. LXXI, илл. № 995.

⁴⁵ *Laucevičius E.*, p. 190, pav. Nr. 1263.

⁴⁶ Ten pat, p. 39, pav. Nr. 213.

kuris skiriasi tuo, kad neturi viršutinės dalies (avinėlio)⁴⁷ ir datuojamas 1621—1625 m. Tapatus E. Laucevičiaus herbui, datuojamam 1630—1633 m.⁴⁸

143 lapo vandenženklis — raidės (7 pav.) — labai panašios į S. Klepikovo 1768—1769, 1774 m. datuojamą vandenženklį⁴⁹ Aiškinama, kad tai „Ф“ ir „К“ raidės, o dešinėje pusėje dar turėtų būti inicialai „ПР“ (Petro Repnino fabrikas). Deja, tas lapas, matyt, išplėštas, nes ir paskutinysis lankas, kaip jau minėta, teturi 4 lapus. Vandenženklio monograma labai panaši ir į E. Laucevičiaus aprašytąjį vandenženklį (raides), datuojamą 1775 m.⁵⁰ Kadangi S. Klepikovo datuojamo vandenženklio paskutinioji datų riba labai artima E. Laucevičiaus datavimui, galima remtis pastaisiais datavimais.

144 lapo vandenženkliui (raidėms, prie kurių irgi turėjo būti kita lapo pusė) atitikmenų nerasta (10 pav.).

146 lapo vandenženklis — kirvis (8 pav.) — panašus į vandenženklį, kurį E. Laucevičius datuoja 1638 m.⁵¹, nors gerokai mažesnis. Didesnis už jį ir T. Dianovos ir L. Kostiučinos aprašytas panašus vandenženklis, kuris datuojamas 1648 m.⁵² Panašus į K. Tromonino⁵³, o paskui N. Lichačiovo⁵⁴, aprašytąjį vandenženklį, datuojamą 1646 m., tačiau irgi už jį mažesnis. Piešiniu ir dydžiu jam artimiausias I. Kamanino ir A. Vitvickos aprašytasis vandenženklis, datuojamas 1639—1640 m.⁵⁵ Kadangi visų išvardytų pavyzdžių chronologijos ribos gana siauros (1638—1646), panašiai datuoti reikėtų ir šitą vandenženklį. Ko gero, jis labiausiai orientuotinas į artimiausią analogą, t. y. į I. Kamanino ir A. Vitvickos pavyzdį.

Pagrindinių vandenženklių chronologiniai rėmai — 1630—1647 m.

Taigi vandenženklių analizė paneigia A. Vostokovo teiginį, kad rankraštis rašytas XVI a.⁵⁶ arba XVI a. paskutiniame trečdalyje, kaip tvirtina kiti tyrinėtojai⁵⁷.

Paneigus ankstesnių tyrinėtojų teiginį datavimo klausimu, iš vandenženklių galima spręsti, kad nuorašas tikriausiai rašytas XVII a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ar net penktojo pradžioje. Tam neprieštarauja ir P. Jokubauskaitės diplominiame darbe

⁴⁷ Каманін І., Вітвіцька О., с. 97, илл. № 889.

⁴⁸ Лaucevičius E., р. 187, раv. Nr. 1231.

⁴⁹ Клепиков С. А. Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVIII—XX века.— М., 1959, с. 234, илл. № 704.

⁵⁰ Лaucevičius E., р. 470, раv. Nr. 3447.

⁵¹ Ten pat, р. 231, раv. Nr. 1711.

⁵² Дианова Т. В., Костюхина Л. М. Водяные знаки рукописей России XVII в.— М., 1980, с. 139, илл. № 1230.

⁵³ Тромонин К., с. XXXII, илл. № 1188.

⁵⁴ Лихачев Н. П. Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве.— СПб, 1891, табл. 70, илл. № 545.

⁵⁵ Каманін І., Вітвіцька О., с. 67, илл. № 580.

⁵⁶ Востоков А. X., с. 633.

⁵⁷ Майкова К. А. и др., с. 88.

(vadovas doc. E. Gudavičius) gana kruopščiai ištirta nuorašo grafika⁵⁸. Vėlyvoji riba sutampa su ankstyvąja vandenženklių riba, o ankstyvąją ribą galima laikyti tam tikru rašto konservatyvumo požymiu. Tai ne toks jau retas reiškinys. Aiškus jo pavyzdys — Pirmojo Lietuvos Statuto Slucko nuorašas⁵⁹.

Kada Maskvos senienų draugija ruošė nuorašą spaudai⁶⁰, buvo padaryta kopija, transkribuota XIX a. vidurio rusų rašyba. Kažkokiais keliais ji iš Maskvos pateko į Simferopolį ir šiuo metu yra Simferopolio universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje⁶¹.

Išvados

Kas buvo mūsų nagrinėjamo nuorašo perrašinėtojas, šiuo metu nustatyti sunku. Apskritai tyrinėtojams tai retai kada pavyksta, jeigu nėra tiesioginių nurodymų. Tačiau gerai žinoma, kad jo pirmasis savininkas buvo Kijevo miesto sindikas. O iš to jau galima daryti išvadą, kad nuorašas rašytas Kijeve. Beje, miniatiūros jame tikrai ukrainietiškos (augalinis pintas ornamentas, būdingi spalvų deriniai ir kt.).

Kitas svarbus klausimas: kada rašytas nuorašas? Vandenženklių ir grafikos analizė, taip pat faktas, kad Vasilijus Usovičius Kijevo miesto sindiku ir prisiekusiuoju rašovu dirbo 1645—1649 metais, leidžia nuorašą datuoti XVII a. ketvirtojo dešimtmečio pabaiga ir net penktojo dešimtmečio pradžia. Tikslesnės datos nustatyti negalima. Tačiau ir ši apytikrė data rodo, kad nuorašas rašytas praėjus 70—80 metų po Antrojo Statuto priėmimo, vadinasi, tai gana vėlyvas nuorašas. Na, o apie jo autentiškumą galėsime spręsti tik tada, kai bus gerai išanalizuoti ir palyginti visų nuorašų tekstai, atlikta tekstologinė analizė, panaši į tą, kurią padarė S. Lazutka ir E. Gudavičius, tyrinėdami Pirmojo Lietuvos Statuto nuorašų tekstus⁶².

Svarbus ir nuorašo pavadinimo klausimas. Kol kas mūsų nagrinėjamas nuorašas neturi jokio pavadinimo. Anksčiau visi tyrinėtojai nurodydavo tik tai, kur jis yra. Pirmojo Lietuvos Statuto visi išlikę 9 nuorašai turi pavadinimus. Juos reikės duoti ir Antrojo Lietuvos Statuto nuorašams. Paprastai nuorašai gauna savininkų, arba bibliotekų vardus. Tad mūsų tyrinėjamą nuorašą reikėtų pavadinti arba Rumiancevo, arba Vasilijaus Usovičiaus vardu. Pastarasis vardas, mūsų manymų, tiktų geriau. Tačiau kol nebus pa-

⁵⁸ *Jokubauskaitė P.*, l. 56, 57, 58.

⁵⁹ *Lazutka S., Gudavičius E.* Pirmasis Lietuvos Statutas: Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė.— V., 1983, t. 1, d. 1, p. 77—94.

⁶⁰ CBKЛ, 1566 r.

⁶¹ Prof. S. Lazutka, palyginęs tekstus, padarė išvadą, kad tai tikriausiai nagrinėjamo nuorašo kopija.

⁶² *Lazutka S., Gudavičius E.*, t. 1, d. 1.

rengta Antrojo Lietuvos Statuto akademinio leidinio pirmoji knyga, šį klausimą galima palikti „atvira“.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Lietuvos TSR istorijos katedra

Įteikta
1985 m. sausio mėn.

О ПАЛЕОГРАФИИ ОДНОГО ИЗ СПИСКОВ ВТОРОГО ЛИТОВСКОГО СТАТУТА (1566 г.)

А. ВАСИЛЯУСКЕНЕ

Резюме

Второй Литовский Статут*, принятый в 1564 г. на Бельском сейме Великого княжества Литовского, окончательно был утвержден в качестве действующего кодекса в марте 1566 г. на Вильнюсском сейме. Как и Первый Статут, он не был напечатан и разошелся в многочисленных списках, которых ныне сохранилось около 50 (точных данных в литературе нет). Палеография списков Второго Статута, можно сказать, отсутствует. Краткие внешние данные об исследуемом списке приведены И. Д. А. Яноцким, И. Даниловичем, А. Востоковым, повторены некоторыми другими исследователями. П. Якубаускайте изучала графику рукописи, В. Рауделюнас несколько расширил характеристику ее ценных признаков.

На основе анализа имеющихся данных и подробного палеографического обследования самой рукописи исчерпывающе охарактеризованы внешние признаки рукописи, сделана попытка ответить на основные вопросы: кем, где и когда написан список, кто был первым его владельцем.

Не удалось пока установить, кем написана рукопись, однако выяснен ее первый владелец — это синдик (представитель в суде) и писарь г. Киева Василий Усович. Предположительно можно утверждать, что список появился в Киеве в конце 30-х—начале 40-х гг. XVII в. Его аутентичность и место среди других списков можно будет определить лишь после палеографического и текстологического анализа всех имеющихся списков. Прежние исследователи не присвоили списку названия, указав лишь места его хранения и первого владельца — Василия Усовича. По нашему мнению, его именем и следует назвать список.

* Рукопись хранится в Государственной библиотеке им. В. И. Ленина (см. ГБЛ. РО, ф. 256, № 412).

VILNIAUS UNIVERSITETO DAILĖS KATEDRŲ PLĖTOTĖ (1773—1832)

J. URBONAS

Vilniaus universiteto dailės katedros buvo ne tik pirmasis profesionalių menininkų kadro ruošimo židinys Lietuvoje, bet ir gausus kultūros gyvenimo šaltinis. Apie universiteto dailės katedrų veiklą yra paskelbta nemažai straipsnių ir studijų.

Pirmasis išsamesnių žinių apie katedrų veiklą, ištraukų iš programų, dėstytojų ir profesorių autobiografių duomenų XIX a. gale yra pateikęs J. Belinskis¹. 1921 m. birželio mėn. Vilniaus mokslo mėgėjų draugijos posėdyje V. Tatarkevičiaus skaitytame pranešime randame daug faktinės medžiagos apie architektūros, piešimo ir tapybos katedrų veiklą, apie jose iškilusias grafikos, skulptūros kryptis, profesorių dėstytojų metodus ir žymesnius studentus, vėliau aktyviai dalyvavusius krašto kultūriname gyvenime². V. Tatarkevičius bene pirmasis minėtas katedras yra pavadinęs Vilniaus tapybos mokyklos vardu. Toks pavadinimas nevisiškai teisingas, nes, pavyzdžiui, nuo 1807 m., t. y. po P. Smuglevičiaus mirties, iki 1819 m. Vilniaus universitete tapybos niekas nedėstė, o pagrindinis kursas buvo grafika. Šiame straipsnyje vartosime platesnį apibūdinimą — Vilniaus dailės mokykla. Atskirais jos gyvavimo laikotarpiais vyravusias specializacijas vadinsime kursais.

Buržuazinėje Lietuvoje pirmasis ir vienintelis išsamesnis darbas apie Vilniaus dailės mokyklą, t. y. apie universiteto dailės katedras, jų reikšmę Lietuvos kultūriname gyvenime buvo P. Galaunės knyga³. Ją rašydamas, autorius faktų ėmė iš minėtųjų J. Belinskio ir V. Tatarkevičiaus darbų. Apie dailės dalykų mokymą Vilniaus universitete nemažai monografių bei straipsnių paskelbta Lenkijos Liaudies Respublikoje. Reikšmingiausia iš jų yra K. Bartnickos studija⁴, kurioje autorė, remdamasi archyviniais šaltiniais, bando nuosekliau panagrinėti Vilniaus dailės mokyklos specializa-

¹ *Bieliński J.* Uniwersytet Wileński 1579—1831.—Kraków, 1899—1900, t. 1—3.

² *Tatarkiewicz W.* O Wileńskiej Szkole Malarstwa.—Południe. Wilno, 1921, z. 1.

³ *Galaunė P.* Vilniaus Meno mokykla (1783—1831): Jos istorija, profesoriai, mokiniai.—K., 1928.

⁴ *Bartnicka K.* Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII—XIX w. (1764—1831).—Wrocław etc., 1971.

cijas tam tikrais jos gyvavimo momentais, apžvelgia juos kartu su bendrais Lietuvos ir Lenkijos kultūrinio gyvenimo klausimais.

Tarybinėje lietuvių istoriografijoje Vilniaus universiteto architektūros ir piešimo bei tapybos katedrų plėtotė tam tikrais aspektais nagrinėjama E. Budreikos⁵, J. Jurginio⁶, V. Drėmos⁷ veikaluose bei straipsniuose⁸. Dailės katedrų plėtotė bendrais bruožais apžvelgta Vilniaus universiteto istorijoje⁹.

Rašydamas apie Vilniaus universiteto dailės katedras, J. Jurginis pažymi, kad „architektūros ir piešimo bei tapybos katedrų likimas buvo nevienodas“¹⁰. Tas nevienodas katedrų likimas kaip tik ir nėra nuosekliai atskleistas nė viename iš minėtų darbų, nes juose nagrinėjami arba tam tikri katedrų gyvavimo momentai, arba įvairiu metu iškilusios jų specializacijos problemos.

Siame straipsnyje, apžvelgiant Vilniaus universiteto dailės katedrų raidą, remiamasi paskelbtais istorikų darbais, taip pat archyvų dokumentais. Vilniaus dailės mokyklos istorijoje ryškūs trys pagrindiniai periodai: pirmasis — 1797—1810 metai, kai susiformavo dėstomos disciplinos, antrasis — 1810—1820 — mokyklos stiprėjimo metai, trečiasis — 1820—1832 — klestėjimo metai.

Dar iki Edukacinės komisijos įsteigimo Vilniaus akademijoje buvo dėstoma civilinė ir karinė architektūra¹¹. Nuo 1770 m. architektūrą dėstė K. Spampanis, kuris buvo ne tik statybų vadovas, bet ir „architektūros meno metras“¹². Kaip aiškina V. Drėma, „architektūros meno metras“ nuo architektūros profesoriaus skyrėsi tuo, kad jį studentams rekomenduodavo akademijos rektorius ir kad jo algos dydis tiesiogiai priklausė nuo klausytojų skaičiaus (mokėdavo patys studentai), o architektūros profesorius atlyginimą gaudavo iš akademijos kasos ir buvo laikomas etatiniu darbuotoju¹³.

K. Spampanio dėstomas architektūros kursas buvo lyg ir pridėtinis prie pagrindinio taikomosios matematikos kurso¹⁴. Klausytojai susipažindavo su pagrindiniais konstrukcijų elementais, taikomais įvairios paskirties statybose.

1773—1777 m. architektūrą Vilniaus akademijoje dėstė M. Knakfusas¹⁵. Kaip nurodo J. Jurginis, „1773—1774 mokslo metais buvo

⁵ *Budreika E.* Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius.— V., 1954.

⁶ *Jurginis J.* Lietuvos meno istorijos bruožai.— V., 1960, p. 142—166.

⁷ *Drėma V.* Pranciškus Smuglevičius.— V., 1973.

⁸ *Drėma V.* Sprawa nauczania architektury w Akademii Wileńskieij.— *Biuletyn historii sztuki*, 1966, N 34, s. 355—358; *Drėma V.* Nieznanie materiały do działalności Wawrzynca Gucewicza, Piotra Rossi, Tomasza Righi oraz Karola i Kazimierza Jelskich.— *Ibid.*, s. 365—373.

⁹ Vilniaus universiteto istorija: 1579—1803.— V., 1976, p. 281—289; Vilniaus universiteto istorija: 1803—1940.— V., 1977, p. 100—105.

¹⁰ *Jurginis J.* Architektūros ir dailės katedrų kūrimasis.— Kn.: Vilniaus universiteto istorija: 1579—1803, p. 289.

¹¹ Ten pat, p. 285.

¹² *Drėma V.* Sprawa nauczania... s. 355.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ *Jurginis J.* Architektūros ir dailės katedrų kūrimasis, p. 285.

dėstomi du architektūros kursai: architektūros teorijos, arba architektonikos, ir praktinės architektūros. Pirmąjį kursą dėstė kunigas M. Kiselevskis, antrąjį — (...) Martynas Knakfusas“¹⁶. Kilus tarp jų nesutarimams, Edukacinė komisija paliko akademijoje profesoriauti M. Knakfusą, o M. Kiselevskis buvo išsiųstas mokytojauti į Pinsko mokyklą¹⁷.

M. Knakfuso pasitraukimą 1777 m. iš akademijos architektūros profesoriaus pareigų „(...) galima aiškinti dvejopai: arba eksjėzuitų intrigomis, arba tuo, kad katedros nepripažino rektoratas“¹⁸. Greičiausiai lėmė pirmoji priežastis, nes iš Pinsko buvo grąžintas M. Kiselevskis, kuris užėmė akademijos architektūros profesoriaus vietą 1777—1781 m.¹⁹, o 1782 m. kovo 23 d. Edukacinė komisija jam paskyrė pensiją²⁰.

1781—1786 m. Vilniaus universitete ir Lietuvos vyriausiojoje mokykloje architektūra nebuvo dėstoma²¹. 1785 m. bazilijonas Dionizas Čadėjus iš Pinsko siūlėsi Lietuvos vyriausiosios mokyklos vadovybei dėstyti architektūrą, bet M. Počobutas jo nepriėmė²². Nors jau kitais (1786—1787) mokslo metais (tik vienerius metus) civilinę ir karinę architektūrą dėstė T. Kundzičius²³.

Nuo 1787 iki 1796 m. architektūra taip pat nebuvo dėstoma, nors ir E. Budreika²⁴, ir J. Jurginis²⁵ nurodo, kad L. Stuoka-Gucevičius pradėjo dėstyti architektūrą Lietuvos vyriausiojoje mokykloje 1793 m. V. Drėma, ištyręs archyvų dokumentus, rašo: „Data, kurią nurodo daugelis istorikų, remdamiesi Karoliu Podčašinskiu, t. y., kad L. Gucevičius užėmė architektūros katedrą 1793—1794 mokslo metais, nepatvirtinta jokiuose dokumentuose. Netgi priešingai, daug kur pažymima, kad L. Gucevičius architektūros kursą Vilniaus Vyriausiojoje mokykloje pradėjo dėstyti tik 1797 m. rudenį“²⁶.

1793 m. Edukacinė komisija išdavė L. Stuokai-Gucevičiui architektūros profesoriaus diplomą, tačiau jis neturėjo juridinės galios, nes profesoriaus vardą galėjo suteikti tik universiteto rektorius ir jo taryba²⁷. Matyt, ši data per klaidą buvo palaikyta jo darbo universitete pradžia.

Kadangi universiteto vadovybė apie diplomą nebuvo informuota²⁸, vėliau rektorius M. Počobutas dėl to į L. Stuoką-Gucevičių

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ *Drema V. Sprawa nauczania...*, s. 355.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat, p. 356.

²² Ten pat.

²³ Ten pat.

²⁴ *Budreika E.*, p. 13.

²⁵ *Jurginis J. Architektūros ir dailės katedrų kūrimasis*, p. 285.

²⁶ *Drema V. Sprawa nauczania...*, s. 356.

²⁷ *Budreika E.*, p. 19.

²⁸ *Drema V. Sprawa nauczania...*, s. 357.

žiūrėjo priešiška²⁹. Kad L. Stuoka-Gucevičius architektūrą pradėjo dėstyti tik 1797—1798 mokslo metais, nurodo J. Belinskis³⁰, pagaliau patvirtina faktas, kad 1783—1794 m. universiteto statyboms vadovavo P. Rosis. Jei tuo metu jau būtų dėstęs L. Stuoka-Gucevičius, tai jis būtų turėjęs dirbti ir šį darbą³¹.

Toks architektūros dėstymas Vilniaus universitete iki 1797 m. rodo, kad ji nebuvo laikoma pagrindine disciplina. Tiesa, Edukacinė komisija skatino architektūros dėstymą, bet tam nuolatos priešinosi universiteto vadovybė.

Vilniaus dailės mokykla ėmė veikti 1797 metais, nes tada buvo atkurta architektūros katedra ir naujai įsteigtos piešimo bei tapybos katedros. L. Stuoka-Gucevičius, kaip rašė S. Jundzilas, pradėjo „(...) su didele nauda klausytojams dėstyti esminius architektūros pagrindus“³². Jo adjunktui tais pačiais metais buvo paskirtas M. Šulcas³³. Po L. Stuokos-Gucevičiaus mirties, 1798 m., architektūros paskaitas ėmė skaityti M. Šulcas, kuris 1799 m. buvo patvirtintas architektūros profesoriumi³⁴, o adjunktui paskirtas M. Kado³⁵.

Tais pačiais 1797 m. Edukacinė komisija kreipėsi į Vyriausiąją mokyklą raštu, kuriame sakoma, kad, „(...) įsteigiant laisvųjų menų katedras, atsižvelgiant į jų naudingumą ir reikiamai įvertinant jo Mylistos Pono Pranciškaus Smuglevičiaus piešimo ir tapybos mokytojo talentą ir gabumus, prašom pakelti jo atlyginimą iki profesoriaus algos. Edukacinė komisija tikisi, kad J. M. Ponas Smuglevičius bus įtrauktas į ordinarinių universiteto profesorių skaičių“³⁶. Naujai įsteigtos piešimo ir tapybos katedros profesoriumi P. Smuglevičius buvo patvirtintas 1797 m. spalio 1 d.³⁷

Iš Edukacinės komisijos rašto žodžių galima daryti išvadą, kad P. Smuglevičius jau dirbo Lietuvos vyriausiojoje mokykloje piešimo ir tapybos mokytoju. Yra žinių, kad M. Počobutas pakvietė P. Smuglevičių į universitetą 1795 m. ir kad jis atvyko į Vilnių kartu su savo mokiniu J. Peška, kurį buvo numatęs padaryti savo adjunktui³⁸. Bet adjunktui buvo paskirtas J. Rustemas³⁹.

Pagal Edukacinės komisijos patvirtintą programą P. Smuglevičius turėjo dėstyti piešimą ir tapybą, o J. Rustemas — mokyti piešimo pradmenų⁴⁰. Toks pareigų pasiskirstymas išliko iki pat P. Smuglevičiaus mirties.

²⁹ Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — VUB), f. 2, DC-35, l. 124—125. (M. Počobuto raštas Edukacinei komisijai.)

³⁰ *Bieliński J.*, t. 2, s. 20.

³¹ *Drėma V.* Nieznanie materiały... s. 368.

³² Pisma zbiorowe Wileńskie. — Wilno, 1859, s. 145.

³³ VUB, f. 2, KC-130, l. 32—35 (M. Šulco tarnybinis lapas.)

³⁴ Ten pat, DC-35, l. 144; KC-130, l. 32—35.

³⁵ *Jurginis J.* Architektūros ir dailės katedrų kūrimasis, p. 287.

³⁶ *Drėma V.* Pranciškus Smuglevičius, p. 183.

³⁷ Ten pat, p. 184.

³⁸ Ten pat,

³⁹ VUB, f. 2, KC-130, l. 84—85; DC-182^B, l. 336.

⁴⁰ *Drėma V.* Pranciškus Smuglevičius, p. 200.

Taigi 1797 m. Vyriausiojoje mokykloje susiformavo dvi meno katedros: architektūros ir piešimo bei tapybos, kurioms vadovavo talentingi menininkai profesoriai L. Stuoka-Gucevičius ir P. Smuglevičius. Jie padėjo tvirtus pagrindus profesionalių architektų ir dailininkų ruošimui Lietuvoje, savo dėstymo programose laikėsi tuo metu Europos šalyse priimtos dėstymo metodikos.

Vilniaus akademijoje architektūra buvo dėstoma nuo 1730 m.⁴¹, tačiau aiškia, racionalia mokslo ir meno disciplina ji tapo tik tada, kai į universitetą atėjo L. Stuoka-Gucevičius ir pagrindė ją savo ilgamete praktine kūrybine veikla.

L. Stuokos-Gucevičiaus architektūros kurso programą E. Budreika skirsto į dešimt punktų, apimančių tam tikrus klasicizmo architektūrai būdingo racionalumo ir grožio elementus, kurie visi kartu sudaro darnią ir logišką sistemą⁴². Iš kurso programos matyti, kad L. Stuoka-Gucevičius dėstė ne tik civilinės ir karinės architektūros projektavimą, bet ir medžiagų atsparumą, statybos statiką, mechaniką, fiziką. Į savo architektūros kurso programą profesorius įtraukė visiškai naują patogumo reikalavimą. Be to, kaip tikras XVIII a. architektūros novatorius, reikalavo projektuojant ir statant taikyti įvairius patobulinimus, kad pastatai atsieitų pigiau. Pripažino ir statybos mechanizmų reikšmę. Tad L. Stuoką-Gucevičių galime laikyti statybos darbų mechanizacijos pradininku Lietuvoje.

XVIII a. gale ir visą XIX a. Europoje dailės mokyklų programos nesikeitė, o etalonu buvo laikoma Prancūzijos karališkosios tapybos ir skulptūros akademijos (įkurtos 1648 m.) mokymo sistema. Ją buvo priėmusios Romos, Berlyno, Vienos, Peterburgo, Stokholmo ir kitos dailės akademijos. Nuo renesanso laikų nepasikeitusios mokymo sistemos pagrindas buvo mokymas piešti, tai yra graviūrų kopijavimas, gipsinių ir pagaliau gyvų modelių piešimas. Taip pat gipsinių modelių bei natūros tapymas. Studentai dar mokydavosi anatomijos, geometrinės perspektyvos, dailės istorijos ir t. t. Dailės akademijoje būsimasis dailininkas ar architektas gaudavo savo amato pagrindus, o jo kūrybą lemdavo gabumai ir talentas.

Piešimo ir tapybos katedros profesoriaus P. Smuglevičiaus mokymo programose⁴³ laikomasi klasikinės dailės dalykų dėstymo metodikos. Akcentuojamos trys mokymo pakopos: graviūrų kopijavimas, gipsinių modelių piešimas, gyvo modelio piešimas. Dėl pastarosios pakopos profesorius nurodo: „Gabesnieji mokiniai pieš iš gamtos, kad tas pačias kūno dalis, kurias piešė iš gipsinių modelių, pačioje gamtoje išmokyti geriau pažinti ir reikšti“. P. Smuglevičius savo mokiniams aiškino įvairius kompozicijos dėsnius, reikalavo, „kad bet kurio žanro paveiksluose vaizdams nestigtų aiškumo, kompozicijos, tvarkos“.

⁴¹ Bieliński J., t. 2, s. 63.

⁴² Budreika E., p. 14.

⁴³ P. Smuglevičiaus 1798—1799, 1799—1800, 1802—1803, 1805—1806 mokslo metų piešimo ir tapybos mokymo programos. Žr.: *Drėma V.* Pranciškus Smuglevičius, p. 345—347.

Pats P. Smuglevičius buvo stropiai studijavęs pas klasicizmo atstovus Romos meno akademijose ir todėl savo mokiniams šitaip aiškino, kodėl reikia laikytis klasicistinės dailės principų: „Kaip iškalbai suteikiama jėgos bei grožio, uoliai skaitant didžiuosius retorikos meistrus ir nuolatos pratinantis, taip ir tapyboje grožis bei jėga pasiekiami tiksliai perpiešiant tobulus pavyzdžius“. Toliau pabrėžęs, jog „stengsis, kad mokiniai kopijuotų graikų dailės pavyzdžius, ypač tuos, kuriuos visi žinovai vertina“, pasako ir kodėl bus taip daroma: kad mokiniai pamatytų „koks yra skirtumas tarp neišstobulintos ir išstobulintos gamtos arba tarp ydingų priemaišų ir rinktinio grožio“.

Savo programose jis pažymėjo, kad reikia nagrinėti optikos ir perspektyvos, spalvų harmonijos, apšvietimo įvairovę. Tai esą būtina, nes „(...) mūsų darbuose turi būti tiksliai pavaizduota istorija bei žmonių papročiai, juose turi būti pritaikytas matematinės proporcijos, spalvų, šviesos ir šešėlių fizinių savybių pažinimas“.

Pats profesorius, būdamas plačiai išsilavinęs žmogus, pripažino, kad „(...) kas, ateidamas į tapybos mokyklą, atsineš daugiau žinių ir išsilavinimo iš kitų mokslų, tas daugiau pažengs ir tapyboje“.

Taigi ir L. Stuokos-Gucevičiaus, ir P. Smuglevičiaus mokymo programos atitiko to meto reikalavimus ir padėjo kraštui reikalingų specialistų ruošimo pagrindus.

Po 1803 m. švietimo reformos Vyriausioji mokykla buvo reformuota ir pavadinta universitetu. Jame buvo dėstomi ne tik visi mokslai, bet taip pat dailė ir laisvieji menai⁴⁴. Veikė keturi fakultetai, kurie dalijosi į katedras⁴⁵. Civilinės architektūros katedra ir topografinis piešimas priklausė fizikos-matematikos fakultetui, o piešimo ir tapybos katedra — literatūros ir laisvųjų menų fakultetui⁴⁶.

Švietimo reforma užbaigė ir Lietuvos Edukacinės komisijos veiklą, nes kiekvienas imperijos universitetas gavo kuratorių, kuris tiesiogiai klausė centro valdžios.

1803 m. vasario 20 d. Vilniaus universitetas gavo žinią, kad kuratoriumi paskirtas Adomas Čartoriskis⁴⁷. Kuratorius, kaip tiesioginis caro atstovas, turėjo teisę kištis į visokius universiteto reikalus ir siaurinti jo autonomiją⁴⁸. Tačiau, kol A. Čartoriskis turėjo įtakos carui, universiteto gyvenimas ėjo palyginti ramia vaga. Antra vertus, šis kuratorius pasistengė, kad vienintelė Lietuvoje aukštojo mokslo įstaiga virstų lenkų šlėktiškosios-liberalinės politikos įrankiu⁴⁹.

⁴⁴ Jučas M. Vilniaus universitetas 1803—1832: Bendroji raida.— Kn.: Vilniaus universiteto istorija: 1803—1940, p. 10.

⁴⁵ Ten pat, p. 13.

⁴⁶ VUB, f. 2, KC-232, l. 99.

⁴⁷ Ten pat, l. 106.

⁴⁸ Sidlauskas A. Švietimo reforma Rusijoje ir Vilniaus aukštosios mokyklos pertvarkymas.— Kn.: Vilniaus universitetas. V., 1966, p. 69.

⁴⁹ Ten pat, p. 70.

Edukacinės komisijos veikėjai I. Masalskis, vėliau J. Chreptavičius daugiausia rūpinosi architektūros katedra, o A. Čartoriskis priešingai — dailės disciplinomis⁵⁰. Tapęs kuratoriumi, jis pirmiausia pasirūpino, kad piešimo ir tapybos katedroje būtų dėstomas skulptūros kursas. 1803 m. rugpjūčio 4 d. skulptūros kurso ekstrordinariniumi profesoriumi buvo paskirtas A. Lebrenas, kuris atvyko į Vilnių iš Peterburgo tų pačių metų lapkričio 9 d.⁵¹, o dėstyti pradėjo 1804—1805 mokslo metais ir dėstė iki pat savo mirties, t. y. iki 1811 m.⁵² Skulptūros dėstymo programos jis nepaskelbė, o studentus daugiausia mokė kopijuoti antikos skulptūrų liejinius⁵³.

Siekdamas grynai praktinių tikslų, A. Čartoriskis 1805 m. piešimo ir tapybos katedroje suorganizavo raižybos kursą, kuriam vadovauti mokytojo teisėmis paskyrė graverį I. Veisą⁵⁴. I. Veisas dėstė raižybos kursą iki 1810 m.⁵⁵ — mokė raižytojus, kurie universiteto spaustuvėje raižė žemėlapius, piešinius, šriftą.

1805—1807 m. architektūros ir piešimo bei tapybos katedrose buvo dėstomi pagrindiniai ir pridėtiniai kursai. Pagrindiniai kursai buvo šie: civilinė architektūra, dėstoma profesoriaus M. Šulco; tapyba ir piešimas — profesoriaus P. Smuglevičiaus; skulptūra — profesoriaus A. Lebreno. Pridėtiniai kursai: karinė architektūra — profesoriaus M. Šulco; topografinis piešimas — adjunkto M. Kado; piešimo pradmenų — adjunkto J. Rustemo; raižybos — mokytojo I. Veiso⁵⁶.

1807 m. mirus katedros profesorius P. Smuglevičiui, kuratorius liepė rektoriui J. Sniadeckiui katedrą palikti neužimtą, o J. Rustemui ir toliau leisti dėstyti pridėtinį piešimo pradmenų kursą⁵⁷.

Minėtieji pagrindiniai ir pridėtiniai dailės kursai iki 1810 m. buvo dėstomi be didesnių pasikeitimų. Piešimo ir tapybos katedros profesoriaus etatas vakavo.

Civilinės ir karinės architektūros kursai buvo dėstomi pagal paties M. Šulco sudarytus konspektus⁵⁸. Pagrindiniame kurse daugiausia dėmesio skirta statybinėms medžiagoms, kiek mažiau — plytų rišimo būdams ir skliautams bei statybos geologijai. Konspekte labai mažai kalbama apie architektūros orderius. Įdomu, kad kurso gale pateikiami kontroliniai klausimai, į kuriuos atsakę, studentai galėdavo parodyti savo mokėjimą. Bet apskritai M. Šulco architektūros dėstymo programa nebe tokia logiška ir racionali kaip jo pirmtako L. Stuokos-Gucevičiaus.

⁵⁰ Jučas M., p. 11.

⁵¹ VUB, f. 2, KC-232, l. 105; KC-130, l. 70—71.

⁵² Ten pat, f. 2, DC-182^B, l. 337.

⁵³ Bieliński J., t. 2, s. 762.

⁵⁴ Ten pat, KC-2, l. 7.

⁵⁵ Ten pat, f. 2, DC-182^B, l. 339.

⁵⁶ Ten pat, KC-2, l. 1—4, 7, 9; KC-232, l. 157.

⁵⁷ Ten pat, DC-182^B, l. 336.

⁵⁸ Ten pat, DC-163.

Topografinio piešimo (žemėlapių sudarymo) kursą dėstė adjunktas M. Kado, o kai 1809 m. jis išvyko į Varšuvą,— universiteto auklėtinis J. Šolma⁵⁹.

Piešimo ir tapybos katedroje pagrindinis kursas liko skulptūra, kurią dėstė profesorius A. Lebrenas⁶⁰. J. Rustemas adjunktas teisėmis dėstė pradinio piešimo pridėtinį kursą, o I. Veisas mokytojo teisėmis mokė studentus raižymo pagrindų ir praktinio jų pritaikymo⁶¹. Beje, 1809 m. J. Rustemas dirbo piešimo mokytoju ir Vilniaus gimnazijoje⁶².

Taigi pirmuoju Vilniaus dailės mokyklos gyvavimo laikotarpiu galutinai susiformavo architektūros ir piešimo bei tapybos katedros su pagrindiniais ir pridėtiniais kursais, kurių visų pagrindas buvo J. Rustemo dėstomas piešimo pradmenų kursas. Išklause šį kursą, mokiniai pasirinkdavo sau reikalingas dailės specialybes.

Kokia populiari tuo metu buvo Vilniaus dailės mokykla, rodo studentų skaičius: 1798 m.— 35, 1799 m.— 34, 1800 m.— 35, 1801 m.— 29⁶³, 1803 m.— 47, 1807 m.— 41, 1808 m.— 60, o 1809—1810 mokslo metais — net 138⁶⁴.

Į dailės specialybių klausytojus universiteto vadovybė žiūrėjo palankiai, jų darbais didžiavosi. Pavyzdžiui, 1806 m. buvo premijuotas universiteto tarybos studentas Antanas Belkevičius už tapybos kūrinį, o 1808 m.— Kazimieras Jelskis už skulptūrą⁶⁵.

Antrasis Vilniaus dailės mokyklos laikotarpis, 1810—1820 m., susijęs su J. Saundersu, kurio nuopelnus Lietuvos kultūrai labai jau iškelia lenkų istorikai. K. Bartnicka rašo: „Vienintelis dailės teorijos ir istorijos kursas, kuris buvo oficialiai universitete pripažintas dailės skyriaus studentams,— tai J. Saunderso skaitytas 1810/11—1817/18 mokslo metais dailės literatūros kursas; jo programa kartu su raižybos mokyklos projektu buvo suderinta su kuratoriumi A. Čartoriskiu dar prieš Saundersui atvykstant į Vilnių“⁶⁶.

J. Saundersas šį kursą skaitė prancūzų kalba (populiariausia užsienio kalba universitete). 1810—1812 m. J. Saunderso paskaitų klausėsi apie 80 studentų, tačiau jau 1812—1814 m. klausytojų teliko vos 2⁶⁷. Taigi kursas norimų rezultatų nedavė. Be to, dailės istorijos paskaitos Vilniaus universitete nebuvo naujovė. Yra žinoma, kad 1798 m. dailės istorijos kursas jau buvo dėstomas. Vyriausiojoje mokykloje ir jį lankė 17 studentų⁶⁸. Universiteto profesorius

⁵⁹ Ten pat, KC-232, l. 466.

⁶⁰ Ten pat, l. 463.

⁶¹ Ten pat, l. 317—325.

⁶² Ten pat, l. 437.

⁶³ Ten pat, f. 2, DC-15 (Akademijos mokinių sąrašai 1798—1801 m.).

⁶⁴ Ten pat, f. 2, KC-232, l. 173, 227, 313, 484.

⁶⁵ Ten pat, DC-182^A, l. 110, 157.

⁶⁶ *Bartnicka K.*, s. 146.

⁶⁷ VUB, f. 2, KC-374 (1813 m. raportas); KC-252, l. 85.

⁶⁸ Ten pat, f. 2, DC-126, l. 28—29.

D. Pilchovskis poetikos ir retorikos dalykus pavertė estetikos kursu nuo 1783 m., o profesorius F. N. Golianskis 1797 m. retorikos ir poetikos kurso programoje rašė paminėsiąs „visus geriausius senovės dailininkus tapytojus, skulptorius, architektus“, žadėjo parodyti, „kaip literatūrą padeda suprasti kalbos ir dailė, ypač tapyba, skulptūra“, pažymėjo, „kad mokslai ir menai susiję lyg nepertraukiamais ryšiais, sudaro organišką vienybę, vienas kitą papildo ir remia“⁶⁹.

J. Saundersas, proteguojamas universiteto kuratoriaus A. Čartoriskio, 1810 m. balandžio 25 d. švietimo ministro buvo patvirtintas nepaprastuoju Vilniaus universiteto profesoriumi, raižybos kurso vadovu ir dailės istorijos dėstytoju⁷⁰. Jis užėmė piešimo ir tapybos katedros profesoriaus vietą. Tačiau dar prieš tai A. Čartoriskis 1810 m. kovo 25 d. įteikė Vilniaus universiteto tarybai diskretišką raštą-rekomendaciją kartu su J. Saunderso kūriniais, kad visi ne tik žinotų, bet ir akivaizdžiai pamatytų, kaip išmano savo dalyką būsimasis jo profesorius⁷¹.

Sužinojęs, jog nuo rugsėjo 1 d. jau nebegalės dėstyti, dailės mokyklos raižybos kurso mokytojas I. Veisas 1810 m. gegužės 25 d. paprašė universiteto tarybą atlyginimo už penketą metų skaitytas paskaitas⁷². Švietimo ministro 1811 m. gegužės 12 d. įsakymu jis buvo išleistas į pensiją⁷³.

J. Saunderso paskyrimą į Vilniaus universitetą lėmė Vilniaus dailės mokykloje įvykęs posūkis į grafiką. Raižyba čia tapo svarbiausiu kursu, nors ir nenustelbė architektūros, skulptūros bei piešimo pradmenų.

Universiteto kuratoriui pateiktas J. Saunderso raižybos kurso bei dailės istorijos dėstymo projektas buvo priimtas. Pačiame projekte šio kurso dėstymo būtinumas argumentuojamas raižinių estetinė auklėjamąja bei utilitarine reikšme, nurodoma, kad programa bus išeita per šešerius metus ir skirstoma pagal tris pagrindinius grafikos žanrus (istorinę graviūrą, portretinę graviūrą ir graviūrą-peizažą). J. Saundersas pabrėžia, kad, pradėdami mokytis raižyti, mokiniai jau turi būti įgudę piešti, ir todėl reikalingas bendras visoms dailės specialybėms piešimo kursas. (Toks piešimo pagrindų kursas jau buvo dėstomas J. Rustemo.) Be to, projekte nurodoma, kad būtina įsigyti geriausių raižinių pavyzdžius, raižymo instrumentų, mašinas bei įrengimų graviūrų atspaudams daryti⁷⁴.

Raižymo meno studijos Vilniaus dailės mokykloje prasidėjo sėkmingai. 1811 m. J. Saunderso raporte universiteto tarybai mi-

⁶⁹ *Jurginis J.* Architektūros ir dailės katedrų kūrimasis, p. 282–283.

⁷⁰ VUB, f. 2, DC-182^B, l. 339.

⁷¹ Ten pat, f. 2, KC-374, l. 5.

⁷² Ten pat, DC-182^B, l. 339.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ Ten pat, f. 2, KC-1, l. 353–364.

nimi keturi studentai, kurie gerai raižė istorinio, portretinio bei peizažo žanro graviūras⁷⁵. 1812 m. jau minimi septyni studentai⁷⁶, 1813 m.— penki⁷⁷, 1814 m.— šeši⁷⁸.

1811 m. Vilniaus dailės mokykloje buvo sėkmingai mokoma visų dailės disciplinų: architektūros, skulptūros, grafikos ir piešimo. Jas vienijo J. Saunderso dailės istorijos kursas.

J. Rustemas už didelius nuopelnus universitetui ir pedagoginius sugebėjimus 1811 m. buvo paskirtas ekstraordinariniu profesoriumi ir toliau vadovavo piešimo kursui⁷⁹.

1811 m. mirus profesoriumi A. Lebrenui, vadovauti skulptūros kursui savo iniciatyva ir nemokamai ėmėsi jo mokinys K. Jelskis⁸⁰. Tik 1814 m. sausio 1 d. jis buvo paskirtas skulptūros kurso vadovu mokytojo teisėmis⁸¹.

Antruoju Vilniaus dailės mokyklos laikotarpiu nesėkmė ištiko architektūros katedrą — 1812 m. žuvo profesorius M. Šulcas. Universiteto taryba nutaria panaudoti profesoriaus atlyginimui skiriamas lėšas būsimojo architektūros katedros vadovo lavinimui. Kandidatu numatomas universiteto auklėtinis K. Podčasinskis, kuris 1814 m. birželio mėn. išvyksta tobulintis į Peterburgo dailės akademiją⁸². Tai pirmasis Vilniaus dailės mokyklos absolventas, pasiūstas mokytis į Peterburgą. 1816 m. spalio mėnesį K. Podčasinskis sidabro medaliu baigia Peterburgo dailės akademijos architektūros skyrių, grįžta į Vilnių⁸³ ir tų pačių metų gruodžio 5 d. pradeda dėstyti Vilniaus universitete teorinę architektūrą pagal savo paskaitų prospektą⁸⁴. K. Podčasinskis jame pažymi, kad architektūrą dėstys „remdamasis krašto ir kitų valstybių bei tautų architektų darbais“. Be to, eilės tvarka išdėsto sudėtinės kurso dalis, tai yra bendrąsias žinias apie architektūrą, jos principus, istoriją, ypatingą dėmesį skiria graikų bei romėnų architektūrai, statybos medžiagoms, projektavimo pagrindams.

1817 m. rugsėjį K. Podčasinskis siunčiamas tobulintis į užsienį⁸⁵, aplanko Vokietiją, Italiją, Prancūziją⁸⁶. Nuo 1819 m. gruodžio mėn. vėl skaito architektūros paskaitas universitete⁸⁷, o 1820 m. spalio 2 d. paskiriamas architektūros katedros adjunktū⁸⁸.

⁷⁵ Ten pat, f. 2, KC-374, l. 10—11.

⁷⁶ Ten pat, l. 12.

⁷⁷ Ten pat, l. 13.

⁷⁸ Ten pat, l. 17—18.

⁷⁹ Ten pat, f. 2, KC-131, l. 76—77.

⁸⁰ Ten pat, l. 106.

⁸¹ Ten pat, l. 107.

⁸² Ten pat, f. 2, KC-320, l. 101.

⁸³ Ten pat, l. 137, 139, 143.

⁸⁴ Ten pat, l. 147—150.

⁸⁵ Ten pat, l. 153.

⁸⁶ Ten pat, f. 2, KC-138, l. 180—181; KC-289, l. 63, 137; KC-320, l. 151—152.

⁸⁷ Ten pat, KC-320, l. 169—172; KC-138, l. 402—405.

⁸⁸ Ten pat, f. 2, KC-138, l. 402—405.

Architektūros katedroje topografinio piešimo kurso užsiėmimams iki 1817 m. vadovavo J. Šolma, o nuo 1817 m. kovo 8 d. jam talkininkavo taip pat universiteto auklėtinis B. Brodovskis⁸⁹.

J. Saunderso rūpesčiu Vilniaus dailės mokykloje raižybos kursas ėmė dominuoti. Raižytojų darbai (amžininkų portretai, peizažai) per ganą trumpą laiką paplito po visą kraštą, tapo reikšmingu visuomenės kultūros faktoriumi. Kad pagerėtų piešimo dėstymas, J. Saundersas per kuratorių išsirūpino naujų gipsinių modelių, graviūrų. Pagrindinį visų dailės specialybių kursą visaip tobulino ir J. Rustemas, paskirtas ekstraordinariu piešimo profesoriumi. Šio profesoriaus puikų pasiruošimą, didelį pedagogo talentą labai gerai vertino J. Saundersas⁹⁰.

Antruoju Vilniaus dailės mokyklos laikotarpiu tapybos kursas merdėjo. 1818 m. gruodžio 23 d. universiteto rektorius pranešė kuratoriui, kad mokyklos studentai pageidauja tapybos, bet J. Rustemas jos dėstymo nelaiko savo pareiga ir sutiktų tik tada, jeigu jam būtų padidintas atlyginimas⁹¹. Ar J. Rustemas oficialiai dėstė tapybą, ar ne — tikrai nežinoma.

1818 m. rugsėjo 2 d. rektorius pranešė kuratoriui, kad pablogėjo J. Saunderso sveikata ir kad gydytojais pataria jam gydytis Italijoje⁹². Tų pačių metų spalio mėnesį J. Saundersas išvyko į Italiją⁹³.

1818 m. universiteto rektorius įpareigojo Vilniaus gimnazijos piešimo mokytoją M. Podolinskį dėstyti Vilniaus dailės mokykloje raižybos kursą⁹⁴, 1819 m. sausio 25 d. J. Rustemas pranešė universiteto vadovybei, kad jo priežiūroje dirbantis M. Podolinskis yra gerai pasiruošęs mokytojo pareigoms⁹⁵.

Į Peterburgo dailės akademiją tobulintis taip pat buvo pasiūstas raižybos kurso studentas V. Slaveckis. 1817—1818 metais jis tenai mokėsi litografijos ir plieno raižybos⁹⁶.

1812—1816 m. J. Rustemo piešimo pagrindų kursą lankė vidutiniškai 20 studentų kiekvienais mokslo metais⁹⁷. K. Jelskio skulptūros kursą 1814 m. lankė 5 studentai, o 1817 m.— 7⁹⁸.

Antruoju Vilniaus dailės mokyklos istorijos laikotarpiu universiteto vadovybė premijavo raižybos kurso studentą B. Kislingą (1816 m.)⁹⁹ ir V. Vankavičių už piešinius (1820 m.)¹⁰⁰.

⁸⁹ Ten pat, KC-136, l. 110—111; KC-138, l. 430—433.

⁹⁰ Ten pat, KC-374, l. 19—20.

⁹¹ Ten pat, KC-289, l. 213.

⁹² Ten pat, l. 93.

⁹³ Ten pat, l. 153.

⁹⁴ Ten pat, f. 2, KC-374, l. 66.

⁹⁵ Ten pat, l. 66.

⁹⁶ Ten pat, f. 2, KC-378, l. 10—16.

⁹⁷ *Bartnicka K.*, s. 118.

⁹⁸ Ten pat, p. 141.

⁹⁹ VUB, f. 2, DC-182^A, l. 157.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 207.

Sis periodas pasibaigė didelės kultūrinės reikšmės įvykiu: 1820 m. įvyko pirmoji Vilniaus dailės mokyklos mokinių kūrybos paroda, kuri sukėlė didelį visuomenės susidomėjimą ir buvo plačiai aptarta to meto periodinėje spaudoje. Parodoje 23 dailininkai eksponavo 136 kūrinius ¹⁰¹.

Trečiajam Vilniaus dailės mokyklos laikotarpiui buvo būdingas didelis dėstytojų aktyvumas ir studentų kūrybiškumas. Mokyklos siela tapo J. Rustemas. „Vilniuje niekas daugiau nei piešimo, nei tapybos nedėstė, tik tai jis (...). Ėjo pareigas universiteto klestėjimo metais ir Vilniaus tapybos mokykloje atliko pagrindinį vaidmenį“, — rašo V. Tatarkevičius ¹⁰².

1821 m. sausio 3 d. J. Saundersui, kuris tuo metu gydėsi Italijoje, paskiriama pensija ¹⁰³. Tų pačių metų kovo 26 d. J. Rustemas patvirtinamas ordinariniu piešimo ir tapybos profesoriumi ¹⁰⁴, o spalio 6 d. už nuopelnus krašto kultūrai imperijos senato potvarkiu jam suteikiamas kolegijos patarėjo rangas ¹⁰⁵. 1825 m. balandžio 22 d. raštu J. Rustemas praneša universiteto rektoriui, kad ir būdamas emeritu, gaudamas pensiją, toliau eis piešimo ir tapybos katedros profesoriaus pareigas, kol bus surastas kitas asmuo į jo vietą ¹⁰⁶. Bet kito asmens, galinčio užimti Vilniaus dailės mokyklos vadovo postą, universitetas taip ir nerado, ir J. Rustemas per visą mokyklos egzistavimo laikotarpį buvo nepamainomas dėstytojas.

Architektūros adjunktui K. Podčasinskiui universiteto taryba už trejų metų pedagoginę veiklą, už universiteto statybos darbus ir paskelbtus spaudoje teorinius straipsnius 1822 m. pripažino ordinarinio profesoriaus vardą, kurį tų pačių metų rudenį aprobavo švietimo ministras ¹⁰⁷. K. Podčasinskis dėstė architektūrą iki pat universiteto uždarymo.

1821 m. universiteto taryba paprašė švietimo ministrą paskirti raižybos mokytoju F. Lėmaną. 1822 m. kovo 27 d. kuratorius jo kandidatūrą patvirtino. F. Lėmanas ir vadovavo praktikai ¹⁰⁸, mokė būsimuosius grafikus įvairių vario raižybos būdų ¹⁰⁹.

Skulptūros kurso mokytojas K. Jelskis universiteto tarybos ir kuratoriaus rūpesčiu 1822 m. švietimo ministro buvo patvirtintas adjunktas ¹¹⁰. Jau dirbdamas adjunktas, K. Jelskis 1825 m. norėjo gauti stipendiją ir išvykti į užsienį tobulintis. Jis priminė rektoriui ir kuratoriui, kad tokia kelionė jam buvo pažadėta dar 1816 m. ¹¹¹

¹⁰¹ *Tatarkiewicz W.*, s. 12.

¹⁰² Ten pat, p. 6—7.

¹⁰³ VUB, f. 2, DC-182^B, l. 339.

¹⁰⁴ Ten pat, l. 336; KC-138, l. 366—367.

¹⁰⁵ Ten pat, KC-138, l. 634—637.

¹⁰⁶ Ten pat, KC-373, l. 9.

¹⁰⁷ *Bartnicka K.*, s. 102.

¹⁰⁸ VUB, f. 2, DC-182^B, l. 339.

¹⁰⁹ Ten pat, KC-374, l. 38.

¹¹⁰ *Bartnicka K.*, s. 143.

¹¹¹ Ten pat, p. 144, 140.

Svietimo ministras 1825 m. spalio 14 d. raštu kuratoriui K. Liveniui pranešė, kad K. Jelskio siuntimas į užsienį nepatvirtintas ir liepė nutraukti skulptūros kurso dėstymą¹¹². Dėl paties adjunkto perspektyvos jokių nurodymų nebuvo gauta, bet jis liko Vilniaus dailės mokyklos dėstytojų etatų sąrašuose iki 1829 m.¹¹³

Taigi Vilniaus universiteto dailės mokyklos trečiuoju laikotarpiu veikė architektūros ir piešimo bei tapybos katedros; jos glaudžiai bendradarbiavo, turėjo architektūros, tapybos, skulptūros, raižybos ir piešimo kursus.

Dėstytojai sėkmingai dirbo ir todėl, kad kursai turėjo kabinetus.

Pirmąjį graviūrų ir gipsinių modelių kabinetą, skirtą piešimo kursui, pradėjo kurti P. Smuglevičius. Po jo mirties šį darbą toliau dirbo J. Rustemas. Kabinetas buvo nuolat papildomas ne tik graviūromis bei gipsiniais modeliais, bet ir tapybos kūriniais. Nemažai paveikslų nutapė piešimo ir tapybos katedros absolventai. Pavyzdžiui, K. Ruseckas nuo 1823 m. savo lėšomis studijavo Italijoje, o nuo 1826 m. švietimo ministro nurodymu jam mokėta stipendija, kad darytų žymiųjų dailininkų paveikslų kopijas universitetui. 1828 m. piešimo ir tapybos kabinetas gavo V. Ticiano „Zemiškosios ir dangiškosios meilės“, Rafaelio „Madonos“ kopijas, kurias universiteto taryba labai gerai įvertino ir pareiškė K. Rusecką turint nuostabių gabumų¹¹⁴. (Minėtos K. Rusecko kopijos yra LTSR dailės muziejaus fonduose.)

J. Saundersui pradėjus dirbti universitete, buvo sudaryti ir raižybos kurso kabineto rinkiniai. Kai J. Saundersas išvyko, juos prižiūrėjo F. Lėmanas, o nuo 1828 m.—raižybos kurso adjunktas B. Kislingas¹¹⁵.

Daug nuveikė K. Jelskis, kurdamas skulptūros kurso kabinetą. Šį darbą buvo pradėjęs A. Lebrenas. Nustojus dėstyti universitete skulptūrą, kabineto rinkiniai buvo perduoti J. Rustemui¹¹⁶.

Architektūros modelių kabinetą ir specialią biblioteką pradėjo kurti K. Podčašinskis. Nuo 1826 m. adjunktas K. Jelskis, neturėdamas kito darbo universitete, darė šiam kabinetui architektūros modelius ir ornamentus¹¹⁷.

Kalbant apie kabinetus, paminėtina ir litografijos dirbtuvė prie Vilniaus dailės mokyklos. Ji, kaip ir pati mokykla, be mokomųjų, turėjo ir grynai praktinių tikslų: darydavo universiteto apygardos mokykloms vaizdines priemones, daugindavo krašto istorijos vaizdus, žymiųjų žmonių portretus, kurie plačiai pasklido visuomenėje, ugdė jos meninį skonį.

Pirmasis Lietuvoje apie litografiją užsiminė universiteto veterinarijos ir lyginamosios anatomijos profesorius L. H. Bojanus,

¹¹² VUB, f. 2, DC-182^B, l. 337.

¹¹³ Ten pat, KC-263, l. 77—79.

¹¹⁴ Ten pat, f. 2, DC-182^B, l. 451; KC-263, l. 8—9.

¹¹⁵ Ten pat, DC-182^B, l. 450.

¹¹⁶ *Bartnicka K.*, s. 145; VUB, f. 2, DC-182^B, l. 453.

¹¹⁷ VUB, f. 2, KC-263, l. 59; *Bartnicka K.*, s. 145.

kuris 1817 m. spalio 15 d. universiteto sesijoje skaitė pranešimą „Litografijos meno išdėstymas“¹¹⁸. Pranešimas buvo išspausdintas laikraštyje „Dziennik Wileński“ (1819, t. 2, Nr. 1). Tai tikriausiai atkreipė A. Čartoriskio dėmesį, nes jis 1819 m. universiteto rektoriui pasiūlė prie universiteto įsteigti litografijos dirbtuvę ir šį darbą patikėti piešimo ekstraordinariniam profesoriui J. Rustemui¹¹⁹.

1819 m. rugsėjo 19 d. J. Rustemas raporte universiteto tarybai pareiškė sutinkąs tai padaryti, bet iškėlė sąlygą, kad litografijos mašinos būtų atvežtos iš Varšuvos, o akmenys — iš Miuncheno¹²⁰. 1820 m. rugpjūčio 31 d. akmenys buvo atvežti iš Miuncheno, o spalio 1 d. gautos iš Varšuvos ir mašinos¹²¹. Tų pačių metų rugsėjo 1 d. raštu J. Rustemas pranešė universiteto vadovybei, kad iš prancūzų spaudos sužinojęs apie išrastus litografijos patobulinimus ir siūlė gauti iš Paryžiaus naujos mašinos modelio smulkų aprašymą¹²². Ar buvo gauta naujų litografijos mašinų iš Paryžiaus, žinių nerasta.

J. Rustemui pasiūlius, universiteto taryba litografijos dirbtuvės vadovu 1820 m. gruodžio mėn. paskyrė raižybos kurso graviūrų spaudėją V. Slaveckį¹²³. Tasai nieko nenuveikė, todėl universiteto taryba dirbtuvę perdavė J. Glovackiui. Nuo 1823 m. balandžio 10 d. ji pradėjo normaliau dirbti, bet 1826 m. gegužės mėnesį, J. Glovackiui išvykus iš Vilniaus, vėl sustojo¹²⁴.

Nuo 1829 m. vasario 5 d. litografu pradėjo dirbti iš Varšuvos atvykęs V. (?) Slivickis, kuris išbuvo tik keturis mėnesius ir vėl išvažiavo į Varšuvą. Litografija buvo perduota Vilniaus gimnazijos piešimo mokytojui M. Pšibilskiui, kuris joje dirbo nuo 1829 m. lapkričio 1 d. iki 1832 m., t. y. iki universiteto uždarymo¹²⁵.

Nors universiteto vadovybė ir stengėsi turėti gerai veikiančią litografijos dirbtuvę, geresnių rezultatų ji nedavė. Tačiau, uždarius universitetą, viena po kitos ėmė kurtis privačios litografijos, kurios toliau dirbo universiteto pradėtą darbą ir nemažai nusipelnė kultūrai.

Dar 1808 m. kuratorius A. Čartoriskis, vizituodamas Vilniaus universitetą, paragino vadovybę rimčiau žiūrėti į architektūros ir piešimo bei tapybos katedrų veiklą ir paruošti jų išplėtimo bei tobulinimo planą¹²⁶. Pirmasis toks projektas buvo J. Saunderso raižybos ir dailės istorijos kursas. J. Saundersui išvykus, J. Rustemas 1819 m. įteikė universiteto tarybai raportą dėl dailės mokyklos ug-

¹¹⁸ Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających.— Wrocław etc., 1971, s. 203.

¹¹⁹ VUB, f. 2, KC-373, l. 26.

¹²⁰ Ten pat, KC-289, l. 1.

¹²¹ Ten pat, KC-373, l. 26.

¹²² Ten pat, l. 18.

¹²³ Ten pat, l. 27.

¹²⁴ Ten pat.

¹²⁵ Ten pat, l. 28—29.

¹²⁶ Ten pat, KC-232, l. 224.

dymo¹²⁷ ir siūlė mokyklą paversti atskiru universiteto fakultetu. Pasak J. Rustemo, šiam fakultetui esąs reikalingas istorinės tapybos profesorius, kuris dėstytų visų žanrų piešimą, aliejinės tapybos pagrindus bei anatomiją, profesorius arba adjunktas, dėstantis piešimo pagrindus, optikos ir perspektyvos principus, vieną tapybos techniką (freską arba akvarelę) ir vieną kurį tapybos žanrą (peizažą, portretą, batalinį žanrą). Be to, dailės fakultete turėtų būti litografijos, skulptūros ir raižybos adjunktai, dailės istorijos dėstytojas. Visi šie dėstytojai turėtų dalyvauti vakariniame piešime prie lempų, ir tai būtų savotiškas papildomas studentų „akies ir rankos lavinimas“.

Kaip matyti iš pateiktojo plano, J. Rustemas tik pakoregavo jau susiklosčiusią mokyklos sandarą. Jis nieko nekalba apie architektūrą, architektūrinį piešimą, nes tuo metu, kai ruošė savo planą, jau buvo grįžęs iš užsienio ir skaitė architektūros paskaitas K. Podčašinskis. Architektūros klausimus J. Rustemas tikriausiai paliko savo jaunam kolegai. Ir tikrai, K. Podčašinskis 1822 m. kovo mėnesį jau turėjo paruošęs Vilniaus imperatoriškojo universiteto specialios architektūros mokyklos projektą¹²⁸.

K. Podčašinskio projektas labai platus, jame smulkiai aprašyti mokyklos tikslai, dėstymo objektas, pagalbinės disciplinos, dėstytojų sudėtis. Be to, nurodoma, kokie turėtų būti stojamieji egzaminai ir kuo pasižymėti absolventai. Pasak K. Podčašinskio, mokslas turėtų trukti trejus metus, o baigusieji mokyklą gauti dviejų tipų diplomus: architekto arba statybų vadovo.

Abu šie Vilniaus dailės mokyklos tobulinimo projektai nebuvo iki galo įvykdyti, bet jų idėjų matome konkrečioje mokyklos veikloje.

Vilniaus dailės mokykla, jau pradėjusi trečiąjį savo gyvavimo laikotarpį, universitete turėjo nemažą autoritetą. Tai liudija ir J. Rustemo 1822 m. gegužės 25 d. projektas dėl mokslo laipsnių suteikimo dailės mokyklos studentams¹²⁹. Kaip rašoma šiame projekte, studentas, norėdamas gauti dailės mokslų kandidato ar magistro vardą, turi laikyti egzaminus iš tokių disciplinų: istorijos, kalbų, poezijos ir iškalbos, piešimo ir tapybos, skulptūros, architektūros ir raižybos. J. Rustemas nurodo, kad, išskyrus bendruosius mokslus, reikalauti gero visų dailės disciplinų mokėjimo nebūtina, bet pasirinktoje dailės šakoje laikantysis egzaminą turįs pasirodyti puikiai.

Nors ir šis projektas liko neįvykdytas, jo turinys labai aiškiai byloja, kokia rimta ir visapusiška buvo mokyklos programa.

Paskutiniaisiais Vilniaus dailės mokyklos gyvavimo metais sugrįžo dar du jos auklėtiniai: 1828 m., baigęs studijas užsienyje, parvažiavo B. Kislingas ir buvo paskirtas raižybos kurso adjunkt-

¹²⁷ Ten pat, KC-373, l. 5.

¹²⁸ Ten pat, KC-354.

¹²⁹ Ten pat, KC-373, l. 3—4.

tu¹³⁰, o 1829 m. iš Peterburgo dailės akademijos parvyko V. Smauskas ir tapo piešimo ir tapybos katedros adjunktū¹³¹.

Vilniaus dailės mokyklos augimą rodo studentų skaičius. Pavyzdžiui, 1827 m. ją lankė 78 studentai, o 1828 m.— jau 88¹³². Paskutiniu metu dešimtmečiu profesoriai nemažai stengėsi tobulinti jos veiklą, plėsti įtaką ne tik pačiame universitete, bet ir visuomenėje. Mokykla daug nusipelnė krašto kultūrai, išugdė profesionalių dailininkų ir architektų, paskatino visuomenę domėtis menu.

Išvados

1. Užsibrėžusi supasaulietinti Vyriausiąją mokyklą, joje dėstomiems mokslams suteikti taikomųjų mokslų pobūdį, Edukacinė komisija pasirūpino, kad Vyriausiojoje mokykloje 1797 m. būtų atkurta architektūros katedra ir įsteigta nauja piešimo bei tapybos katedra. Tos katedros davė pradžią Vilniaus dailės mokyklai.

2. Talentingi menininkai ir pedagogai L. Stuoka-Gucevičius ir P. Smuglevičius padėjo pagrindus dailės specialistų ruošimui Lietuvoje. Jų mokymo programos visai atitiko to meto reikalavimus.

3. 1797—1810 m. susiformavo architektūros ir piešimo bei tapybos katedros. Jose buvo pagrindiniai ir pridėtiniai kursai, o tuos kursus vienijo J. Rustemo dėstomas piešimo pradmenų kursas.

4. 1810—1820 m. susiformavo ir subrendo raižybos kursas, kuris kartu su piešimo, skulptūros ir architektūros kursais sudarė vieną dailės disciplinų sistemą. Šis laikotarpis reikšmingas dar ir tuo, kad Vilniaus dailės mokykla ėmė ruošti dėstytojus iš savo absolventų. Pirmieji tokie dėstytojai buvo K. Podčasinskis ir V. Slaveckis. Be to, mokytojų teisėmis mokykloje dirbo jos absolventai J. Šolma ir B. Brodovskis.

5. Vilniaus dailės mokykla 1820 m. surengė Vilniuje pirmąją dailės parodą — didelės svarbos kultūrinį įvykį.

6. 1820—1832 m. galutinai susiformavo Vilniaus dailės mokyklos struktūra, atitinkamų kursų kabinetai, buvo įkurta litografijos dirbtuvė. J. Rustemo ir K. Podčasinskio parengti mokyklos tobulinimo projektai rodo, kaip buvo išaugęs joje mokymas, kokią svarbią vietą ji turėjo universitete.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
TSRS istorijos katedra

Įteikta
1984 m. gruodžio mėn.

¹³⁰ Ten pat, KC-263, l. 77—79.

¹³¹ Ten pat, l. 7.

¹³² Ten pat, l. 81—83.

РАЗВИТИЕ КАФЕДР АРХИТЕКТУРЫ И ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ВИЛЬНЮССКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1773—1832)

И. УРБОНАС

Резюме

Претворяя в жизнь решение об утилитарной направленности университетских наук, Эдукационная комиссия Речи Посполитой добилась в 1797 г. восстановления кафедры архитектуры и создания новой кафедры рисунка и живописи в Вильнюсском университете. Обе кафедры послужили основанием для создания Вильнюсской художественной школы. Талантливые художники и педагоги Л. Стуока-Гуцявичюс и П. Смуглявичюс заложили основы подготовки профессиональных архитекторов и художников в Литве, а программы преподавания полностью соответствовали требованиям того времени.

В 1797—1820 гг. были полностью сформированы кафедры архитектуры, рисунка и живописи с основными и дополнительными предметами, объединенные курсом основ рисования, преподаваемым И. Рустемасом.

В 1810—1820 гг. в Вильнюсском университете была создана единая система преподавания художественных дисциплин, включавшая изучение гравировального искусства, рисунка, скульптуры и архитектуры. Этот период деятельности Художественной школы Вильнюсского университета знаменателен и тем, что на ее кафедрах началась подготовка преподавательских кадров из числа своих воспитанников. Среди первых были: К. Подчашинскис, В. Словецкис, И. Шольма, Б. Бродовскис. В 1820 г. при содействии Художественной школы Вильнюсского университета состоялась первая художественная выставка в Литве.

Окончательно структура и система преподавания в Вильнюсской художественной школе сформировались в 1820—1832 гг. В это время при школе создается литографская мастерская. Профессора И. Рустемас и К. Подчашинскис разработали проекты по дальнейшему развитию школы, наглядно показавшие возросший профессиональный уровень преподавания художественных дисциплин в Вильнюсском университете.

PIEŠIMO MOKYKLOS ĮKŪRIMAS VILNIAUS UNIVERSITETE

R. SIDLAUSKAS

1797 m. Vilniaus universitete buvo įsteigta tapybos katedra. Tačiau 1811 m. birželio 12 d. Rusijos švietimo ministras A. Razumovskis laiške Vilniaus universitetui rašė patvirtinęs Piešimo mokyklos reformos projektą, išskyrus tuos punktus, kuriuose kalbama apie apdovanojimus, keliones į užsienį ir biustų bei paveikslų pirkimą¹. Taip vietoj universitete buvusios tapybos katedros pradėjo veikti Piešimo mokykla².

Apie Piešimo mokyklos reformą pirmos žinios spaudoje pasirodė 1820 m., kada „Dziennik Wileński“ t. 2 išspausdino straipsnį „Pirmoji dailės paroda Imperatoriškame Vilniaus universitete“³. Tame straipsnyje tik konstatuojamas mokyklos organizavimo faktas⁴.

V. Smakauskas atsiminimuose apie J. Rustemą trumpai sako, kad organizuoti tapybos mokyklą J. Rustemui pasiūlęs J. Saundersas⁵.

Lenkijos Liaudies Respublikos istorikė K. Bartnicka savo knygoje „Lenkijos meno mokyklos XVIII—XIX a. riboje“⁶ bando parodyti, kaip kilo ir kaip buvo realizuotas sumanymas steigti Piešimo mokyklą, aptaria jos formavimosi raidą nuo 1808 iki 1811 m. Daugiausia ji kalba apie J. Saunderso 1810 ir 1811 m. projektus ir A. Čartoriskio 1810 m. pasiūlymą. Išsamiausiai nagrinėja 1811 m. projektą ir šio plano autoriumi laiko tik J. Saundersą. Iš visko matyti, kad autorė nesusipažinusi su Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto posėdžių protokolais, kur rašoma, kad J. Saundersas, sudarydamas savo projektą, rėmėsi ankstesniu — J. Rustemo⁷. K. Bart-

¹ TSRS Centrinis valstybinis archyvas Leningrade (toliau — CVIAL), f. 733, ap. 62, b. 7, p. 206. (Dėl J. Rustemo algos ir Piešimo mokyklos įsteigimo.)

² Kalbant apie dailės dėstymą, terminai „mokykla“, „klasė“, „katedra“ tuo metu Vilniaus universitete buvo vartojami kaip lygiareikšmiai.

³ Pierwsze wystawienie dzieł sztuk pięknych w cesarskim uniwersytecie Wileńskim. — Dziennik Wileński, 1820, t. 2.

⁴ Ten pat, p. 361.

⁵ Smokowski W. Jan Rustem. — Wizerunki i roztrząsania naukowe, 1838, N 4, s. 120.

⁶ Bartnicka K. Polskie szkolnictwo artystyczne na przełomie XVIII i XIX w.: 1764—1831. — Wrocław, 1971.

⁷ LTSR Centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — LTSR CVIA), f. 721, ap. 1, b. 1113, l. 37. (Lit. fakulteto posėdžių protokolai.)

nicka tik pažymi, kad apie J. Rustemo projektą buvo užsiminta 1809 m. rugsėjo 10 d. universiteto komiteto posėdyje⁸.

Žinomas Tarybų Lietuvos kultūros istorikas A. Adomonis paskelbė du straipsnius apie dailės katedras Vilniaus universitete. Pirmajame straipsnyje „Dailė ir architektūra Vilniaus universitete“⁹ jis aptaria visų dailės katedrų darbą Vilniaus universitete, taip pat nagrinėja dailės dalykų dėstymo reformų planus. Autoriaus nuomone, 1810 m. parengtame reformos plane buvo numatyta sujungti į vieną skyrių architektūros ir dailės katedras. Pasak T. Adomonio, šis projektas (išbraukus kai kuriuos punktus) buvo patvirtintas 1811 m.¹⁰ Autorius rašo: „...projektuoto visiško sujungimo nebuvo pasiekta. Architektūros katedra ir Dailės skyrius tik tuo atveju buvo vadinami meno mokykla, kai buvo kalbama apie juos bendrai. Universiteto padalinių nomenklatūroje ji, atrodo, nefigūravo. Neaiškioje padėtyje liko Skulptūros ir Tapybos katedros“¹¹. Ir toliau tame pačiame puslapyje: „Po P. Smuglevičiaus mirties pagal 1810 m. reformą Piešimo ir tapybos katedra buvo reorganizuota į Piešimo mokyklą“¹². Iš to galime daryti išvadą, kad T. Adomonis nepasinaudojo Lietuvos TSR CVIA f. 721 (Vilniaus universitetas) esančiomis bylomis.

Kitame savo straipsnyje „Dailės mokymas senajame Vilniaus universitete“¹³ T. Adomonis trumpai apibūdina 1810 m. projektą, kuriame buvo siūloma sujungti Architektūros ir dailės katedras į vieną skyrių. Pasak autoriaus, šį planą sudaręs J. Saundersas su J. Rustemu¹⁴, o Vilniaus universiteto kuratorius A. Čartoriskis pasiūlęs pagal jį reorganizuoti dailės mokymą. Tiesa, autorius mini, kad jau 1808 m. Rustemas buvo parengęs Piešimo katedros mokymo planą¹⁵, ir Piešimo mokyklos atsiradimą motyvuoja tuo, kad J. Rustemas nesutikęs už tą patį atlyginimą dėstyti dar tapybą¹⁶. Straipsnyje taip ir lieka neaišku, ar buvo patvirtintas 1810 m. projektas, ar laikinai organizuota Piešimo mokykla. Galimas daiktas, T. Adomonio manyta taip: buvo patvirtintas 1810 m. reformos planas, ir tik dėl J. Rustemo nenoro dirbti už tą patį atlyginimą buvo organizuota trijų kursų piešimo mokykla.

Apie Vilniaus universitetą daugiausia medžiagos yra mūsų respublikos archyvuose. Jų dokumentai leidžia atskleisti visą Piešimo mokyklos organizavimo procesą. Duomenų apie Piešimo mokyklos atsiradimą galima rasti Lietuvos TSR CVIA, f. 721, ap. 1

⁸ Ten pat, b. 1128, l. 319. (Universiteto komiteto posėdžiai.)

⁹ *Adomonis T.* Dailė ir architektūra Vilniaus universitete.— Kultūros barai, 1978, Nr. 10.

¹⁰ Ten pat, p. 65.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat.

¹³ *Adomonis T.* Dailės mokymas senajame Vilniaus universitete.— Menotyra, 1979, Nr. 8.

¹⁴ Ten pat, p. 47.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat, p. 49.

„Vilniaus universitetas“ (Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto, universiteto komiteto ir tarybos posėdžių protokolai, universiteto susirašinėjimas su kuratorium ir švietimo ministru), Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne, f. 2 „Senasis Vilniaus universitetas“ (platesni universiteto komiteto ir tarybos posėdžių protokolai) ir Leningrado CVIA, f. 733, ap. 62 „Vilniaus švietimo apygarda“.

Vilniaus universitete tapybos katedra buvo įkurta 1797 m.¹⁷ Pirmasis jos profesorius buvo Pranciškus Smuglevičius. Jo adjunktą 1798 m. gegužės 10 d. buvo paskirtas Jonas Rustemas¹⁸, kuris šias pareigas ėjo ir po P. Smuglevičiaus mirties 1807 m. Universitete J. Rustemas dėstė piešimo pradmenis ir kartu dirbo Vilniaus gimnazijoje¹⁹, kur taip pat dėstė piešimą.

Nuo 1807 m. universiteto ataskaitose visada rašoma, kad tapybos katedra yra laisva, o piešimo pradmenis dėsto J. Rustemas. K. Bartnicka pažymi, kad tokia padėtis nepatenkino kuratoriaus. Todėl 1808 m. A. Cartoriskis, būdamas Vilniuje, pasiūlė, kad universitetas pateiktų detalų piešimo mokyklos reformos planą. Kitais metais Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto tarybos posėdyje buvo skaitomas ir sutartinai priimtas J. Rustemo Piešimo mokyklos projektas²⁰. Protokole rašoma, kad Piešimo mokyklos steigimui, piešimo salės tvarkymui ir modelių pirkimui reikės išleisti 500 rb. iš vakuojančio tapybos katedros etato²¹. J. Rustemas siūlė įrengti piešimo salę šv. Jono kolegijos namuose, kur buvo miesto gimnazijos klasės²². Tačiau dar tais pačiais 1809 metais rugsėjo 10 d. įvyko universiteto komiteto posėdis, kuriame Rustemo projektą perskaitė fakulteto dekanas. Buvo pasiūlyta grąžinti jį atgal į fakultetą ir papildyti.

Sis iki šiol nežinotas J. Rustemo projektas yra Lietuvos TSR CVIA, f. 721, ap. 1 byloje „Visi kiti dokumentai gauti Vilniaus universiteto 1809 m.“ kartu su Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto tarybos protokolo išrašu²³. Projektas parašytas prancūziškai. Jame sakoma, kad mokiniai turėtų mokytis piešti biustus, estampus ir gyvą modelį, kartu mokydami šešėlių ir pustonijų teorijos²⁴. Pasak J. Rustemo, piešti biustus ir gyvą modelį reikia lempos šviesoje, o universitetas kasmet turėtų įsigyti estampų, kuriuos iki šiol jis pirkęs savo lėšomis²⁵. Nemažai dėmesio projekte skiriama studijuojančiųjų apdovanojimui ir moralinis faktorius keliamas aukščiau už piniginį. Pavyzdžiui, sakoma, kad „...medalis arba

¹⁷ *Drėma V. Pranciškus Smuglevičius.*— V., 1973, p. 183.

¹⁸ Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — VUB RS), f. 2, DC-33, p. 23. (Edukacinės komisijos raštai.)

¹⁹ VUB RS, f. 2, KC-235, p. 75 (1804 m. raportas).

²⁰ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1113, l. 25. (Lit. fakulteto protokolai.)

²¹ Ten pat.

²² Ten pat, l. 49. (Dokumentai, patenkantys į universitetą.)

²³ Ten pat, l. 49—51.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Ten pat.

koks nors kitas pranašumo ženklas, man rodos, būtų geresnis paskatinimas negu šimtas rublių, kurie būtų tuojau pat išleisti ir užmiršti“²⁶. J. Rustemas siūlo dviejų laipsnių apdovanojimus: aukso medalį, duodamą kas antri metai, ir du sidabro — kasmet. Jo manymu, aukso medalį galima būtų duoti tik tiems, kurie jau apdovanoti sidabro medaliu. Tai skatintų mokinius lenktyniauti, ir didintų varžovų skaičių²⁷. J. Rustemas kartu primena, kad apskričių mokyklose trūksta piešimo mokytojų, ir siūlo studentams medalininkams, universitetui pritarus, leisti bent metus dėstyti piešimą mokykloje. Piešimą dėstyti reikėtų nuo spalio 1 d. iki kovo 1 d. po dvi valandas per dieną: vakare nuo penktos iki septintos²⁸. Be to, projekte sakoma, kad reikia didelės piešimo salės su langu šiaurės pusėje, o šalia piešimo patalpos — atskiro kabineto profesoriui, kur būtų laikomi estampai²⁹. J. Rustemas pažymi, kad piešimo stalų nebus, nes juos galima statyti tik gerai paruoštoje salėje. Mokiniai turėsia piešti popierių pasidėję ant kelių³⁰. Pačiame projekte gale J. Rustemas užsimena apie išlaidas, sako, kad kasmet užteks keturių šimtų rublių, o pirmaisiais metais, kaip yra pats apskaičiavęs, reikės dar papildomai išleisti apie šimtą penkiasdešimt rublių salės įrengimui.

Vilniaus universiteto kuratorius, norėdamas pagerinti dailės dalykų dėstymą, pasiūlė 1810 m. priimti J. Saundersą. Birželio mėn. atvažiavęs į Vilnių, A. Čartoriskis susipažino su universiteto darbu ir gavo iš Saunderso naują Dailės mokyklos projektą, kuriame buvo numatyta mokyti studentus tapybos, skulptūros ir grafikos³¹. Vieną iš tų specialybių buvo galima studijuoti tik baigus piešimo mokyklą. Projekte nebuvo numatyta Vilniaus universitete dėstyti architektūros³². J. Saunderso manymu, piešimo mokykloje turėjo būti mokoma piešti biustus, estampus ir gyvus modelius. Pasak jo, į salę, kur yra gyvas modelis, reikėtų leisti tik vyresnius kaip 20 metų, o jaunesnius — jau vedusius. Studentai, norintieji tapti profesionaliais menininkais, turėtų dar išklaustyti anatomijos kursą. Tapybos, grafikos ir skulptūros mokymą reikėtų skirstyti pagal žanrus: istorinį, portreto ir peizažo. Be to, studentai, ketiną mokytis grafikos pagal šį projektą, turėtų susipažinti su kaligrafija.

Greičiausiai pasiremdamas šituo J. Saunderso projektu, A. Čartoriskis 1810 m. liepos 25 d. parašė Vilniaus universiteto komitetui laišką, kuriame siūlė sujungti Literatūros ir laisvųjų menų fakultete į vieną skyrių architektūros, tapybos ir grafikos katedras. Kuratorius plačiau nepaiškino, ką reikėtų dėstyti tose katedrose, jis tik akcentavo, kad gyvo modelio piešimas būtų kaip viena iš

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Ten pat, l. 51.

³⁰ Ten pat, l. 50.

³¹ *Bartnicka K.* Polskie szkolnictwo artystyczne. . . , s. 67.

³² Ten pat, p. 68.

dėstomų specialybių. Daugiausia dėmesio skyrė piešimo salės įsteigimui ir iš karto pasiūlė, kad jai turėtų vadovauti J. Rustemas³³, taip pat pažymėjo, kad architektūros ir tapybos bei grafikos dėstymo sujungimas būsiąs didžiai svarbus kraštui³⁴. Be to, kėlė mintį įsteigti prie mokyklos bendrąbutį mokiniams³⁵. Iš universiteto 1810 m. ataskaitos matyti, kad tais pačiais metais buvo įrengta piešimo salė³⁶. Kaip rašo laiške A. Čartoriskis, naują piešimo mokyimo programą turėjo parengti dailės dalykų dėstytojai ir atsiųsti ją patvirtinti³⁷. Tačiau 1810 metais universiteto posėdžiuose apie tai nekalbėta. Tik 1811 m. sausio 1 d. universiteto tarybos posėdyje, skaitydamas minėtąjį kuratoriaus laišką, rektorius pranešė, kad universiteto komitetas jau įrengė piešimo salę. Taip pat siūlė pridėti J. Rustemui algos dar 300 rb. Tuo tikslu buvo parašytas švietimo ministrui A. Razumovskiui raportas, kuriame sakoma, kad, įsteigus piešimo salę, J. Rustemui padaugėjo darbo, ir kartu nurodoma, kad jo atsidavimas darbui vertas ypatingo valdžios dėmesio³⁸. Švietimo ministras A. Razumovskis manė kitaip — kad skirti J. Rustemui papildomai 300 rb. atlyginimą nėra pakankamai pagrindo³⁹. Vasario 10 d. universiteto komiteto posėdyje buvo skaitomas švietimo ministro laiškas. A. Razumovskis prašė pagrįsti pasiūlymą dėl J. Rustemo atlyginimo padidinimo. Komitetas savo atsakyme pažymėjo, kad 1809 m. rugsėjo 10 d. posėdyje Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto dekanas E. Grodekas supažindino su J. Rustemo pateiktu Piešimo mokyklos steigimo projektu, bet tasai projektas buvęs gražintas atgal į fakultetą, kad būtų papildytas. Po to buvo įrengta piešimo salė. Sutvarkius piešimo patalpas, padaugėję mokinių, o kartu ir darbo J. Rustemui. Todėl komitetas siūlęs tuos 300 rb. jam pridėti dėl talento ir uolumo⁴⁰.

Universiteto komitetas nutarė, kad Literatūros ir laisvųjų menų fakultetui sudarytų naują Piešimo mokyklos projektą, o kai jis bus gautas — nusiųsti ministrui. Vasario 25 d. įvykusiame fakulteto posėdyje kaip tik ir kalbėta apie Piešimo mokyklos pertvarkymą. Dekanas priminė, kad jau 1809 m. fakultetas buvo priėmęs J. Rustemo projektą, bet universiteto komitetas jo nepatvirtinęs⁴¹. Profesorius E. Grodekas raportą su projektu rado tarp universiteto komiteto kanceliarijos dokumentų, ir jis vėl buvo skaitomas. Ta-

³³ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 8, l. 42. (Kuratoriaus pasiūlymai universitetui.)

³⁴ Ten pat.

³⁵ Ten pat.

³⁶ VUB RS, f. 2, KC-245, p. 301. (1810 m. ataskaita.)

³⁷ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 8, l. 421. (Kuratoriaus pasiūlymai universitetui.)

³⁸ VUB RS, f. 2, KC-298, p. 23. (Universiteto laiškas ministrui.)

³⁹ CVIA, f. 733, ap. 62, b. 7, p. 192. (Dėl Rustemo algos ir Piešimo mokyklos.)

⁴⁰ LTSR, CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1130, l. 26. (Universiteto komiteto posėdžiai.)

⁴¹ Ten pat, b. 1113, l. 37. (Fakulteto posėdžiai.)

čiau posėdžio protokole nieko nesakoma, kaip profesoriai žiūrėjo į senąjį J. Rustemo projektą. Profesorius J. Saundersas pranešė irgi pateikęs Piešimo mokyklos pertvarkymo projektą kuratoriui A. Čartoriskiiui, bet tasai jo nepatvirtinęs⁴². Todėl pasiūlė kitame fakulteto posėdyje perskaityti savo projektą. Tai buvo padaryta kovo 9 d. posėdyje, kurio protokole pažymėta, kad Saunderso projektas paruoštas remiantis J. Rustemo 1809 m. planu (planas buvo papildytas naujais pasiūlymais dėl mokslo tvarkos)⁴³. Buvo nutarta šį projektą įteikti universiteto tarybai.

Universiteto taryba kovo 15 d. pažymėjo, kad J. Saunderso projektas įdomus, tačiau dėl finansinės universiteto padėties negali būti įvykdytas⁴⁴. Todėl buvo pasiūlyta J. Saundersui ir J. Rustemui paruošti naują planą, atitinkantį universiteto galimybes. Iš Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto balandžio 27 d. posėdžio protokolo aiškėja ir viena priežastis, dėl kurios projektas buvo nepriimtas, o būtent, kad J. Rustemo paskaitas lankė mažai studentų. Fakulteto posėdyje taip pat pažymėta, kad paskaitas piešimo mokykloje lanko ne tiek studentų, kiek yra užsirašiusių fakulteto knygoje ir kiek paskui laiko egzaminus. Tai patvirtina ir universiteto ataskaitos, kuriose nurodyta, kad J. Rustemo paskaitas 1808 m. lankė 34 mokiniai⁴⁵, 1809 m.— 19⁴⁶, 1810/11 — 32⁴⁷. Taigi klausytojų skaičius svyravo, ir tai galima paaiškinti nepatenkinamomis darbo sąlygomis, apie kurias kalbėjo pats J. Rustemas savo parengtame 1809 m. projekte.

1811 m. gegužės 1 d. universiteto tarybos posėdyje vėl kalbėta apie Piešimo mokyklos projektą. Skaitytas išrašas iš Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto posėdžio protokolo, kuriame sakoma, kad J. Rustemas prašo leidimo skaityti tris 1,5 valandos paskaitas per savaitę už 300 rb. Be to, būsimi dar ketvirta paskaita savaitinių pratybų⁴⁸. J. Saundersas parėmė šį J. Rustemo prašymą, sakydamas, kad, pridėjus piešimo valandų, universitete labai pagerės piešimo dėstymas⁴⁹. Universiteto taryba priėmė J. Saunderso pasiūlymą dėl Piešimo mokyklos projekto patvirtinimo. Rektorius J. Sniadeckis jį dar papildė pasiūlymu J. Rustemui už 13 metų pavyzdinę darbą suteikti ekstraordinarinio profesoriaus vardą. Taryba pasiūlė Literatūros ir laisvųjų menų fakultetui paruošti projektą, kuriame atsispindėtų J. Rustemo kaip ekstraordinarinio profesoriaus darbas⁵⁰. Fakultetas, gegužės 10 d. savo posėdyje svarstydamas šį klausimą, nutarė, kad projekte reikėtų palikti punktus dėl Piešimo

⁴² Ten pat.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ VUB RS, f. 2, KC-208, p. 140. (Tarybos posėdžiai 1803—1811.)

⁴⁵ VUB RS, f. 2, KC-242, p. 79. (1808 m. ataskaita.)

⁴⁶ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 14, l. 34. (Dokumentai, gaunami universitete.)

⁴⁷ VUB RS, f. 2, KC-251, p. 731. (1811 m. ataskaita.)

⁴⁸ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1173, l. 20. (Tarybos posėdžiai.)

⁴⁹ VUB RS, f. 2, KC-177, p. 104. (Universiteto posėdžių protokolai.)

⁵⁰ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1173, l. 21. (Tarybos posėdžiai.)

mokyklos pertvarkymo ir J. Rustemo pareigų, o punktus, kuriuose kalbama apie apdovanojimus, atmesti⁵¹.

1811 m. gegužės 15 d. įvyko universiteto komiteto posėdis, kuriame buvo skaitomas išrašas iš gegužės 10 d. Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto posėdžio protokolo. Tame išrašė pažymima, kad iš parengto Piešimo mokyklos projekto galima išbraukti punktus apie studentų apdovanojimus ir nurodoma, kiek per savaitę bus paskaitų Piešimo mokykloje: piešimo pradmenų klasėje — 2 kartus po valandą; senųjų modelių (antikų) klasėje — 2 paskaitos po 2 valandas; piešimo iš natūros (gyvo modelio) klasėje — 2 paskaitos po 2 valandas⁵². Visoms paskaitoms ir pratyboms turėjo vadovauti J. Rustemas. Vilniaus universiteto komiteto posėdžio protokole pirmą kartą buvo paskelbtas visas Piešimo mokyklos reformos projektas.

1811 m. gegužės 20 d. įvyko universiteto tarybos posėdis. Rektorius profesorius J. Sniadeckis pranešė, kad gegužės 15 d. įvykusiame komiteto posėdyje patvirtintas Piešimo mokyklos pertvarkymo projektas⁵³, ir pasiūlė J. Rustemą, skiriamą į naujas pareigas Piešimo mokykloje, 13 metų pavyzdinčiai ėjusį tarnybą, talentingą dailininką, išrinkti ekstraordinariu profesoriumi. Paaiškindamas pažymėjo, kad išrinkti Vilniaus universiteto ekstraordinariu profesoriumi galima už ilgametį darbą arba už mokslinę veiklą⁵⁴. Už tai balsavo 14 profesorių, prieš — 6. Taip pat buvo nutarta padidinti J. Rustemui algą 500 rb.⁵⁵

Po šito posėdžio švietimo ministrui A. Razumovskiui gegužės 28 d. buvo parašyti du raštai. Viename sakoma, kad J. Rustemas išrinktas ekstraordinariu profesoriumi ir kad jo metinis 500 rb atlyginimas padidintas dar 500 rb. Aiškindamas, kodėl J. Rustemas išrinktas ekstraordinariu profesoriumi, universiteto rektorius pažymi, kad tokių profesorių esama ir Maskvos, ir Kazanės, ir Char-kovo universitetuose. Kitas raštas — tai rektoriaus atsakymas į A. Razumovskio 1811 m. sausio 29 d. laišką, kuriame buvo prašoma motyvuoti J. Rustemo atlyginimo padidinimą. Lietuvos TSR CVIA, Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraštyne ir Leningrado CVIA yra trys rektoriaus laiško nuorašai⁵⁶. Iš esmės rektoriaus rašto variantai yra tokie patys, tik vienur plačiau, o kitur siauriau aiškinama, kodėl reikia steigti Piešimo mokyklą. Visuose nuorašuose pažymima, kad J. Rustemas po P. Smuglevičiaus mirties (1807 m.) dėstė universitete tik piešimo pradmenis, nes

⁵¹ Ten pat, b. 1113, l. 41. (Fakulteto posėdžiai.)

⁵² VUB RS, f. 2, KC-208, p. 144. (Komiteto posėdžiai.)

⁵³ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 114, l. 39. (Visi kiti 1811 m. dokumentai.)

⁵⁴ Ten pat, b. 1173, l. 24. (Tarybos posėdžiai.)

⁵⁵ CVIA, f. 733, ap. 62, b. 7, l. 193. (Dėl Rustemo algos ir Piešimo mokyklos.)

⁵⁶ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 10, l. 60 (dokumentai, išsiųsti iš universiteto); VUB RS, f. 2, KC-298, p. 38—39 (susirašinėjimas su ministru); CVIA, f. 733, ap. 62, b. 7, p. 195—197 (dėl Rustemo algos ir Piešimo mokyklos).

neturėjo tinkamų priemonių⁵⁷. Laiško variante, kuris yra Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraštyne, dar nurodyta, kad mokiniai dėl to buvo priimami mokytis piešimo pagal sugebėjimus⁵⁸. 1810 m. atvažiuavęs dirbti universitete J. Saundersas, kaip grafikos profesorius, ėmė gauti atlyginimą iš tapybos katedros fondo. Visuose nuorašuose pažymima, kad Piešimo mokykla bus labai svarbi universiteto studentams, o dviejuose variantuose⁵⁹ — kad ji labai padės ruošti piešimo mokytojus apskričių mokykloms. Reiškiamas viltis, kad mokykla parengs studentus mokytis kitų meno specialybių, rašoma, kad J. Rustemas, labai uoliai mokęs jaunuolius piešimo, įsipareigojo mokinių naudai dėstyti pagal Piešimo mokyklos reformos projekto 5 punktą, t. y. visose trijose piešimo klasėse, kurios numatytos plane, visas 10 valandų per savaitę⁶⁰.

Birželio 9 d. A. Razumovskis patvirtino J. Rustemą ekstrordinariniu profesoriumi ir leido jam prie metinio atlyginimo pridėti 500 rb. Po kelių dienų ministras patvirtino ir Piešimo mokyklos projektą, išskyrus 8, 9, 10 ir 11 punktus, kuriuose kalbama apie statulų, paveikslų pirkimą, apie apdovanojimus ir kelionių į užsienį apmokėjimą⁶¹. Švietimo ministro nutarimas, leidžiantis organizuoti universitete Piešimo mokyklą, buvo gautas birželio pabaigoje ir perduotas vykdyti Literatūros ir laisvųjų menų fakultetui⁶².

1811 m. rugsėjo 11 d. J. Rustemas įteikė universitetui raportą, kuriuo pranešė, kad į piešimo mokytojo vietą Vilniaus gimnazijoje rekomenduoja J. Damelį, nes pats ten nebedėstys⁶³. Raporte taip pat rašė, jog piešimo salei įrengti ir piešimo priemonėms pirkti reikia 360 rb. Universiteto 1811 m. ataskaitoje pažymėta, kad J. Rustemas nuo rugsėjo 1 d. dėsto pagal naują planą. Tai patvirtina ir J. Rustemo paskaitų prospektai. Iš 1810—1811 mokslo metais paskaitų prospekto matyti, kad J. Rustemas dėstys piešimą triskart per savaitę⁶⁴, o 1811—1812 mokslo metais jau rašoma, kad jis aiškins piešimo pagrindus kiekvieną dieną nuo 17 iki 19 val., tobulins mokinių piešimo įgūdžius prie lempos šviesos, studentai bus mokomi piešti iš antikų, arba senovės figūrų, taip pat iš anatomiinių piešinių ir pagaliau iš natūros arba gyvo modelio⁶⁵.

⁵⁷ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 10, l. 60 (dokumentai iš universiteto.); VUB RS, f. 2, KC-298, p. 38 (susirašinėjimas su ministru.) ir CVIA, f. 733, ap. 62, b. 7, p. 195 (dėl Rustemo algos).

⁵⁸ VUB RS, f. 2, KC-298, p. 38. (Susirašinėjimas su ministru.)

⁵⁹ Ten pat, p. 38 ir CVIA, f. 733, ap. 62, b. 7, p. 197. (Dėl Rustemo algos ir Piešimo mokyklos.)

⁶⁰ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 10, l. 60. (Išsiųsti dokumentai.)

⁶¹ CVIA, f. 733, ap. 62, 7, p. 206. (Dėl Rustemo algos ir Piešimo mokyklos.)

⁶² LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1130, l. 124. (Universiteto komiteto posėdžiai.)

⁶³ VUB RS, f. 2, KC-178, p. 259. (Universiteto posėdžiai.)

⁶⁴ Prospekt Lekcyi w imperatorskim Uniwersytecie Wileńskim od 1-go Szeptembra w roku MDCCCX do XXX Junii w roku MDCCCXI.—Wilna, 1810, s. 11.

⁶⁵ Praelectione in universitate Literarum caesarem Vilmensis a kalendi septembri anni MDCCCXI ad pridie kal. IVLII ani MDCCCXII.—V., 1811, p. 12.

Galima palyginti J. Rustemo ir J. Saunderso Piešimo mokyklos pertvarkymo projektus. Toks palyginimas leis nustatyti, kiek J. Saundersas pasinaudojo J. Rustemo mokyklos pertvarkymo planu.

Pirmiausia J. Saunderso projektas yra platesnis, nuodugnesnis. Jame rašoma, kad Piešimo mokykloje studentai turi išmokti piešimo pagrindų ir pasiruošti mokytis kitų meno dalykų, kad joje turi būti geresnės sąlygos ugdyti grožio suvokimą ir studentų meninius sugebėjimus, į kuriuos iki tol mažokai kreipta dėmesio. Dėl to, pasak Saunderso, studentai negaudavę tarpinių žinių tarp piešimo pradmenų ir kitų meno sričių. Toliau pažymėjęs, kad projektą paruošęs Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto prašymu, Saundersas siūlo mokyklą suskirstyti į tris klases. Kalbėdami apie dėstomuosius dalykus, abu autoriai beveik sutaria — ir viename, ir kitame projekte numatytas piešimas iš antikų (senovinių biustų) ir gyvo modelio. Bet esama ir skirtumų. Pavyzdžiui, J. Rustemas siūlo dėstyti šešėlių teoriją⁶⁶, o J. Saundersas — anatomijos kursą⁶⁷. J. Rustemas planuoja 12 valandų savaitinių užsiėmimų, t. y. kiekvieną dieną po 2 valandas, o J. Saundersas — tik 10 valandų.

Kai dėl apdovanojimų, tai J. Saundersas savo projekte jau kalbėjo apie visus meno dalykus. Tačiau iš esmės J. Saunderso apdovanojimų sistema nedaug skyrėsi nuo J. Rustemo. J. Saundersas aiškino, kad didįjį sidabro medalį geriausiems studentams reikėtų duoti kas dveji treji metai, o mažąjį — kasmet. Kaip jau esame sakę, J. Rustemas siūlė geriausiems studentams vietoje didžiojo sidabro medalio skirti aukso ir vietoje mažojo — du sidabro. Daugiau skirtumų apdovanojimo sistemos detalėse. Pavyzdžiui, J. Saundersas pageidavo, kad pateiktieji apdovanojimui darbai būtų tam tikros tematikos, kad apdovanotieji studentai, kaip gambiausieji, gautų teisę važiuoti į Londoną, Romą, Paryžių ir trejus metus tobulintis tų miestų dailės mokyklose⁶⁸. Apskritai kalbant, J. Saundersui daugiau rūpėjo ruošti dailininkus profesionalus, o ne piešimo mokytojus apskričių mokykloms. Priešingai, J. Rustemas siūlė, kad apdovanotieji medaliu turėtų pirmenybę gauti piešimo mokytojo vietą apskričių mokyklose.

Galime paminėti ir dar vieną skirtumą: J. Saundersas siūlė rengti parodas, o J. Rustemas apie jas nė neužsiminė.

Taigi, sulyginus J. Saunderso ir J. Rustemo projektus, ir dabar tenka pripažinti, kad jie daug kur sutampa. J. Saundersas negalėjo pernelyg daug nutolti nuo J. Rustemo pasiūlymų, nes kur kas labiau prityręs kolega ne blogiau už jį žinojo, ką reikia daryti, kad pagerėtų dailės dalykų dėstymas Vilniaus universitete. J. Saundersas universitete pradėjo dirbti tik 1810 m., o J. Rustemas jame

⁶⁶ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 14, l. 50. (Visi kiti popieriai.)

⁶⁷ CVIA, f. 733, ap. 62, b. 7, p. 202. (Dėl Rustemo algos ir Piešimo mokyklos.)

⁶⁸ Ten pat, p. 203.

dirbo jau nuo 1797 m.⁶⁹ Be to, J. Rustemas dar dėstė piešimą Vilniaus gimnazijoje, iš savo praktikos žinojo ir suprato krašto mokyklų poreikius, kuriuos akcentavo ir savo 1809 m. paruoštame Piešimo mokyklos projekte.

Reikia pasakyti, kad ne visas projektas buvo iš karto įvykdytas. Tik 1816 m. universiteto ataskaitoje užsimenama, kad kai kurie Piešimo mokyklos studentai mokosi piešti iš natūros⁷⁰, o dar keletas — tapybos, nors tai ir nebuvo numatyta mokyklos programoje⁷¹. Dar po kelerių metų (1819 m. rugpjūčio 5 d.) Vilniaus universiteto kuratorius A. Čartoriskis švietimo ministrui A. Golycinui rašė, kad daug studentų nori mokytis tapybos ir siūlė tapybos dėstytoju paskirti ekstraordinarinį piešimo profesorių J. Rustemą⁷². A. Golycinas laiške 1819 m. lapkričio 28 d. leido dėstyti tapybą universitete 4 valandas per savaitę. Taip Piešimo mokykla buvo perorganizuota į Piešimo ir tapybos mokyklą.

1812 m. gegužės 29 d. Literatūros ir laisvųjų menų fakulteto posėdyje J. Saundersas pasiūlė surengti viešą dailės parodą⁷³. Fakulteto dekanas E. Grodekas pranešė, kad tais metais fakultetui skirtos dvi premijos, todėl reikėtų vieną duoti dailės dalykų studentams, o kitą — studijuojantiems literatūrą. Čia turime pažymėti, kad kaip tik dailės specialybių studentų apdovanojimas Piešimo mokyklos projekte švietimo ministro nebuvo patvirtintas. 1812 m. birželio 3 d. universiteto taryba leido fakultetui paskelbti „Kurier Litewski“ skelbimą, kad nuo birželio 24 iki 30 d. bus atidaryta vieša dailės paroda. Skelbime, išspausdintame birželio 8 d., buvo nurodyta, kad į parodą bus priimami įvairūs piešiniai, grafikos darbai, meninės raižybos, architektūriniai piešiniai, įvairios tematikos tapyti paveikslai⁷⁴. Dailės darbus turėjo atrinkti J. Rustemas ir J. Saundersas. Taigi jei ne Napoleono įsiveržimas į Rusiją, tais metais Vilniuje būtų buvusi atidaryta pirmoji krašto dailės paroda.

Tokia paroda įvyko tik 1820 m. birželio 15—30 d. Joje buvo eksponuoti 136 darbai, iš jų 6 konkursiniai. Programą konkursui paruošė J. Rustemas. Parodos proga išspausdintame straipsnyje J. Rustemo ir J. Saunderso darbas vertinamas šitaip: „Saundersas su Rustemu parengė naujus meno mokyklos pagrindus. . . , ir tai buvo tikra dailės mokyklos pradžios epocha Lietuvoje“⁷⁵.

Praėjus beveik dviem šimtmečiams nuo Piešimo mokyklos įsteigimo Vilniaus universitete, galima visiškai pritarti straipsnio autoriui.

⁶⁹ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1334, l. 53. (Edukacinės komisijos pasiūlymai.)

⁷⁰ VUB RS, f. 2, KC-256, p. 45. (Universiteto 1816 m. ataskaita.)

⁷¹ Ten pat.

⁷² VUB RS, f. 83—21, l. 79. (Kuratoriaus susirašinėjimas su ministru.)

⁷³ LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 1113, l. 55. (Fakulteto posėdžiai.)

⁷⁴ Kurier Litewski, 1812, 8 czerw.

⁷⁵ Pierwsze wystawienie dzieł sztuk pięknych w cesarskim uniwersytecie Wileńskim.— Dziennik Wileński, 1820, t. 2, s. 361.

Išvados

1. J. Rustemas su J. Saundersu parengė planą, kaip įkurti Vilniaus universitete Piešimo mokyklą.

2. Piešimo mokykla, ilgainiui perorganizuota į Piešimo ir tapybos mokyklą, išugdė visą plejadą Lietuvos dailininkų. J. Rustemo studentai buvo V. Smakauskas, V. Vankavičius, K. Ruseckas, V. Dmachauskas, V. Neveravičius, H. Dmachauskas (vėliau išgarsėjęs Henriko Dž. Saunderso vardu). Nemažai absolventų dirbo piešimo mokytojais apskričių mokyklose.

3. Piešimo mokyklą universitete galima laikyti svarbiausia pedagogine dailės įstaiga ir reikšmingu kultūros židiniu buvusiose Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemėse. Nenuostabu, kad jos pavyzdžiu vėliau buvo įkurtos panašios dailės katedros Varšuvos ir Krokuvos universitetuose ⁷⁶.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Lietuvos TSR istorijos katedra

Įteikta
1984 m. kovo mėn.

Priedai

Projet d'organisation pour la Clase Dessin

LTSR CVIA, f. 721, ap. 1, b. 14.

Le plus essentiel dans une école de Dessin après avoir appris à manier (te?). Crajous et de connaître à fond la théorie des Ombres et des demitentes, en dessinant d'après la Bosse et d'après (xe?) Modèle nud i (est à dire?) faire des Etudes d'après Nature.

Il faut donc des Bosses, un Modèle, une lampe, des Caisses, de matelas et de l'huile pour la consommation journalière, car il est à la que l'on dessine d'après la Bosse et d'après Nature.

Chaque année exige des dépenses extraordinaires, jusqu'à présent je les ai faites de ma poche.

De même pour les Estampes il n'y a point d'année que je n'en aie achetée une assez grande quantité. Sans parler de celle que j'ai données anciennement, l'orsque je suis entré à l'Université, et celles-ci depuis longtemps entre les mains des Étudiants, qui se servent journellement, sont usées et doivent être renouvelées chaque année.

Excepté les leçons du Cours, on dessinera (cing?) mois de l'hiver, depuis le premier Octobre, jusqu'au premier Mars, deux heures par jour, depuis cinq heures du Soir jusqu'à Sept.

On ne dessinera plus, (Sur des?) tables, cette manière n'est reçue dans (aumne?) salle bien organisée. Chaque Éleve dessinera Sur son portefeuille posé sur ses genoux.

L'Expérience m'a convaincu que l'amulation est le véritable ressort, qui rend la jeunesse laborieuse, et lui donne autre marque de distinction, donnerait ce me semble, plus d'encouragement, que cents Rubles qui vont dépenses et oubliées au bout de nuits jours.

Je serais encore d'avis (d'anorder?) quelque prix, savoir un premier d'une Médaille d'or qui se distribueroit tous les deux ans, et deux seconds prix annuels, d'une Médaille d'argent, auxquels on pourrait ajouter un troisième concu-

⁷⁶ *Drėma V. Pranciškus Smuglevičius.— V., 1973, p. 203.*

rent qui en fut jugé digne, et comme Nous manquons de Maîtres de dessin pour les Ecoles des Districts, ceux qui recevraient ces prix, auroient le droit moyennant le traitement destine par l'université d'être employé à enseigner au Moins un an le dessin dans ces Ecoles.

D'après cela le premier prix ne pourrait être adjugé qu'à celui qui en aurait déjà reçu un Second. Ce mode de distribution procurerait des jeunes gens capables d'acquiescer, d'après de bons principes, et augmenterait l'émulation et les Nombres des Concurrents au premier prix.

Quant au local, il faut une salle assez haute, éclairée par une grande Fenêtre du côté du Nord. De plus Cabinet ou les Estampes et les Dessins soient conservés et où le Professeur puisse travailler.

Jean Rustem

La dépense annuelle de la Classe de Dessin avec la pension du Modèle et la Consommation d'huile peut aller à quatre cents Roubles, il y aurait aussi, de quoi remplacer les Estampes.

La première année coûtera, plus, mais on ne peut mettre au juste (va?) l'accord avec les Ouvriers. Malgré cela on peut compter jusqu'à cent cinquante Roubles tout au plus.

ПРОЕКТ ОБРАЗОВАНИЯ РИСОВАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ПРИ ИМПЕРАТОРСКОМ ВИЛЕНСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

CVIA Leningradas, f. 733, ap. 62, b. 7.

Дабы рисовальное искусство действительно образовало вкус и внушало любовь прекрасного и совершенного, как славный предмет воспитания нужно: во 1-ых чтобы внушаемые правила были хороши; во 2-ых чтобы они имели всю обширность; каковая только возможно в рисовании. По сию пору Рисовальная школа при Виленском Университете весьма мало способствовала успехам искусств, потому что не наблюдалось необходимости установить постепенный ход рисования начиная от первоначальных правил до совершенного познания форм природы и произведений древности. Она по днесь (?) в строгом смысле была только первоначальной.

Средства заключающиеся в первоначальной школе рисования, могут быть полезны только для того, чтобы питать или возбуждать первое расположение к искусствам: она никогда не будет в состоянии усовершенствовать развития его дарования; напротив того; если учение ограничивается первоначальными правилами, то она делается вредным для успехов школы вместо того чтобы способствовать оным; поэтому всегда вредно возбуждать расположения которые потом отказываются в нищем (?). Многие воспитанники отличных дарований представляет в нем очевидность сего события. Школы валяния и гравирования всегда подлежали и будут подлежать непреодолимая (?) трудностям по недостатку хорошей приуготовительной школы. До сию пору воспитанники не имели способов знать промежуточные так сказать шаги, от первых оснований рисовального искусства до изучения вышепоказанных отраслей анаго. Они вступали в помянутую школу, как корабль, плывущий в море без кормчего и без компаса. Для исправления зла сего, нижеподписавшийся получив от факультета Литературы и изящных художеств поручения начертать проект образования рисовальной школы, предлагает следующие мысли.

Рисовальная школа необходимо должна разделяться на три отрасли или класса, кои заключали бы в себе все части и правила рисования:

Разделения школы

1. Школа первоначального рисования.
2. Школа рисования с Антиков.
3. Школа рисования с натурю.

Образования могло быть произведено по следующим правилам:

Образования школы

1. Каждый воспитанник, желающий вступить во вторую школу, представить должен факультету один из собственных своих рисунков, сделанный в первоначальной школе и подписанный Профессором. Если факультет признает его способным рисовать с антиков то Декан дать ему без затруднений приемный билет с подписью имени его и означением числа и года. Никто без получения такового билета не будет допущен к рисованию во второй школе, и во время рисовальных часов вход в оную запрещен будет всякому без разрешения.

2. Всякий воспитанник второй школы, желающий поступить в третью обязан будет представить факультету один из собственных своих рисунков, подписанный Профессором и сделанный во второй школе. Если факультет признает его способным рисовать с обнаженного тела то Декан дать приемный билет за подписью свою с означением числа и года. Никто не получив такового билета не будет допущен к рисованию в сей школе, и во время рисовальных часов вход в зал воспрещен будет всем без исключения. Ни одному воспитаннику нипозволенно будет входить прежде нежели фигура поставлена будет.

3. Те из воспитанников кои не будут признаны довольно успешными, чтобы поступить во вторую или третью школу, будут продолжать учения свое в той школе в которой рисунки были сделаны, до тех пор когда производить будут рисунки достойные приятья факультетом.

4. Те из воспитанников кои получают билеты для входу во вторую школу, обязаны будут без отлагательства слушать курс Анатомии для приобретения познаний Остеологии и Миологии.

Примечания (Нижеподписавшийся для облегчения преподавания курса обязуюсь изгравировать курс Анатомии, для потребления которые заканчивает искусство (?).

5. Профессор рисования будет преподавать в 1-ой первоначальной школе два урока в неделю каждый по одному часу; во 2-ой школе Антиков два урока в неделю по два часа; во 3-ей школе Натурной два урока в неделю по два часа каждый.

6. Профессоры изящных искусств находящийся в Ун-те каждый по очереди будут ставить живой образец. Одно положения будут продолжаться два недели. Впрочем школа будет совершенно в распоряжении собственного своего Профессора который будет ставить модели, будут иметь права рассматривать рисунки воспитанников до перемены (отпикида?).

Экспозиция

7. Дабы возбудить дарования и дать более всенародность искусствам, хорошо будет делать ежегодно экспозиции произведений искусств, как в рисунках, так и в картинах, статуях, бюстах, барильевах, архитектуре и эстампах. Профессоры и любители искусств должны быть приглашены способствовать оным так равно и школы и гимназии.

Примечания. Произведения, представленные для экспозиции должны быть приняты для оной по суждению факультета Литературы и изящных художеств, а потом опубликованы будут имена тех воспитанников и предметы их произведений, кои отличатся наиболее.

8. Чтобы дать воспитанникам больше средств к усовершенствованию себя в прекрасных видах древняго Художествах Ун-т должен каждый год умножать число статуй и бюстов до тех пор пока зал будет иметь все нужные предметы.

Примечания. Через 4 или 5 лет можно получить все что нужно получая ежегодно по 100 руб.

9. Дабы представить некоторую известность за целью соревнований воспитанников нужно будет установить награды.

О наградах в конкурсе

Награды сим должны состоят в серебрянных медалях. Все будет имет право соревноватся для его получения. Должны быть двоякого рода: 1) за лучший рисунок обнаженного тела малая сереб. медаль; 2) за лучшую историческую композицию, писанную маслянными красками по предмету заданному факультетом и опубликованному до конкурса за три месяца большая медаль. Эскиз композиции должен быть сделанный в школе 3-ей. За лучшую медаль в барельев который должен состоять из трех фигур, по меньшей мере большая же медаль в 4ых условия те же. За лучший эстамп гравированный с Исторической картины, большая медаль. Условия те же. Факультет Литературы и изящных художеств будет судит о достоинствах соперничающихся.

10. То из воспитанников, кои получили награды, будут имет право или преимущество быть посланными в Париж, Рим, Лондон для совершения своего учения. Издержки путешествия и содержания в течении трех лет их жительства в чужих краях будет уплачивать Университет. Воспитанники обязаны будут присылать в Университет кто из собственных трудах сделанных в течении года.

11. Медали за лучший рисунок по обнаженному телу могли быть даваемые ежегодно, большие же медали каждые два или три года. Раздача должна быть произведена публично, и по случаю оной один из Профессоров произнести речь приуроченную сему случаю.

Польза скоро будет Университет выпускать: 1) Художников; 2) учителей для школ и гимназий.

Saunders

ОБРАЗОВАНИЕ РИСОВАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В ВИЛЬНЮССКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Р. ШИДЛАУСКАС

Резюме

Опираясь на архивные данные и литературу, автор показал процесс образования Рисовальной школы. Особое внимание уделено проектам Я. Рустема 1809 г. и Ю. Саундерса 1811 г. Автор показывает, как происходило принятие проекта Ю. Саундерса в университете и доказывает, что проект Я. Рустема был положен в основу проекта 1811 г.

**ВИЛЕНСКАЯ ГМИНА: ВОЗНИКНОВЕНИЕ.
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ. ИДЕЙНЫЕ ИСКАНИЯ**
(Из истории литовско-польских революционных связей)

Н. ФРЕЙДГЕЙМАС

На рубеже 70—80-х гг. XIX в. наряду с другими революционными кружками в Вильнюсе действовал социально-революционный кружок польской и литовской молодежи, известный под названием «Виленская гмина».

Деятельность этого кружка первыми в советской историографии осветили З. Ангаретис¹ и В. Капсукас² в связи с исследованием истории революционного движения в Литве. В дальнейшем деятельность Виленской гмины описана в книгах В. Меркиса³ и С. М. Байковой⁴. Оценка ее места в революционном движении Литвы дана в «Очерках истории Коммунистической партии Литвы»⁵. Некоторых аспектов деятельности и идейных взглядов членов Виленской гмины касались и другие советские⁶ и польские⁷ историки. Но в целом история Виленской гмины, особенно ее идейные позиции, в литературе освещены недостаточно, а подчас и противоречиво.

Возникновение Виленской гмины, согласно утверждению царских жандармов, относится к 1879 г.⁸ Утверждение Т. Г. Снытко, что Виленская гмина «действовала непрерывно с 1874 г.»⁹,

¹ *Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija.*— [Smolenskai], 1921, t. 1, p. 88—89.

² *Kapsukas V. Pirmieji Lietuvos socialistai (1874—1881 m.).*— Raštai. V., 1971, t. 10, p. 84—88.

³ *Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje.*— V., 1967, p. 77—83.

⁴ *Байкова С. М. Связи народников Белоруссии с польскими революционерами.*— В кн.: Связи революционеров России и Польши. М., 1968, с. 109—111.

⁵ *Очерки истории Коммунистической партии Литвы.*— Вильнюс, 1973, т. 1, с. 41.

⁶ *Снытко Т. Г. Русское народничество и польское общественное движение 1865—1881 гг.*— М., 1969; *Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков польского социалистического движения.*— М., 1976; *Орехов А. М. Становление польского социалистического движения.*— М., 1979.

⁷ *Końka socjalistyczne, gminy i Wielki Proletariat: Procesy polityczne 1878—1888. Źródła / Zebrał, opracował i wstępem opatrzył L. Baumgarten.*— W-wa, 1966; *Baumgarten L. Dzieje wielkiego Proletariatu.*— W-wa, 1966.

⁸ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 21. (Записка министра юстиции МВД от 11 июня 1881 г.).

⁹ *Снытко Т. Г. Русское народничество...*, с. 344.

представляется нам ошибочным. Под названием «Виленская гмина» мы подразумеваем конкретно сложившийся социально-революционный кружок, действовавший в 1880—1881 гг., а не вообще деятельность польских социалистических кружков в Вильнюсе, состав и идейные позиции которых непрерывно менялись. Организатором и руководителем был присяжный поверенный Виленской судебной палаты, поляк Леон Шостаковский, за плечами которого был солидный революционный опыт. В начале 70-х гг., учась в Петербургском университете, Л. Шостаковский включился в революционное движение, принимал участие в студенческих конспиративных кружках. В 1870—1871 гг. еще студентом побывал за границей, посетил тогдашние центры русской революционной эмиграции — Париж и Берлин. После окончания в 1874 г. Петербургского университета занимался адвокатской деятельностью сначала в Петербурге, а затем в Вильнюсе¹⁰.

В Вильнюсе Шостаковский сблизился с участниками вильнюсских польских конспиративных кружков первой половины 70-х гг. — Станиславом Ясевичем, сестрами Вандой и Эфрозией Дырмонт, а также Марисей Конколявичюте (Конколович). Последние трое учились на высших женских медицинских курсах в Петербурге и принимали участие в деятельности Петербургского польского социалистического кружка. Во внеучебное время, находясь на родине, в Вильнюсе, они активно участвовали в работе местного кружка¹¹. Первоначально они составили ядро гмины.

Окончательно Виленская гмина оформилась весной 1880 г., когда в марте из Петербурга в Вильнюс приехал Северин Гросс¹². Еще в Петербурге, учась в университете, С. Гросс сблизился с радикальной студенческой молодежью. По окончании в 1877 г. юридического факультета работал юристом в Петербургском окружном суде и департаменте железных дорог и принимал активное участие в тайном польском социалистическом студенческом кружке, который в первой половине 1879 г. получил название «Петербургская гмина». В этом кружке участвовала большая группа его земляков — студенческая молодежь из Литвы. Здесь он познакомился с Конколявичюте, а через нее и с Густавом Волком¹³ (Волк-Ланевский) — будущим това-

¹⁰ ЦГИА ЛитССР, ф. 444, оп. 1, д. 169, л. 49; ЦГАОР СССР, ф. 109, 3 экзп., 1872 г., д. 63, ч. 1, л. 145—202; Там же, оп. 1; д. 1404, л. 1—31; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 11. (О польском социально-революционном обществе в г. Вильно под названием Виленской гмины.)

¹¹ *Merkys V. Naгодnikai ir pirmieji marksistai...*, p. 78—79; *Снытко Т. Г. Русское народничество...*, с. 344.

¹² С. Гросс был дворянином Тельшяйского уезда Ковенской губернии, где владел небольшим репшяйским поместьем.

¹³ *Pod sztandarem rewolucji*, 1932, cz. 1, s. 14; *Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков...*, с. 179; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 93 об.; д. 8126, л. 12 об., 32—33.

рищем по Виленской гмине. Поступив в Вильнюсе на службу в агентство Варшавского страхового общества, он сразу занял руководящее положение в кружке.

Летом и осенью 1880 г. кружок пополнился новыми членами. С середины августа активное участие в деятельности Виленской гмины принял прибывший из Петербурга Г. Волк. В Петербурге Г. Волк принимал участие в чернопередельческом кружке М. Решко и осуществлял связь с польской социалистической гминой¹⁴. Революционную пропаганду он вел также на родине (Волк был родом из мест. Арёгала Ковенской губ.). Проживая одно время в имении Мильвидай (ныне Кедайнский р-н Литовской ССР), он оказал большое влияние на формирование революционных взглядов Антонины Данилявичюте (Данилович), участницы социалистических кружков Вильнюса и Варшавы 1880—1881 гг.¹⁵ В 1880 г. до приезда в Вильнюс Г. Волк был арестован и отбыл шестимесячное тюремное заключение¹⁶. В Вильнюсе он поселился на квартире С. Ясевича, ставшей конспиративным центром членов кружка¹⁷. Осенью в состав гмины был принят вернувшийся в октябре в Вильнюс из ссылки Альфонс Жонголович, активный участник вильнюсского конспиративного кружка первой половины 70-х годов¹⁸.

Как видим, большинство членов Виленской гмины прошло революционную школу в петербургских народнических и польских социалистических кружках. Продолжая революционную деятельность в Вильнюсе, они стремились придать революционной работе ту же направленность и организационную структуру.

Кроме центрального кружка (собственно гмина) существовало несколько подготовительных кружков, пропаганду в которых вели члены центрального кружка. В них читалась нелегальная социалистическая литература, под руководством пропагандистов изучались теория социализма, история революционного движения, обсуждались в «тенденциозном направлении» разные темы, могущие служить материалом для пропаганды¹⁹. В одном из таких кружков, состоявшем из учащихся старших классов местных школ, пропаганду вел Г. Волк. В кружок, где пропагандистом был Л. Шостаковский, входили мелкие чинов-

¹⁴ Олховский Е. Р. К истории «Черного передела» (1879—1881 гг.).— В кн.: Общественное движение в пореформенной России. М., 1965, 151 с.

¹⁵ Krzywicki L. Wspomnienia.— W-wa, 1958, t. 2, s. 120—123; Снытко Т. Г. Русское народничество..., с. 280, 337, 363.

¹⁶ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 95; д. 8126, л. 13.

¹⁷ ЦГАОР, ф. 102, 3 д-во, 1887 г., д. 477, л. 1 об.; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 13.

¹⁸ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 95 об.

¹⁹ ЦГИА ЛитССР, ф. 378, ПО, 1881 г., д. 63, л. 13 об.; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 29 об.—30; Байкова С. М. Связи народников Белоруссии..., с. 110.

ники и служащие²⁰. В этом кружке начали свою революционную деятельность будущие руководители вильнюсской организации «Пролетариата» — Болеслав Онуфрович и Леонардас Римкявичюс²¹.

Подготовительные кружки служили как бы резервом для центрального кружка. Самые подготовленные и активные их члены приглашались на собрания гмины при обсуждении важных вопросов, а по выбытии членов гмины пополняли ее ряды. По словам Родзевича, когда он в сентябре 1880 г. приехал в Вильнюс и пришел на собрание местной гмины, там, кроме Шостаковского, Волка, Конколявичюте, сестер Дырмонт, присутствовали какой-то офицер местного гарнизона²² и человек 8 учеников старших классов Виленского реального училища²³.

До середины 1880 г. вильнюсский кружок действовал самостоятельно, поддерживая тесные связи с такими же кружками в Петербурге и Варшаве. В июне Варшавская организация предпринимает попытку объединить все действующие в России польские социалистические кружки. На объединительном съезде, состоявшемся в июне в Варшаве, были представители Петербургского (М. Вильчинский), Варшавского (К. Сосновский, Э. и Т. Балицкие), Киевского (Г. Лисовский, К. Длусский) и Вильнюсского (Л. Шостаковский и С. Гросс) кружков²⁴ (представители Московского кружка на съезд не приехали). Ожидалось также прибытие на съезд представителей редакции «Równość» («Равность»), которые так и не приехали.

Съезд принял решение об объединении всех действующих в пределах России польских социально-революционных кружков в единую организацию, построенную на федеративных началах, под общим названием «Гмина». Варшавская организация была признана руководящим центром, а другие кружки стали отделениями единой Гмины²⁵. Для определения единых действий всех организаций Гмины на обсуждение была представлена программа, выработанная К. Сосновским, которая и должна была стать общей программой всех действующих гмин. На съезде, однако, были выявлены расхождения по важнейшим программным вопросам. Вопрос о принятии программы был отложен до следующего съезда, который было решено созвать в июле 1881 г.

²⁰ ЦГИА ЛитССР, ф. 378, ПО, 1881 г., д. 63, л. 14 об.; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 31 об.—32; *Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai...*, p. 79.

²¹ *Снытко Т. Г. Русское народничество...*, с. 344.

²² Этим офицером, скорее всего, был служивший в 17 резервном батальоне Маковецкий, у которого Г. Волк одно время проживал в Вильнюсе (ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 13).

²³ ЦГИА ЛитССР, ф. 378, ПО, 1881 г., д. 63, л. 14—15; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 30—31 об.; *Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai...*, p. 81—82.

²⁴ *Kółka Socialistyczne, gminy i Wielki Proletariat...*, s. 213.

²⁵ *Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков...*, с. 206.

в Вильнюсе. Съезд поручил С. Гроссу, собиравшемуся ехать за границу, изложить суть разногласий редакции «Рувность» и пригласить ее представителей на будущий съезд²⁶. В этой поездке Гросс посетил Женеву, Берн, Лозанну, Вену, Мюнхен и Краков²⁷.

Осенью 1880 г. было решено отметить 50-летие восстания 1830—1831 гг. К этой дате Варшавская, Петербургская, Киевская и Виленская гмины подготовили специальные воззвания, которые были зачитаны их представителями на собрании²⁸, состоявшемся 17(29) ноября в Варшаве.

Виленская гмина активно участвовала во всех мероприятиях Гмины, оказывала варшавскому центру регулярную денежную помощь. В начале января 1881 г. в Варшаве состоялся чрезвычайный съезд гмин. Из Виленской гмины в нем участвовали С. Гросс, А. Жонголович и М. Конколявичюте. Ни одна из представленных на съезд для обсуждения программ ввиду разногласий не была принята. Споры шли по вопросам о путях достижения национального и социального освобождения, тактики, отношения к террору. На съезде был принят новый устав организации, в котором была значительно изменена ее структура. Эти изменения свидетельствовали об усилении террористических тенденций в движении²⁹. В Варшаве представители Виленской гмины познакомились с изданным на гектографе Варшавской гминой для нужд пропаганды первым номером журнала «Беседы с рабочим людом». С. Гросс использовал свое пребывание в Варшаве для изучения опыта варшавян по пропаганде революционных идей среди рабочих, посещал с этой целью рабочие собрания³⁰.

Гмины просуществовали недолго. В марте 1881 г. начались аресты. По делу Виленской гмины были привлечены 7 человек³¹. (М. Конколявичюте и сестры Дырмонт были привлечены к дознанию по делу о Петербургской гмине). Следствие, однако, не раскрыло деятельности Виленской гмины. Арестованные держались стойко. Никто из них не признал свое участие в деятельности гмины и не назвал других имен. Вильнюсским жандармам так и не удалось узнать больше, чем они знали из предательских показаний Родзевича. Это дало прокурору Виленской палаты основание сделать вывод, что «существование

²⁶ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 27 об.—29; ЦГИА ЛитССР, ф. 378, ПО, 1881 г., д. 63, л. 13 об.—14.

²⁷ ЦГИА ЛитССР, ф. 378, ПО, 1881 г., д. 63, л. 19 об.—20.

²⁸ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 92 об., 106—106 об.

²⁹ Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков..., с. 212; Орехов А. М. Становление польского..., с. 84; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 46—48.

³⁰ Kazimierz Sosnowski inżynier technolog: Z powodu pięćdziesięciolecia pracy zawodowej i społecznej.— W-wa, 1931, s. 36; Байкова С. М. Связи народовников Белоруссии..., с. 109.

³¹ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 63 об.

организованной Виленской гмины... безусловно не доказано...»³² Это, однако, не помешало царским властям вынести участникам Виленской гмины суровые меры наказания³³.

Среди исследователей нет единого мнения в оценке идейных позиций членов Виленской гмины и определении ее места в революционном движении Литвы.

В. Меркис относит Виленскую гмину к марксистскому периоду, связывает с ней начало распространения марксизма в Литве. «С 1880 г.— пишет автор,— в общественном движении Литвы начали выделяться первые последователи марксистского учения. Они действовали в Виленской гмине...»³⁴. На ошибочность такого утверждения было указано в печати³⁵. В отличие от Меркиса авторы «Очерков истории Коммунистической партии Литвы» относят Виленскую гмину к народническому этапу освободительного движения в Литве. Отмечая идейную близость Виленской гмины к польским социалистическим гминам и польским социалистам, опубликовавшим так называемую Брюссельскую программу, авторы «Очерков» указывают, что «тем не менее Виленская гмина находилась под сильным идейным влиянием народничества»³⁶.

В научной литературе эти точки зрения не получили, однако, достаточной аргументации и требуют более тщательного анализа.

Ошибка В. Меркиса, на наш взгляд, состоит в том, что подобно некоторым польским историкам³⁷ он рассматривает Брюссельскую программу, которой, по его словам, как Виленская, так и все другие гмины «все время руководствовались»³⁸, как марксистскую³⁹.

Между тем, как уже отмечалось в историографии⁴⁰, первые программные документы польских социалистов (в том числе и брюссельский) еще нельзя считать марксистскими, как нельзя относить к марксистскому весь период 1878—1881 гг., предшествовавший деятельности партии «Пролетариат».

³² Там же, д. 8126, л. 3 об. (Рапорт и. д. Виленского губернского прокурора Министру юстиции от 18 мая 1881 г.).

³³ *Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai...*, p. 83.

³⁴ Там же, с. 145.

³⁵ *Фрейдгеймас П.* На заре рабочего движения.— *Коммунист* (Вильнюс), 1967, № 8, с. 80.

³⁶ *Очерки истории Коммунистической партии Литвы...*, т. 1, с. 41.

³⁷ *Molska A. Wstęp.*— In.: *Pierwsze pokolenie marksistów polskich: Wybór pism i materiałów źródłowych z lat 1878—1886.* W-wa, 1962, t. 1, s. V—XCI; *Grünberg K., Kozłowski Cz. Historia polskiego ruchu robotniczego 1864—1918.*— W-wa, 1962, s. 51.

³⁸ *Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai...*, p. 82—83.

³⁹ Там же, с. 80—81.

⁴⁰ *Снытко Т. Г.* Русское народничество..., с. 318—319; *Яжборовская И. С., Бухарин Н. И.* У истоков..., с. 168—169; *Орехов А. М.* Становление польского..., с. 31—32.

Первые программные документы польских социалистов 1878—1881 гг., безусловно, говорят о знакомстве их авторов с трудами основоположников научного социализма, особенно с экономическим учением Маркса. В этих программах были элементы марксизма, при анализе явлений общественного развития авторы применяют метод исторического материализма, но, как справедливо отмечает Т. Г. Снытко, у польских социалистов той поры «не было еще четкого понимания марксизма и задач польского социалистического движения»⁴¹.

Марксизм еще не стал доминирующим элементом ни в Варшавской, ни в Брюссельской программах. Первые программные документы польских социалистов носили эклектический характер, на них сказалось сильное влияние мелкобуржуазного социализма, впередовской программы и П. Л. Лаврова⁴².

Несостоятельным выглядит и утверждение Меркиса, что все гмины, в том числе и Виленская, постоянно руководствовались Брюссельской программой. Из материалов дознания известно, что гмины разрабатывали собственные программные документы (ни одна из этих программ пока не найдена). Сам этот факт говорит об определенной неудовлетворенности членов гмин Брюссельской программой, вокруг которой тогда шли горячие споры в польской революционной среде⁴³. К. Сосновский, который составил свою программу еще будучи в Петербурге, находился под сильным влиянием А. Венцковского, главного автора Варшавской и тем самым Брюссельской программ⁴⁴. По словам А. Родзевича, все гмины признавали «до некоторой степени» авторитет редакции «Рувность»⁴⁵. К. Сосновский хотел свою программу «по возможности» согласовать с программой редакции «Рувность»⁴⁶. Но из-за отсутствия на съезде представителей женевского центра его рекомендации не были приняты, было решено, что все местные гмины и впредь будут вести пропаганду так, как делали это до сих пор. Варшавская гмина решила и дальше руководствоваться не Брюссельской программой, а собственной программной разработкой⁴⁷.

Между гминами не было идейного единства. На это обстоятельство уже указывали Яжборовская и Бухарин. «Идейные противоречия,— пишут они,— постоянно возникали между Варшавской гминой, которая под влиянием деятельности среди рабочих, а также рабочего движения на Западе постепенно все

⁴¹ Снытко Т. Г. Русское народничество..., с. 294.

⁴² Жигунов Е. К., Рашковский Е. Б. Из истории русско-польских революционных связей 1878—1880 гг.: П. Л. Лавров и польские социалисты.— В кн.: Общественное движение в пореформенной России. М., 1965, с. 293.

⁴³ Орехов А. М. Становление польского..., с. 72—87.

⁴⁴ Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков..., с. 204.

⁴⁵ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 26.

⁴⁶ Там же, л. 27 об.

⁴⁷ Там же, л. 28 об.—29; Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков..., с. 206—297; Орехов А. М. Становление польского..., с. 83.

больше отходила от концепций «Народной воли» и «Черного передела» и становилась на классово-пролетарские позиции, на позиции научного социализма, и остальными гминами, функционировавшими в России и на Украине, которые, действуя преимущественно среди интеллигенции, отстаивали народнические теории о массовом «народном» движении, об опоре на «народ», о ведущей роли интеллигенции и т. д.»⁴⁸ Ни одна из разработанных гминой программ в конечном счете не была принята к руководству всеми гминами.

Излагая программу К. Сосновского, гектографированный экземпляр которой попал в руки жандармов, прокурор Варшавской судебной палаты в заключении дознания о социально-революционной пропаганде в Варшаве писал: «Польская социально-революционная партия имеет целью: отделение Польши от России и устройство первой в виде федерации отдельных гмин, в экономическую основу коих должны лечь: рабочие кооперации, владеющие промышленными предприятиями на правах собственности, и общинное землепользование, как идеал аграрного устройства»⁴⁹. По словам А. Родзевича, конечные цели программы не вызвали споров среди представителей различных гмин. Все сходились, показал он на допросе, что «конечное средство осуществить идеал партии есть революция, первыми жертвами которой должны пасть нынешние владельцы промышленных предприятий и крупных земельных участков как не имеющие места в новом экономическом строе». Однако «относительно путей, которыми цель эта может и должна быть достигнута, отдельные группы партии расходятся во мнениях: одни стоят за агитацию масс при всяком случае и по всякому поводу, утверждая, что волнуемую массу легко увлечь куда угодно, другие ратуют за пропаганду, которая сама собою, без всяких усилий, произведет агитацию»⁵⁰.

Проект программы К. Сосновского в Виленской гмине обсуждался дважды. Первый раз его в апреле—мае 1880 г. привез в Вильнюс сам Сосновский, второй раз он обсуждался в сентябре того же года. Но оба раза проект был отклонен вильнюсцами⁵¹. По словам Родзевича, Е. Дырмонт в беседе с ним в Вильнюсе критически высказалась и о проекте программы, разработанной Ю. Черневским⁵². Но из материалов следствия неясно, в чем конкретно состояли возражения Виленской гмины. Думается, однако, что в программе Сосновского вильнюсцев не устраивало именно то, что в ней большое внимание уделялось пропаганде среди рабочих.

⁴⁸ Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков..., с. 215.

⁴⁹ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8125, л. 25.

⁵⁰ Там же, л. 25—25 об.

⁵¹ Там же, л. 27, 30—30 об.

⁵² Там же, л. 62—63 об.

Анализ взглядов членов Виленской гмины осложняется тем, что программные документы не сохранились. Скорее всего их и не было. Единственный письменный источник, позволяющий нам судить о взглядах членов Виленской гмины, или части их, является воззвание, изданное Виленской гминой к 50-летию восстания 1830—1831 гг.—«Голос из Литвы». Автор документа не установлен, но скорее всего им был или С. Гросс, или Л. Шостаковский.

В отличие от народников авторы воззвания «Голос из Литвы», указывая на социально-экономические перемены, происшедшие со времени восстания 1830 г., сумели увидеть зарождение новых капиталистических отношений, и в этом несомненно была их заслуга. Факт вступления Литвы на путь капиталистического развития для них был очевиден и не вызывал сомнений. Вместе с тем они справедливо указывали, что «перемена эта касалась только формы рабства, народ же, как и прежде, трудится для других, как прежде он устранен от света цивилизации. . .»⁵³

Но в общем идеологи Виленской гмины не понимали исторического места капитализма, не сумели с правильных классовых позиций оценить это явление и трактовали его в чисто народническом духе. В отличие от Варшавской гмины и Брюссельской программы они видели в капитализме лишь негативную сторону общественного развития, усиление страданий и рабства, считали его помехой для борьбы за свое социальное и национальное освобождение. «Сила капитала,— говорится в воззвании,— раздробляет наш край на мелкие атомы, принуждает к борьбе составные части народа для того, чтобы этою борьбою увеличить нужду и рабство. А поэтому истинный патриот. . . должен считать нынешнюю форму капитала опаснейшим врагом нашего края»⁵⁴.

Большинство членов Виленской гмины стояли на позициях социальной революции, оценивая ее из марксистских положений как результат социально-экономических, классовых противоречий капиталистического общества. М. Конколявичюте на допросе показала: «Я признаю социализм только как научную теорию, т. е., что нынешнее капиталистическое производство, основанное на эксплуатации работника, должно замениться производством социалистическим, т. е. таким, где вознаграждение за труд будет пропорционально количеству и качеству труда. Время замены старого принципа новым определить нельзя, равно нельзя сказать, произойдет ли эта перемена внезапно или постепенно. Можно лишь сказать, что вообще та страна, где капитализм развит больше,—ближе к перевороту, и наоборот»⁵⁵.

⁵³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: Prokurator Warszawskiej Izby Sądowej (далее — AGAD, PWIS), 664, к. 19. (Перевод жандармский.)

⁵⁴ AGAD, PWIS, к. 19 verso.

⁵⁵ ЦГИА ЛитССР, ф. 444, оп. 1, д. 169, л. 147; ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 14.

Приведя эти слова Конколявичюте, В. Меркис справедливо отмечает, что ее взгляды сходны с соответствующими положениями Брюссельской программы⁵⁶. Но, признавая «социализм, как научную теорию, правильным», Конколявичюте, как многие народники, считала, что «современные условия экономического быта Польши делают преждевременным применение к ней социалистических принципов»⁵⁷.

В определении степени экономической зрелости Польши и Литвы для социальной революции взгляды Конколявичюте расходятся со взглядами многих польских социалистов того времени, которые, по словам Т. Г. Снытко, «свято верили в близость социальной революции», считали, что «социальная революция может произойти и произойдет раньше, чем капитализм достигнет в Польше уровня западноевропейских стран, а для России, ссылаясь на высказывания Маркса, допускали даже возможность перехода к социализму, минуя капитализм»⁵⁸. В своих показаниях Конколявичюте пояснила, что усилия польских социалистов на совершение социалистической революции «должны быть бесплодны вследствие своей преждевременности, так как в Польше экономические условия не столько развиты, чтобы вызвать к жизни социалистическую теорию. О том, что нужна в скором времени революция, последствием которой будет отделение Польши от России, не было и речи и об этом вероятно никто и не думал, так как таких наивных мечтателей нет, в особенности между людьми, считающими себя социалистами»⁵⁹.

Члены Виленской гмины решительно отмежевывались от старых узкоклассовых шляхетских традиций и «чисто повстанческой» тактики. Автор «Голоса из Литвы» указывает, что повстанческое движение, как и последующие, не оправдало надежды и не дало нужных результатов, ибо «по мнению тогдашнего большинства, отечество было матерью не всего народа, а только шляхты, для народа же оно было мачехою... и движение без содействия всей массы должно было упасть и пало»⁶⁰. Видимо, неслучайно обращение «Клуба сынов отечества»⁶¹ с предложением объединиться с ним на основе строго патриотической программы, которое в сентябре 1880 г. обсуждалось в Виленской гмине, не встретило здесь сочувствия.

Главную силу будущей революции автор «Голоса из Литвы» видел в народных массах «... Во время будущей борьбы восстанет не горсть шляхты, а целый народ и победа даст благо-

⁵⁶ *Merky's V. Narodnikai ir pirmieji marksistai...*, p. 81, Ср.: *Równość*, 1880, Nr. 6—7; *Pierwsze pokolenie...*, t. 1, s. 94, 96.

⁵⁷ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 70 об.

⁵⁸ *Снытко Т. Г. Русское народничество...*, с. 298.

⁵⁹ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 14—14 об.

⁶⁰ AGAD, PWIS, 664, k. 19.

⁶¹ Организация, состоявшая в основном из бывших участников восстания 1863 г., носила буржуазно-демократический характер.

состояние и счастье не горсти шляхты, но целому народу». Указывая, что «борьба неизбежна» и что «нужно к ней готовиться», ибо «страшное притеснение» врагов «уже всем дало себя почувствовать», автор воззвания различал две противоборствующие общественные группы: с одной стороны, буржуазию и помещиков, угнетающие народ, с другой — недифференцированный народ, в понятие которого включил все остальные слои населения. Победа последней, по словам автора воззвания, «заключает в себе счастье всего края, так как после нее только народ в состоянии идти дорогой всеобщего действительного прогресса»⁶².

Но, отойдя от старых шляхетских представлений, члены Виленской гмины еще не эволюционизировали в сторону научного социализма. В отличие от большинства членов Варшавской гмины вильнюсцы, не будучи связанными с рабочим движением, не сумели понять историческую миссию рабочего класса. В своей революционной борьбе они ориентировались не на рабочий класс, а на абстрактное понятие «народ». Таким образом, они, подобно русским народникам, по выражению В. И. Ленина, «искали выхода из капитализма не в классовой борьбе наемных рабочих с буржуазией, а в воззваниях ко «всему народу», к «обществу», то есть к той же буржуазии»⁶³. Понятие классовой борьбы им еще было чуждо, а ее сущность непонятна. Они оставались по сути мелкобуржуазными, утопическими социалистами.

Для социалистов угнетенных наций, какими были польский и литовский народы, первостепенным вопросом было соотношение социального и национального освобождения. По этому вопросу в среде польских социалистов того времени шли острые споры.

Оценивая идейные позиции Гмины, в том числе Виленской гмины, З. Ангаретис писал, что она «...ухватилась за социализм, как за средство, а не как за цель с тем, чтобы идти с ним в рабочие массы призывать их якобы к свободе и освобождению от ига капитала, а в действительности к борьбе за независимость Польши»⁶⁴. По мнению Ангаретиса, идеологи Гмины «борьбу с капиталом, за свержение ига капитала, подменили... борьбой за независимость Польши»⁶⁵. Борьба за национальную независимость, безусловно, занимала важное место в воззрениях членов Гмины. Но, думается, правы И. С. Яжборовская и Н. И. Бухарин, когда пишут, что все гмины «... в той или иной степени подошли к диалектическому решению проблемы соотношения социального и национального освобождения. Признавая важность и значимость второго, члены гмин не видели возможности рассматривать его изолированно, трактовать в ущерб освобождению социальному»⁶⁶.

⁶² AGAD; PWIS, 664, k. 20.

⁶³ Ленин В. И. 5-е изд., т. 24, с. 321.

⁶⁴ Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo..., p. 88.

⁶⁵ Там же.

⁶⁶ Яжборовская И. С., Бухарин Н. И. У истоков..., с. 222.

В подходе к национальному вопросу позиция вильнюсских социалистов отличалась от позиции, занимаемой редакцией «Рувность». Эти различия выявились в ходе переговоров С. Гросса летом 1880 г. с членами редакции «Рувность» в Женеве. Гросс настаивал, чтобы главное внимание в движении было уделено задачам политической борьбы, в том числе вопросу национального освобождения. Членов Виленской гмины явно не устраивало принижение редакцией «Рувность» проблем национального освобождения, отрицание его патриотических традиций. В отпечатанной в 1-м номере «Рувность» (октябрь 1879 г.) Брюссельской программе был опущен 9-й параграф, содержащийся в первоначальном Варшавском варианте, гласивший о полной самостоятельности национальных социалистических партий Украины, Белоруссии и Литвы⁶⁷. Опубликование в «Рувности» статьи главного теоретика редакции по национальному вопросу К. Длусского «Патриотизм и социализм»⁶⁸, в которой излагалась позиция редакции по национальному вопросу, было воспринято членами Виленской гмины отрицательно. Видимо, не только по конспиративным соображениям Л. Шостаковский на допросе, признав факт чтения им журнала «Рувность», заявил, что его принципы он отрицает⁶⁹. После переговоров с С. Гроссом К. Длусский напечатал в «Рувности» передовую статью, в которой раскрыл сущность спора и подверг позиции Гмины резкой критике⁷⁰. Это, однако, не помешало вильнюсским социалистам поддерживать хорошие отношения с редакцией «Рувность». В начале ноября в Вильнюс приезжала член редакции М. Янковская. Здесь она вела переговоры с Л. Шостаковским и получила от него денежные средства для нужд редакции⁷¹.

В подходе к проблемам соотношения социального и национального освобождения Виленская гмина была близка к Варшавской и Петербургской гминам. Она исходила из положения о наличии двух врагов: «один — чужое иго, тяготеющее над политической свободой и народностью [понимай нацией.— П. Ф.]; другой — капитализм, разделяющий народ на враждебные друг другу частицы»⁷². Вильнюсские социалисты, как и члены Петербургской гмины, называли себя «народными патриотами». Но высказываясь в пользу идей «народного патриотизма», в котором задачи национального освобождения сочетались бы с задачами социального переворота, вильнюсские социалисты в своем воззвании, в отличие от членов Варшавской гмины, обраща-

⁶⁷ Polskie programy socjalistyczne 1878—1918 / Zebrał i opatrzył komentarzem historycznym F. Tych.— W-wa, 1975, s. 64.

⁶⁸ Równość, 1879, N 3; Pierwsze pokolenie..., t. 1, s. 150—162.

⁶⁹ ЦГИА ЛитССР, ф. 378, ПО, 1881 г., д. 63, л. 16—18 об.

⁷⁰ [Dłuski K. Artykuł redakcyjny].— Równość, 1880, N 10—11; Pierwsze pokolenie..., t. 1, s. 245—251.

⁷¹ Merkys V. Narodnikai ir pirmieji marksistai..., p. 82.

⁷² AGAD, PWIS, 664, k. 9 verso.

лись не к рабочим, не с призывом к их организации для борьбы против внутренних и внешних врагов, а к тому же «абстрактному» народу.

Взгляды членов Виленской гмины на национальный вопрос были непоследовательными, а часто и противоречивыми. Справедливо разоблачая своекорыстный патриотизм имущих классов, «обдирающих» народ «во имя братской любви», они тем не менее не сумели найти правильную классовую опору для осуществления своих стремлений и вернулись к старым концепциям национальной солидарности, хотя и старались вложить в него какое-то новое содержание. «... Дело народа должно быть делом всей нации...» — писали авторы «Голоса из Литвы»⁷³.

Выдвигая лозунг национального освобождения, члены Виленской гмины не ставили себе, однако, никаких конкретных задач по отношению к национальной будущности самой Литвы. Считая себя частью общепольского освободительного движения, они были убеждены, что социальное и национальное освобождение Польши неизбежно приведет к демократическому решению и литовского национального вопроса. «... Истинный патриот должен быть народным патриотом, — писали члены Виленской гмины. — При таком понимании народного дела сам народ не делается врагом прочих народов, напротив того, оно порождает между ними братство, так как иго капитализма угнетает всех вообще и стремления одного из них к освобождению от него должно быть вспомогаемо стремлениями других»⁷⁴. Такая позиция членов Виленской гмины жила на последовательном демократизме. Авторы воззвания не выступают от имени определенной нации, а употребляют слово «наш край», подчеркивая: «здесь речь о Литве»⁷⁵.

Действуя в пределах Российской империи, польские гмины, естественно, не могли оставаться в стороне от русского освободительного движения. Каково было отношение Виленской гмины к действовавшим в России революционным организациям?

Виленская гмина поддерживала связи с «Народной волей». При обыске у Шостаковского был найден адрес агента Исполнительного Комитета «Народной воли» Антонины Лисовской⁷⁶. Когда в 1881 г. она приехала в Вильнюс для работы по созданию северо-западной организации «Народной воли», А. Жонголович познакомил ее с товарищем по работе в Виленском земельном банке, членом Вильнюсской народофильской организации Оттокар фон Зейдлицем⁷⁷. А. Лисовская была направлена ИК в Вильнюс со специальным заданием для работы среди поль-

⁷³ Там же, к. 20.

⁷⁴ Там же.

⁷⁵ Там же, к. 19.

⁷⁶ ЦГИА ЛитССР, ф. 378, ПО, 1881 г., д. 63, л. 16 об.

⁷⁷ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 83, д. 11020, л. 56 об.

ского населения и вошла в Вильнюсскую центральную группу⁷⁸. А. Жонголович познакомил Зейдлица и с другим членом Вильнюсской центральной группы И. Н. Доманским⁷⁹.

С народовольцами были связаны Л. Римкявичюс, Б. Онуфриевич⁸⁰, М. Конколявичюте, которая в конце 1880 г. привезла в Варшаву издание «Народной воли». Среди них была «Программа рабочих, членов партии «Народной воли»⁸¹. Но, сотрудничая с «Народной волей», члены Виленской гмины не разделяли ее террористическую тактику. По словам М. Конколявичюте, члены Гмины считали, что «пропаганда должна быть самого мирного свойства, так как террористическая деятельность безусловно всеми порицалась»⁸². Против террора категорически высказывался и Л. Римкявичюс⁸³. Идеей Виленская гмина тяготела к «Черному переделу»⁸⁴, но о связях с этой организацией, кроме связей Г. Волка, нам ничего неизвестно.

Деятельность Виленской гмины способствовала расширению литовско-польских революционных связей, установлению контактов с редакцией «Рувность», интернационалистическая позиция которой оказала известное влияние на социалистов Литвы. В ходе революционной деятельности завязались новые контакты с революционными кружками Белоруссии, Украины, центрами России. Член Виленской гмины С. Ясевич в 1880—1881 гг. был одним из создателей революционной организации в Витебске⁸⁵.

Члены Виленской гмины в идейном отношении сделали шаг вперед по сравнению с революционерами Литвы 70-х гг. Революционный процесс они понимали шире, чем их предшественники. Возрос интерес к научному социализму и рабочему движению. Но члены Виленской гмины еще не поняли историческую миссию рабочего класса, а их мировоззрению был присущ эклектизм. Виленские социалисты еще не шли к рабочим, а замыкались работой среди учащейся молодежи и интеллигенции. Однако их деятельность не пропала даром. Многие из среды прогрессивной интеллигенции Вильнюса затем активно участвовали в деятельности «Пролетариата».

Каунасский политехнический институт
им. А. Снечкуса
Кафедра истории КПСС

Вручено
в марте 1984 г.

⁷⁸ Там же, оп. 82, д. 9112, л. 4, 15 об.

⁷⁹ Там же, оп. 83, д. 11020, л. 57—57 об.; ЦГАОР, ф. 533, оп. 1, д. 1276, л. 65.

⁸⁰ Снытко Т. Г. Русское народничество..., с. 348.

⁸¹ ЦГИА СССР, ф. 1405, оп. 80, д. 8126, л. 63, 84 об.

⁸² Там же, л. 48 об.

⁸³ ЦГАОР, ф. 102, 7 д-во, 1884 г., д. 1145, л. 96—96 об.

⁸⁴ Волк С. С. Народная воля.— М.: Л., 1966, с. 409.

⁸⁵ Снытко Т. Г. Русское народничество..., с. 359—360.

**VILNIAUS GMINA:
ATSIRADIMAS. VEIKLA. IDEJINIAI SIEKIMAI**
(Iš Lietuvos ir Lenkijos revoliucinių ryšių istorijos)

P. FREIDHEIMAS

Re z i u m ė

1880—1881 m. Vilniuje veikė lietuvių ir lenkų jaunimo socialinis revoliucinis būrelis, žinomas Vilniaus gminos pavadinimu. Jo vadovai buvo baigę Peterburgo universitetą teisininkai L. Šostakovskis ir S. Grosas. 1880 m. birželio mėn. Varšuvoje įvyko Rusijos imperijoje veikiančių lenkų socialistinių būrelių (Varšuvos, Peterburgo, Kijevo ir Vilniaus; iš Maskvos niekas neatvyko) atstovų suvažiavimas, kuris nutarė sujungti visus būrelius į vieną organizaciją (gminą) su centru Varšuvoje. Tarp gminų buvo idėjinių nesutarimų, todėl bendros programos suvažiavimas nepriėmė. Kitaip negu Varšuvos gmina, kuri veikė tarp darbininkų ir turėjo glaudžių ryšių su darbininkų judėjimu, Vilniaus gmina veikė tarp einančio mokslus jaunimo ir inteligentų.

Idėjinės Vilniaus gminos pažiūros atsispindi 1880 m. išleistame atsišaukime 1830—1831 m. sukilimo 50-čio proga. Nacionalinio išsivadavimo uždaviniai jame siejami su socialiniu perversmu. Gminos nariai siekė socialinės revoliucijos ir šiuo atžvilgiu laikėsi marksistinių pozicijų. Tačiau apskritai jų pažiūros buvo eklektiškos, darbininkų klasės istorinės misijos jie nesuprato, pasiduodavo narodnikystės ir kitų smulkiaburžuazinių teorijų įtakai. Idėjiškai Vilniaus gmina buvo artima Rusijos revoliucinių narodnikų organizacijai „Ciornyj peredel“, bet palaikė glaudžius ryšius su „Narodnaja volia“.

J. MONTVILOS PIEŠIMO KLASĖS VILNIUJE

A. VISOCKIS

XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje Vilnius buvo tipiškas Rusijos imperijos provincijos miestas, kuriame liaudies masės kentė ir socialinę, ir nacionalinę priespaudą. Tačiau, plėtojantis kapitalistiniams santykiams, vis aktyviau reišėsi nacionalinė inteligentija, kilusi iš nekilmingųjų sluoksnių. Būdama gana marga savo ideologinėmis pažiūromis, ji ne tik į politinės; bet ir kultūrinės veiklos bei meno sferą įtraukė nemaža žemesniųjų sluoksnių atstovų, šiame bare nemažai nuveikė Vilniuje buvusios piešimo mokyklos.

Tačiau tarybinėje historiografijoje plačiau tyrinėta tik Ivano Trutnevo vadovautos piešimo mokyklos veikla¹. Būtent dėl to ši mokykla minima ir kituose šio laikotarpio kultūrinio gyvenimo tyrinėjimo studijose. Tik S. Budrys, V. Budrienė, A. Endzinas mini ir J. Montvilos piešimo klases². Tie patys duomenys iš esmės kartojami MLTE, LTE³, akademinėje XX amžiaus lietuvių dailės istorijoje⁴. Deja, piešimo klases tapatinamos taip pat su J. Montvilos globotomis Nemokamomis techninio piešimo ir braižybos klasėmis, todėl kyla nemažai tikslintinų dalykų.

Sio straipsnio tikslas — remiantis Leningrade TSRS Centrinia-me valstybiniame istorijos archyve (toliau TSRS CVIA L) esančiais dokumentais ir to laikotarpio literatūra, nustatyti, kada J. Montvilos piešimo klases buvo įkurtos, kiek ir kokių lankytojų jose būdavo, pagaliau įvertinti jų reikšmę šalia kitų panašaus pobūdžio to meto Vilniaus mokyklų.

Klasių įkūrimo data

Mūsų historiografijoje nusistovėjusi nuomonė, kad J. Montvilos piešimo klases pradėjo veikti 1893 metais. Pavyzdžiui, S. ir V. Budrių straipsnyje konstatuojama, kad tais metais Vilniaus piešimo

¹ *Budrys S., Budrienė V.* Piešimo mokykla Vilniuje 1866—1915 metais.— Kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1959, t. 2, p. 333—337.

² Ten pat, p. 335—336; *Endzinas A.* Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai.— V., 1974, t. 1, p. 175—176.

³ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija.*— V., 1966, t. 1, p. 342, 345; V., 1968, t. 2, p. 665; *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija.*— V., 1977, t. 2, p. 527.

⁴ XX a. lietuvių dailės istorija: 1900—1940.— V., 1982, t. 1, p. 10.

mokykla suskilo į dvi įstaigas ir šalia senosios I. Trutnevo vadovaujamos piešimo mokyklos, mecenato J. Montvilos namuose, buvo atidarytos taip pat I. Trutnevo vadovaujamos Nemokamos techniškojo piešimo ir braižybos klasės, kurias nuo 1904 metų imta vadinti J. Montvilos piešimo klasėmis⁵. Taip teigiama ir Juozo Zikaro gyvenimo bei kūrybos monografijoje⁶. J. Jurginis temini 1893 m. įvykusį faktą — kad, suskilus Piešimo mokyklai, labdario J. Montvilos namuose buvo atidarytos techninio piešimo ir braižybos klasės, o apie tolesnį jų likimą nebekalba⁷. Ši versija kartojama A. Endzino ir akademinėje XX amžiaus lietuvių dailės istorijoje⁸.

1893 metų datą patvirtina ir abi minėtosios enciklopedijos, kuriose žinios apie J. Montvilos piešimo kursus beveik identiškos. Tiesa, reikia pažymėti, kad MLTE dar sakoma: „J. Montvila 1900 čia įsteigė piešimo ir muzikos m-lą“⁹, tačiau ši data nesutampa su jokia nei piešimo mokyklos, nei piešimo klasių veiklos įvykiu ir, matyt, yra atsiradusi sutapatinus J. Montvilos globojamas muzikos ir piešimo mokyklas.

Iš pačios mokyklos, t. y. iš J. Montvilos piešimo klasių ataskaitų, matome, kad J. Montvilos piešimo klasės atidarytos 1904 metų rugsėjo 1 dieną¹⁰. Ši data pakartojama visuose kituose dokumentuose. Taigi, norint nustatyti, kuri iš minėtųjų datų tikra, reikia trumpai apžvelgti I. Trutnevo vadovautos Piešimo mokyklos istoriją ir jos ryšį su J. Montvilos piešimo klasėmis.

1863 metais, numalšinus sukilimą ir prasidėjus reakcijai, Vilniuje M. Muravjovo iniciatyva buvo įkurtos tapybos dirbtuvės, o 1866 metų gruodžio 6 d. (sen. st.) vietoj jų ėmė veikti I. Trutnevo vadovaujama piešimo mokykla. Jos išlaikymui buvo skirta 1220 rb, iš kurių 500 rb gaudavo vedėjas. Tais metais į mokyklą įstojo apie 100 mokinių¹¹. 1896 metais mokyklą ėmėsi globoti Peterburgo dailės akademija, teikė jai metodinę ir materialinę pagalbą¹². Mokyklos profilis buvo gana siauras — išmokyti praktinių meno įgūdžių. Todėl daugelis mokinių ją laikė tik pirmąja pakopa kelyje į tolesnes meno studijas kur nors kitur, nes pačioje mokykloje plėsti mokymo programą neleido gana ribotos lėšos. Reikia manyti, kad dėl šių priežasčių ir įvyko mokyklos skilimas.

⁵ *Budrys S., Budrienė V.* Piešimo mokykla. . . , p. 336.

⁶ *Budrys S.* Juozas Zikaras.— V., 1960, p. 69.

⁷ *Jurginis J.* Lietuvos meno istorijos bruožai.— V., 1960, p. 197.

⁸ *Endzinas A.* Specialiojo mokslo. . . , p. 175; XX a. lietuvių dailės istorija, p. 10.

⁹ MLTE, t. 2, p. 655.

¹⁰ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 12.

¹¹ *Миловидовъ А. И.* Академик-художник Иванъ Петровичъ Трутневъ. Юбилейное издание по поводу 50-летия художественной деятельности И. П. Трутнева, насадителя русскаго искусства въ Северо-Западномъ крае.— Вильна, 1908, с. 10.

¹² *Červonaja S.* Lietuvių dailės ryšiai.— V., 1977, p. 57.

I lentelė. Mokinių pasiskirstymas pagal luomas

Luomas	Mokslų metai													
	1905/06		1906/07		1909/10		1910/11		1911/12		1912/13		1913/14	
	žm.	%	žm.	%	žm.	%	žm.	%	žm.	%	žm.	%	žm.	%
Dvarininkų	24	7,41	18	8,78	13	11,71	10	8,33	43	21,39	26	15,29	20	13,89
Valdininkų ir pirklių	20	6,17	9	4,39	6	5,40	1	0,83	11	5,47	17	10,00	14	9,72
Miestiečių	165	50,93	113	55,12	61	54,96	74	61,67	75	37,31	51	30,00	45	31,25
Valstiečių	115	35,49	65	31,71	31	27,93	35	29,17	70	34,83	75	44,12	65	45,14
Užsieniečių	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1,00	1	0,59	—	—
Iš viso	324	100	205	100	1111	100	120	100	201	100	170	100	144	100

Šaltinis: Atchetų o sostojanini risovalynų klasov, uctređennyx И. С. Монвилом в гор. Вильно.— ЦГИА СССР в Ленинграде. Ф. 789, оп. 13, д. 202 (1904 г.), с. 13, 21, 27, 32, 37, 43, 48.

I. Trutnevas rašo, kad, gavęs iš vietinės valdžios leidimą, 1893 metais atidarė savo vardu techniškojo braižymo ir piešimo klasę¹³. Klasių buvo keletas, visos veikė J. Montvilos namuose. Lėšų duodavo mecenatas, kiek paremdavo Vilniaus miesto dūma. Nemo-kamos techninio piešimo ir braižybos klasės (savotiška taikomosios dailės mokykla) veikė iki 1904 metų, kada J. Montvilos iniciatyva buvo pertvarkytos į visiškai naują mokymo įstaigą¹⁴.

1904 metų rugsėjo 1 dieną klasės pradėjo veikti jau reformuo-tos pagal Finansų ministerijos meninių-pramoninių įstaigų nuo-status, priimtus 1902 metų birželio 1 d. Jos priklausė minėtosios ministerijos mokymo skyriui¹⁵. Pasikeitė mokymo laikas, mokinių skaičius, net pats klasių pavadinimas ir svarbiausia — statusas. To-dėl turime konstatuoti, kad nuo 1904 mokslo metų pradžios veikė ne „vadinamosios J. Montvilos piešimo klasės“, o atskira mokymo įstaiga, turinti oficialų pavadinimą — Рисовальные классы, уч-режд. Ч. С. МОНТВИЛОМ (visur verčiama: J. Montvilos piešimo kla-sės). Taip ji vadinama to meto spaudoje¹⁶, savo išduotuose moks-lo baigimo pažymėjimuose.

Reikia pažymėti, kad J. Montvilos piešimo klasės tik iš pradžių veikė mecenato namuose (Jurgio prospektas Nr. 6, dabar Lenino prospektas), o vėliau, nuo 1909 metų rugsėjo 1 dienos, persikėlė į Neturtingų vaikų globos draugijos patalpas (Kalnų skersgatvis Nr. 8, dabar K. Kalinausko gatvė). Be to, klasės turėjo skyrius Trakų gatvėje Nr. 14 ir Ukmergės gatvėje, Turkos namuose¹⁷.

Mokiniai ir mokymosi sąlygos

Visi iki šiol rašiusieji autoriai paprastai teigia, kad Montvilos piešimo klasėse mokydavosi net 300 žmonių, o pats mokslas buvęs nemokamas. Iš tiesų už mokslą reikėdavo mokėti, nors ir labai ne-daug — tik 3 rublius už visą kursą¹⁸. Dalis neturtingų mokinių nuo mokesčio už mokslą buvo atleidžiami. Panašaus pobūdžio mo-kymo įstaigoje Peterburge, barono A. Štiglico centrinėje techninio piešimo mokykloje, už mokslą kasmet reikėdavo mokėti 12 rublių.

Mokinių skaičius klasėse labai svyravo. Apskritai pastebima mokinių mažėjimo tendencija. 1905/06 mokslo metais klases lankė 324 žmonės, 1913/14 mokslo metais — tik 144. Tiesa, mažiausiai

¹³ *Budrys S.* Juozas Zikaras, p. 69.

¹⁴ Visuomenės veikėjas J. Montvila (1850—1911), būdamas Vilniaus miesto tarybos nariu, miesto burmistru, Vilniaus žemės banko direktoriumi, nemažai pasidarbavo, kad pagyvėtų kultūrinis gyvenimas Vilniuje ir visoje Lietuvoje. Žr.: Józef Montwiłł: 1850—1911.— Wilno, 1932.

¹⁵ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 12.

¹⁶ *Вся Вильна: Адресная и справочная книга г. Вильны и путеводитель по городу и его окрестностям.*— Вильна, 1909, с. 19.

¹⁷ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 25; *Вся Вильна: Адресная и справочная книга на 1914 год.*— Вильна, 1914, с. 78, 89—90, 178.

¹⁸ *Вся Вильна...* на 1914 год, с. 178.

2 lentelė. Amatininkų kilmės mokių pasiskirstymas pagal profesijas

Profesija	Mokslo metai							
	1905/06		1906/07		1909/10		1910/11	
	žm.	%	žm.	%	žm.	%	žm.	%
Mūrininkų ir krosnių	24	15,69	9	9,09	1	1,31	2	2,41
Dailidžių	9	5,88	6	6,06	3	3,95	3	3,61
Stalių	17	11,11	10	10,10	20	26,31	18	21,70
Šaltkalvių	20	13,07	10	10,10	8	10,53	10	12,05
Kalvių	4	2,61	4	4,04	1	1,32	4	4,82
Liejikų	8	5,23	8	8,08	1	1,32	3	3,61
Katilių	5	3,27	5	5,05	1	1,32	1	1,20
Raižytojų ir grave-rių	10	6,53	7	7,07	6	7,89	4	4,82
Tekintojų	5	3,27	4	4,04	5	6,58	5	6,02
Raidžių rinkėjų	—	—	+	+	—	—	10	12,05
Dažytojų	8	5,23	8	8,08	4	5,26	2	2,41
Sodininkų	4	2,61	—	—	—	—	10	12,05
Šikšnių	4	2,61	5	5,05	—	—	—	—
Juvelyrų	2	1,32	3	3,03	1	1,32	—	—
Račių	4	2,61	3	3,03	—	—	—	—
Knygrišių	7	4,58	1	1,01	21	27,62	6	7,23
Siuvėjų	6	3,92	1	1,01	—	—	—	—
Batsiuvių	3	1,97	3	3,03	—	+	—	—
Kitų profesijų	9	5,88	9	9,09	4	5,26	5	6,02
Iš viso amatininkų	153	100	99	100	76	100	83	100
Iš viso mokinių	324		205		111		120	

Šaltinis: Отчеты о состоянии рисовальных классов, учрежденных И. С. Монтевиллом в гор. Вильно.—ЦГИА СССР в Ленинграде. Ф. 789, оп. 13, д. 202 (1904 г.), с. 13, 21, 26, 31.

3 lentelė. Nacionalinis mokinių pasiskirstymas

Tautybė	Mokslo metai					
	1911/12		1912/13		1913/14	
	žm.	%	žm.	%	žm.	%
Baltarusių	34	15,67	45	26,47	34	23,61
Lenkų	66	30,41	60	35,29	48	33,33
Lietuvių	98	45,16	32	18,83	26	18,06
Rusų	18	8,29	32	18,83	36	25,00
Žydų	1	0,46	1	0,58	—	—
Iš viso	217*	100	170	100	144	100

* Šis skaičius nesutinka su kituose bylos lapuose nurodytu mokinių skaičiumi — 201.

Šaltinis: Отчеты о состоянии рисовальных классов, учрежденных И. С. Монтевиллом в гор. Вильно.—ЦГИА СССР в Ленинграде. Ф. 789, оп. 13, д. 202 (1904 г.), с. 37, 44, 49.

mokinių buvo 1909/10 mokslo metais — 111. Mokymo kursą baig-davo kasmet po 20 žmonių ¹⁹.

Mokinių pasiskirstymas pagal luomus parodytas pirmojoje len-telėje. Kaip matome, iš pradžių daugiausia mokinių buvo miestie-čių, t. y. darbininkų bei amatininkų, o paskutiniaisiais metais vals-tiečių. Dvarininkų, pirklių ir valdininkų kilmės mokinių buvo ne-daug. Iš antrosios lentelės duomenų matyti, kad savo mokinių socialine sudėtimi mokykla buvo tikrai demokratiška mokymo įs-taiga.

Galima pažymėti, kad gana panaši socialiniu požiūriu buvo ir Vilniaus piešimo mokyklos mokinių sudėtis. 1909 sausio 1 d. joje mokėsi 120 mokinių, iš kurių 47 buvo miestiečiai ir 16 valstiečių ²⁰.

Iš J. Montvilos piešimo klasių ataskaitų taip pat sužinome, ko-kia buvo nacionalinė mokinių sudėtis 1911—1914 metais (3 len-telė). Nors duomenys gana reliatyvūs, galima tvirtinti, kad J. Mont-vilos piešimo klasėse mokėsi gerokai daugiau lietuvių negu Vil-niaus piešimo mokykloje, kurios ataskaitose tenurodytas mokinių pasiskirstymas pagal religijas. Pavyzdžiui, 1914 m. sausio 1 d. Vil-niaus piešimo mokykloje mokėsi 27 katalikai, t. y. lietuviai, lenkai arba iš dalies ir baltarusiai. Bendrame 104 mokinių skaičiuje tai nelabai daug ²¹. J. Montvilos piešimo klasėse vietinių gyventojų mokėsi kur kas daugiau. Apskritai nacionalinė mokinių sudėtis bu-vo tokia pat marga kaip ir paties Vilniaus.

Kas savaitę būdavo privalomos šešios dviejų valandų pamokos: pirmadienį, antradienį, ketvirtadienį ir penktadienį vakare. Pirma-dieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais būdavo dar pamokų nuo 10 iki 12 valandos ²².

Iki 1907/08 mokslo metų buvo trys klasės. Ne visi sugebėdavo laiku išėiti programą ir likdavo neperkelti. Todėl aukštesnėse kla-sėse mokinių būdavo mažiau. Pavyzdžiui, 1905/06 mokslo metais pirmąją klasę lankė 184, antrąją — 110, o trečiąją — tik 30 žmo-nių ²³.

Mokslo metų pabaigoje piešimo klasių patalpose vykdavo mo-kinių darbų parodos. Tai kartu būdavo ir mokymosi ataskaita, sa-votiškas egzaminas, kuris lemdavo, ar mokinys pereis į kitą kla-sę ²⁴. Tam tikromis progomis būdavo surengiamos ir jubiliejinės parodos. Vilniaus piešimo mokyklos ir J. Montvilos piešimo klasių mokinių darbų parodos ilgą laiką buvo beveik vienintelės dailės parodos Vilniuje ir Lietuvoje, nes, kaip žinome, kasmetines Lietu-

¹⁹ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 13, 21, 27, 32, 36, 37, 43, 48.

²⁰ Отчет о состоянии учебных заведений и учреждений Вильнюсского учебного округа за 1908 год.— Вильна, 1909, с. 35.

²¹ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 70 (1912), l. 51.

²² Вся Вильна... на 1914 год, с. 178; TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 12—13.

²³ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 13.

²⁴ Ten pat, l. 15.

vių dailės parodas imta rengti nuo 1907 m., o Vilniaus dailininkų draugijos pavasarines parodas nuo 1909 m.²⁵

Baigiamajoje klasėje mokiniai antriems metams nebūdavo paliekami. Jeigu norėdavo, galėdavo dar metus tobulintis lankydami baigiamąjį kursą. Žemesniosiose klasėse antriems metams dažniausiai likdavo tie, kurie nesistemiškai lankydavo pamokas.

Literatūroje minima, kad, be bendrųjų klasių, veikė dar specialūs kursai, parengiamieji, dekortayvinės tapybos, skulptūros, architektūros, lipdybos, projektavimo, stalių ir baldų gamybos²⁶. Tačiau mokyklos ataskaitose apie juos nerandame jokių žinių. Tik 1909/10 mokslo metais buvo suorganizuoti atskiri sąskaitybos ir buhalterijos kursai, kuriuos lankė 18 klausytojų, 10 sėkmingai baigė kursą ir gavo pažymėjimus²⁷.

Dėstytojai

Tokio pobūdžio mokyklų veiklą nemažai lemdavo dėstytojų autoritetas. Nuo jų pedagoginio talento, entuziazmo, sugebėjimo sutarti su mecenatu bei valdžios atstovais, pažinčių su meno pasauliu Peterburge priklausė auklėtinių parengimo lygis, mokyklos aprūpinimas. Taip galima pasakyti ir apie Vilniaus dailės mokyklą. Būtent I. Trutnevo iniciatyvos ir asmeninių ryšių dėka šios mokyklos buvo pripažintos ir vertinamos.

Vilniaus piešimo mokyklai ir J. Montvilos piešimo klasėms vadovavo tas pats žmogus — I. Trutnevas. Matyt, dėl to istoriografijoje ir paplito nuomonė, kad J. Montvilos piešimo klasės priklausios Piešimo mokyklai.

Ivanas Trutnevas gimė Rusijoje 1827 metais valstiečių šeimoje. Jau studijuodamas pasižymėjo gabumais, kuriuos paskui realizavo laikydamasis oficialaus meno idėjos. Mokslo metais už paveikslą „Valstietis laimina savo sūnų į kariuomenę“ (1855) gavo aukso medalį. Baigdamas Peterburgo dailės akademiją, nutapė paveikslą „Rugsėjo 1 d. vandens šventinimas (Rusijos krikštas)“, už kurį buvo apdovanotas didžiuoju, arba pirmojo laipsnio, aukso medaliu (1858 m.) ir gavo šešerių metų valstybinę komandiruotę į užsienį tobulintis. 1865 metais už paveikslą „Lietuvos pasienio karčema“ I. Trutnevui buvo suteiktas akademiko vardas²⁸. Atvykęs gyventi ir dirbti į Vilnių, dailininkas nutapė daug Lietuvos, ypač Vilniaus, gyvenimo vaizdų, nemažai nuveikė ugdydamas Lietuvos dailę. Jo drobė „1905 metų revoliucijos Vilniuje scena“ yra chrestomatinis šios revoliucijos paveikslas²⁹. I. Trutnevas buvo tolimas revoliucinėms nuotaikoms, todėl, atidarant Vilniaus piešimo mokyklą ir skiriant jį vadovu, tikėtasi turėti atspirtį prieš vietinę

²⁵ Budrys S., Budrienė V. Piešimo mokykla. . . , p. 336.

²⁶ Endzinas A. Specialiojo mokslo. . . , p. 175.

²⁷ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 29.

²⁸ Budrys S., Budrienė V. Piešimo mokykla. . . , p. 333—334.

²⁹ Žr.: Lietuvos tapyba.— V., 1983, il. 51.

„maištingo krašto“ kultūrą. Tačiau ilgainiui ir mokykla, ir pats I. Trutnevas ėmė demokratėti³⁰. Kai J. Montvilos piešimo klasės susiformavo kaip savarankiška mokymo įstaiga, dailininkas šia linkme jau buvo toli nužengęs.

I. Trutnevas nemažai pasidarbavo ir kurdamas muziejus. Vienas jų pradėtas organizuoti dar 1898 m., buvo J. Montvilos piešimo klasių patalpose. Paveikslus šiam muziejui rinko pats I. Trutnevas, daugelį kaip dovaną gavo iš garsiojo dailės kūrinių kolekcionieriaus P. Tretjakovo. O prie Vilniaus viešosios bibliotekos (Universiteto rūmuose) kūrė Paveikslų galeriją, kurios pagrindas buvo 1884 m. Peterburgo dailės akademijos dovanoti paveikslai³¹.

Tačiau daugiausia Lietuvos dailei Ivanas Trutnevas nusipelnė kaip pedagogas. Dirbdamas abiejose Vilniaus piešimo mokyklose, jis šimtams jaunuolių perdavė savo patirtį. Be jo, J. Montvilos piešimo klasėse piešimą dėstė J. Balzukevičius, M. Stankevičius, S. Jarockis. Braižybą dėstė G. Chodkevičius ir V. Vaginas. Pastarasis nuo 1909 metų rugsėjo 1 d. perėjo dirbti į Pskovo kadetų korpusą. G. Chodkevičius dar dėstė aritmetiką, M. Stankevičius — dailyrą. Sąskaitybos ir buhalterijos kursą skaitė I. Lechovičius. Iš piešimo dėstytojų tik S. Jarockis neturėjo Rusijos imperijos civilinės tarnybos rango. I. Trutnevas buvo tikrasis valstybės patarėjas, o J. Balzukevičius ir M. Stankevičius — rūmų patarėjai³². Tai gana aukšti rangai, kurie keturiolikos klasių lentelėje atitiko IV ir VII klasei arba, kitaip sakant, prilygo ano meto kariuomenės generolo majoro ir pulkininko laipsniam³³. Dėstytojų kolektyvas nesikeitė, gerai sutarė. Kadangi paskutiniaisiais gyvenimo metais I. Trutnevas sunkiai sirgo, jį dažnai pavaduodavo J. Balzukevičius. Kai 1912 m. vasario 5(18) d. I. Trutnevas mirė, tą patį metų balandžio 4 d. J. Montvilos klasių vedėju buvo paskirtas Juozapas Balzukevičius³⁴, kuris vadovavo iki pat Pirmojo pasaulinio karo, kada mokykla nustojo veikti.

Kiek buvo dailės mokyklų Vilniuje?

Kaip jau sakėme, mūsų tarybinėje istoriografijoje dažniausiai kalbama apie Vilniaus piešimo mokyklą ir prie jos veikusias piešimo klases. Tik J. Jurginis rašo, kad I. Rybakovas buvo atidaręs savo piešimo ir dailės mokyklą, o A. Endzinas mini M. Antokolskio

³⁰ *Cervonaja S.* Lietuvių dailės ryšiai, p. 57; История искусства народов СССР. Т. 6. Искусство второй половины XIX—начала XX века.—М., 1981, с. 237, 256, 264—266; XX a. lietuvių dailės istorija, p. 10.

³¹ *Budrys S., Budrienė V.* Piešimo mokykla. . ., p. 337.

³² TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 12, 15, 20, 25, 31, 36.

³³ *Mulevičius L.* Rangai.— Lietuvos istorijos metraštis: 1983 metai. V., 1984, p. 117.

³⁴ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 202 (1904), l. 36.

vardo piešimo klases³⁵. Tad kiekgi dailės profilio mokyklų tuo metu buvo Vilniuje?

XX a. pradžioje Vilniuje veikė ne viena piešimo mokykla ir J. Montvilos piešimo klasės, kurioms vadovavo I. Trutnevas. Būtent J. Montvilos piešimo klasių populiarumas paskatino įsteigti dar vieną panašaus pobūdžio įstaigą. 1905 m. Vilniaus dailiosios pramonės draugijos iniciatyva ir lėšomis buvo įsteigtos piešimo klasės, pavadintos M. Antokolskio vardu. Jos buvo įsikūrusios Naujojoje gatvėje (Nr. 3). Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse tenai mokėsi 168 žmonės. Klasės buvo labiau specializuotos, jose mokėsi tik amatininkai, jų mokiniai ir pameistriai. Buvo mokoma bendrojo piešimo pagrindų ir piešimo, atitinkančio specialybės poreikius³⁶.

Sėkminga Lietuvių dailės draugijos veikla paskatino įkurti Vilniuje dailės draugiją, į kurią stoji įvairių tautybių dailininkai. Jos veikloje dalyvavo ir Vilniuje gyvenę lietuvių dailininkai A. Zmuidzinavičius, P. Rimša, M. K. Čiurlionis ir kiti. Vienas šios draugijos steigimo iniciatorių buvo J. Montvilos piešimo klasių dėstytojas dailininkas J. Balzukevičius³⁷. Draugija užsibrėžė įkurti savo dailės mokyklą. Šio plano vykdymą paspartino pačios aplinkybės.

Buvo šitaip. Mirus I. Trutnevui, Vilniaus mokymo apygardos globėjas A. Ostroumovas Vilniaus piešimo mokyklos vedėju 1912 m. vasario 7 d. laikinai paskyrė I. Rybakovą, baigusį Peterburgo dailės akademiją ir po to visą laiką dirbusį Vilniuje. Bet į šį postą pretendavo barono Taubės proteguojamas Stroganovo mokyklos mokinys, Vilniaus Mokytojų instituto piešimo, braižybos ir dailėraščio mokytojas S. Južaninas. Tų pat metų vasario 20 d. jis ir buvo paskirtas Piešimo mokyklos vedėju. Nepatenkintas šiuo paskyrimu I. Rybakovas atsistatydino. Kartu iš mokyklos išstojo nemaža dalis jo mokinių. Tai ir buvo tasai branduolys, iš kurio išaugo nauja Vilniaus dailės mokykla³⁸. Mokykla užsibrėžė tikslą rengti stojančiuosius į aukštąsias mokyklas, ugdyti vietos amatininkų meninius įgūdžius. Tai pabrėžta ir mokyklos nuostatuose³⁹. Kad nebūtų painiojama su senesniąja Piešimo mokykla, ji dabar vadinama I. Rybakovo dailės mokykla, o tai pirmajai prigijo I. Trutnevo vardas. Taip ji vadinama ir mūsų istoriografijoje. Nors, kaip rodo dokumentai, Vilniuje ji oficialiai taip niekad nevadinta. Tik tai karo metais, kada buvo evakuota į Samarą, oficialiame dokumente pirmą kartą buvo pavadinta „T. Kornilovo ir I. Trutnevo piešimo mokykla“⁴⁰.

³⁵ *Jurginis J.* Lietuvos meno istorijos bruožai, p. 200; *Endzinas A.* Specialiojo mokslo... p. 175.

³⁶ *Вся Вильна...* на 1914 год, с. 77—78.

³⁷ *Budrys S., Budrienė V.* Piešimo mokykla..., p. 377; *Budrys S.* Juozas Zikaras, p. 26.

³⁸ TSRS CVIA L, f. 789, ap. 13, b. 70 (1912), l. 3, 6, 11.

³⁹ Ten pat, b. 88 (1912), l. 8.

⁴⁰ Ten pat, b. 70 (1912), l. 92.

Panašaus pobūdžio mokyklų, tik ne tokių garsių, būta ir kituose Lietuvos miestuose. XIX a. antrojoje pusėje Finansų ministerijos Kauno gubernijos žinyba Kaune įsteigė specialiąją techninio piešimo ir braižybos klasę. Prie Kauno gubernijos vyrų gimnazijos buvo įsteigti techninio piešimo ir braižybos kursai. 1873 m. šios dvi mokymo įstaigos buvo sujungtos į Kauno piešimo mokyklą, kuri veikė prie Kauno miesto muziejaus. Mokykla, vadovaujama dailininko G. Leonidovo, veikė iki Pirmojo pasaulinio karo. Techninio piešimo ir braižybos klasės buvo įsteigtos Panevėžyje, Ukmergėje ir kitur ⁴¹.

Panašaus pobūdžio privačios arba provincijos meno draugijų mokyklos XIX a. pabaigoje steigėsi Odesoje, Charkove, Tbilisyje, Rygoje, Voroneže, Rostove, Kazanėje, Penzoje ⁴². Visos jos nemažai nuveikė keldamos kultūrą.

Išvados

1. J. Montvilos piešimo klasės kaip savarankiška mokymo įstaiga ėmė veikti nuo 1904 m. rugsėjo 1 d. Jų negalima tapatinti su Vilniaus piešimo mokyklos piešimo klasėmis, nors būtent tos klasės ir buvo jų pirmtakės.

2. Mokinių kontingentas J. Montvilos piešimo klasėse buvo margas tiek socialiniu, tiek ir nacionaliniu požiūriu. Jas lankė nemažai lietuvių.

3. Vilniuje XX a. pradžioje veikė keturios meno mokymo įstaigos, turinčios skirtingas mokymo programas, nors buvo studentų, kurie tuo pat metu lankė ne vieną mokyklą.

Vilniaus valstybinis pedagoginis
institutas
Visuotinės istorijos katedra

Įteikta
1984 m. gruodžio mėn.

РИСОВАЛЬНЫЕ КЛАССЫ И. МОНТВИЛЫ В ВИЛЬНЮСЕ

А. ВИСОЦКИС

Резюме

На основе источников, хранящихся в Центральном государственном историческом архиве СССР в Ленинграде, и обширной литературы автор рассматривает вопрос о дате образования Рисовальных классов И. Монтвилы в Вильнюсе, определяет число, социальный и национальный состав учащихся, оценивает их место среди других рисовальных школ Вильнюса.

Сравнивая отчеты о работе Рисовальных классов и литературные источники той эпохи, автор пришел к выводу, что Рисовальные классы И. Монтвилы как отдельное учебное заведение начали действовать в 1904 г. В классах учились представители разных социальных слоев, но большинство составляли ремесленники. Это были литовцы, поляки, белорусы, русские, евреи.

Рисовальные классы И. Монтвилы практически не уступали другим рисовальным учебным заведениям Вильнюса и всей Литвы.

⁴¹ Endzinas A. Specialiojo mokslo... , p. 176.

⁴² Лейкина-Свирская В. Р. Русская интеллигенция в 1900—1917 годах.— М., 1981, с. 158.

LIETUVOS ISTORIJOS PROBLEMOS VILNIAUS STEPONO BATORO UNIVERSITETO ISTORIKŲ MOKSLINIUOSE DARBUOSE

L. ŠABAJEVAITE

Buržuazinės Lenkijos istorijos moksle buvo dvi aktualios istorijos problemos: vakarų ir rytų, „Piaštų“ ir „Jogailaičių“. Siekiant pateisinti ekspansionistinę buržuazinės Lenkijos politiką, iškelti jos didžiavalstybiškumą, plačiau tirta Jogailaičių epocha, Lenkijos—Lietuvos unija¹. Be to, atidarius universitetus įvairiuose Lenkijos regionuose, profesoriams istorikams buvo rekomenduojama rinktis mokslinio darbo temas iš savo regiono istorijos². Iš esmės šių universitetų istorikų mokslinio darbo problematiką sąlygojo istorijos šaltiniai ir buržuazinės Lenkijos istorijos moksle vyravusios tendencijos.

Daugeliu atvejų tai buvo būdinga ir Vilniaus universiteto istorikams. Vilniuje buvo du turtingi archyvai, bibliotekų, kurios turėjo nemažai istorijos dokumentų. Tai leido universiteto istorikams rinktis norimos krypties temas.

Buržuazinės Lenkijos istorikų tyrinėjimai išsamiai apibūdinami tarybinėje ir Lenkijos Liaudies Respublikos istoriografijoje. Vilniaus universitete dirbusių istorikų darbai nesiskyrė iš kitų nei aktualumu, nei apimtimi ar gilumu. Todėl bendrosiose istoriografinėse apžvalgose apie juos arba nieko nesakoma, arba tik užsimeinama. Vienas kitas plačiau panagrinėjamas tarybinių rusų, lietuvių ir baltarusių istorikų specialiose studijose įvairiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos klausimais.

Šio straipsnio tikslas — glaustai paanalizuoti Vilniaus Stepono Batoro universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto profesorių istorikų mokslinių tyrinėjimų problematiką, kurią galima suklasifikuoti šitaip: Lietuvos istorija, santykiai su Lenkija ir Rusia; prūsai ir jų santykiai su kaimynais; religiniai santykiai; iš Lietuvos ir Lenkijos archyvų istorijos; istoriografiniai tyrinėjimai; naujųjų amžių istorija.

¹ *Историкография новой и новейшей истории стран Европы и Америки.*— М., 1978, с. 172; *Zajaczkowski S.* W sprawie badań nad dziejami stosunków polsko-litewskich za Jagiellonów.— *Studia historica: W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego.*— W-wa, 1958, s. 216; *Serejski M. H.* *Historycy o historii.*— W-wa, 1966, t. 2, s. 23.

² *Rutkowski J.* O zadaniach pracy naukowej na prowincji w zakresie historii.— In.: *Serejski M. H.* *Historycy o historii*, s. 527—528.

Lietuvos istoriją ir jos santykius su kaimyninėmis šalimis tyrinėjo H. Lovmianskis, S. Zajončkovskis, K. Chodinickis, F. Konečnis ir S. Koscialkovskis.

H. Lovmianskis, išanalizavęs gausią šaltinių medžiagą apie baltų genčių ekonominius visuomeninius santykius, susipažinęs su istorijos literatūra, parašė studiją apie lietuvių visuomenės ir valstybės susidarymą³. Studijos pradžioje apžvelgiamas baltų įsikūrimas pajūryje, krašto fizinės geografijos sąlygos, baltų genčių ribos su kaimynais bei vidaus sienos tarp atskirų žemių, pateikiama kritiškai įvertintų statistinių duomenų. Toliau aptariami apgyvendinimo vienetai — laukas, sodyba, jų gyventojų organizacijos formos ūkiniu, fiskaliniu ir kariniu atžvilgiu. Sodybų (kaimų) genezė nagrinėjama ne taip nuodugniai, nes autorius apie tai rašė kitame darbe⁴.

Apibūdinęs ūkinį baltų ir konkrečiai lietuvių gyvenimą, H. Lovmianskis pagrįstai nurodo, kad žemdirbystė ir gyvulininkystė buvo jų ūkio pagrindas, o medžioklė, žvejyba bei drevinė bitininkystė — antraeiliai verslai. Kalbėdamas apie prekybą su užsienio šalimis, pažymi, kad baltai buvę pasyvūs. Nesutinka su ankstesniųjų tyrinėtojų išvada, kad Lietuvoje XIII a. vyravusi lydiminė-pūdyminė žemdirbystės sistema, ir, remdamasis istorijos šaltiniais, įrodo čia jau nuo seno buvus trilaukę sistemą. Žemės apdirbimo technika irgi nebuvo labai primityvi⁵.

Nagrinėdamas baltų gimininės visuomenės struktūrą, istorikas idealistiškai tvirtina, kad aukštesnioji klasė susidariusi dėl natūralios ir visuotinės tendencijos užtikrinti palikuonims turimas pozicijas. Gimininę visuomenę skirsto į ponų-žemvaldžių, valstiečių-žemdirbių (laisvų ir nelaisvų) bei darbininkų luomus⁶. Pasak jo, daugumą sudarę asmeniškai laisvi smulkūs žemės valdytojai; nobilių valdos buvusios nedidelės (daugiausia vienas kaimas). XIII a. vyravęs individualus ūkis, nors dar būta ir kolektyvinės nuosavybės. Apibūdindamas giminės valdymo mechanizmą, jo funkcijas, autorius iš esmės pripažįsta visuomenės turtinę ir socialinę nelygybę, bet nemato gilėjančios diferenciacijos, valdžios perėjimo į turtingųjų rankas.

Analizuodamas gentinę struktūrą, H. Lovmianskis daug dėmesio skiria politinei geografijai, teritorinių junginių — padermių, genčių, žemių ir valsčių — susidarymui bei funkcionavimui. Gentinėje visuomenėje iškilusius kunigaikščius ir didžiuosius kunigaikščius laiko ne genties ar teritorinio junginio valdytojais (monarchijos užuomazga), o tik kariaunų vadais.

³ *Łowmiański H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. — Wilno, 1931—1932, t. 1—2.

⁴ *Łowmiański H.* Przyczynki do kwestji najstarszych kształtów wsi litewskiej. — Wilno, 1930.

⁵ *Łowmiański H.* Studja nad początkami..., t. 1, s. 219.

⁶ Ten pat, p. 227—228.

Imdamas nagrinėti monarchijos genezę, H. Lovmianskis palieka nuošalyje savo kruopščiai atliktą ekonominio bei visuomeninio-politinio gyvenimo nagrinėjimą ir gimininės santvarkos evoliucijos bei monarchijos atsiradimo priežasčių ieško ne visuomenės viduje, o išoriniuose santykiuose⁷. Trumpalaikę Livonijos ordino ir Mindaugo sąjungą vertina kaip teigiamą, kuriamąjį faktorių, padėjusį Lietuvoje įsigalėti monarcho valdžiai. Ordinas, pasak jo, buvęs Lietuvos valstybės krikštaitėvis, o Mindaugo valdžia — labai silpna ir galėjusi laikytis tik paremta tvirto sąjungininko. Nutraukusį ryšius su Ordinu, Mindaugą pražudę jo paties silpnesnieji sąjungininkai (Treniota).

Svarbiu Lietuvos valstybės susidarymo faktoriumi H. Lovmianskis laiko lietuvių ekspansiją į Rusiją. Lietuvių karinė veikla buvęs pagrindinis nobilių ir dalies valstiečių užsiėmimas, o karo grobis — pagrindinis turto ir garbės šaltinis⁸. Kad kariai turėtų iš ko gyventi, reikėję dar nuolatinio lėšų šaltinio — valstiečių duoklių. Kadangi tokios tradicijos Lietuvoje nebuvo, imta užkariauti susiskaldžiusios Rusios žemes ir reikalauti iš jų duoklės. Išaiškėjus negatyviems ekspansijos padariniams, buvęs sukurtas valstybinis-fiskalinis aparatas savojo krašto viduje (Lietuvoje). Sąjunga su Ordinu tai tik paspartinusi. Prisiminę F. Engelso mintį, kad „niekas taip nepriklauso nuo ekonominių sąlygų, kaip kariuomenė ir laivynas“⁹, matome, kad H. Lovmianskis viską apvertė aukštyn kojomis — kariaunos interesais keičiama visuomenės socialinė ekonominė santvarka.

Pradėjęs dirbti Liaudies Lenkijoje ir vadovautis marksistine metodologija, autorius daugelį šios studijos teiginių peržiūrėjo ir pataisė.

Apie Lietuvos valstybės susikūrimą trumpai rašė ir S. Zajončkovskis¹⁰. Dėstydamas pagrindinius politinės istorijos bruožus, jis į Lietuvos valstybės susidarymą žiūri kitaip negu H. Lovmianskis. Jau XII a. Lietuvoje kūręsi valstybiniai teritoriniai junginiai, kad galėtų atremti priešų puldinėjimus ir patys pulti. 1219 m. Lietuvos—Rusios taikos sutartį pasirašiusieji kunigaikščiai buvę teritorijos valdovai. Stipriausias iš jų Mindaugas jėga ir geruoju priverčęs paklusti kitus ir apie 1240 metus tapęs Lietuvos ir Žemaitijos valdovu¹¹. Mindaugas taip pat padėjęs konsoliduoti Žemaitijai, rėmęs jos kunigaikštį Vykintą ir už tai buvęs jo pripažintas „vyresniuoju“. Kai Vykintas ėmęs maištauti, Mindaugas jį kartu su seserėnais Edivydu ir Tautvila išsiuntė į Rusiją. Mindaugo sąjunga su Livonijos ordinu buvusi tik Mindaugo manevras, siekiant išsilaikyti ir išsklaidyti sąmokslininkų jėgas.

⁷ Ten pat, t. 2, p. 238.

⁸ Ten pat, p. 334, 349.

⁹ Engelsas F. *Anti-Diuringas*.— V., 1958, p. 142.

¹⁰ Zajczkowski S. *Dzieje Litwy pogańskiej do 1386 r.*— Lwów, 1930; Zajczkowski S. *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII.*— Lwów, 1925.

¹¹ Zajczkowski S. *Dzieje Litwy...*, s. 18.

H. Lovmianskis neigia buvus Lietuvoje monarcho valdžią iki Mindaugo, S. Zajončkovskis monarchijos formavimosi pradžią nukelia į XII a. Pirmasis pervertina lietuvių ekspansijos į rusų žemes reikšmę, antrasis nesieja valstybės susidarymo su ekspansija, neskiria Livonijos ordinui kuriamojo vaidmens Lietuvos valstybėje.

S. Zajončkovskis kartu teigia, kad XIII a. pabaigoje Lietuvos valstybė dar nebuvo vieningas politinis organizmas — tebevaldė smulkūs kunigaikščiai, ypač Žemaitijoje¹². Panašiai mano ir K. Chodnickis¹³. Abu autoriai, nagrinėdami XIII—XIV a. ribos Lietuvos istoriją, paliečia ir Gedimino kilmės klausimą. K. Chodnickis, sugretinęs lietuvių, rusų ir Ordino istorijos šaltinius, iškelia Gedimino žemaitiškosios kilmės hipotezę. S. Zajončkovskis, išanalizavęs Žemaitijos teisinius-valstybinius santykius su Lietuva ir Ordinu, taip pat sako, kad Gediminas buvęs žemaičių kilmės.

Kitas Lietuvos istorijos klausimas, nagrinėtas universiteto istorikų, — Lietuvos ir Lenkijos unija.

Daugumas lenkų istorikų XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje nagrinėjo politines aplinkybes, atvedusias Lietuvą į Krėvos uniją. H. Lovmianskis ėmėsi visuomeninių ekonominių santykių, irgi lėmusių tos unijos sudarymą¹⁴. Pasak jo, Lietuvos visuomenės gyvenime buvo glaudžiai susiję trys elementai: monarchas, dinastija ir bajorai. Jie sudarę valdančiąją visuomenę ir tarpusavyje buvę susiję per karinę organizaciją, kuri siekė pavergti ir išnaudoti kaimyninius kraštus. Užkariautos rusų žemės neturėjusios lygių teisių su Lietuva ir, atėjus į valdžią Jogailai, ten prasidėję maištai dėl atsiskyrimo. Rusų žemių netekimas Lietuvos bajorams būtų buvęs ekonominis ir politinis pralaimėjimas. Bet jų dvarams grėsė ir Ordinas. Lietuvai reikėjo sąjungininko, ir Jogaila, išreikšdamas bajorų valią, pasirinkęs Lenkiją¹⁵. H. Lovmianskis iš esmės teisingai pažymi, kad Lietuvos DK buvo atsidūrusi sunkioje padėtyje, bet jis pervertina bajorų vaidmenį unijos sudaryme.

Vytauto politiką po unijos autorius vertina kritiškai ir bando įrodyti, kad Vytauto ir Lietuvos savarankiškumas buvęs sąlyginis, kad be lenkų pagalbos lietuviai negalėję išsiversti. 1440—1569 m. laikotarpiu susiformavęs naujas bajoro-žemvaldžio tipas, suinteresuotas savo ūkio ir teisių plėtimu. Bajorijos, kaip karinės jėgos, vertė pasikeitusi. XV a. pabaigos kare su Maskva dėl rytinių žemių, taip pat Livonijos kare išaiškėjęs Lietuvos bajorų karinis nepajėgumas. Todėl pakitimai socialinėje-ekonominėje struktūroje, pa-

¹² *Zajczkowski S.* Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastji Giedymina.— Wilno, 1928, s. 2—3.

¹³ *Chodyncki K.* Geneza dynastji Giedymina.— *Kwartalnik historyczny*, 1926, r. 40, z. 4.

¹⁴ *Łowmiański H.* Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unji jagiellońskiej.— Wilno, 1934. *Łowmiański H.* Witold wielki księzę litewski.— Wilno, 1930.

¹⁵ *Łowmiański H.* Uwagi w sprawie..., s. 48; *Łowmiański H.* Witold..., s. 26, 43.

aštrėjusi tarptautinė situacija didelę Lietuvos bajorijos dalį pastūmėjusi į naują uniją — Liublino.

H. Lovmianskis, nagrinėdamas Krėvos unijos dokumentus, remia F. Konečnio¹⁶ iškeltą Lietuvos įjungimo (inkorporavimo) į Lenkiją tezę¹⁷. Iš tiesų Lietuvos įjungimas į Lenkiją pasireiškęs „feodum oblatum“ forma. Be to, be Krėvos akto, dar buvęs Krokuvos aktas dėl Lietuvos inkorporavimo. H. Lovmianskis bando tai įrodyti netiesioginiais šaltiniais, nes paties akto nei originalo, nei kopijų nėra. Pasak jo, unijos dokumentai ir faktinė to meto Lietuvos padėtis leidžia tvirtinti, kad 1386 m. Lietuvos valstybė jau buvo panaikinta. 1392 m. Astravo susitarimas tik sudavęs inkorporacijai politinį smūgį, nors teisinių-valstybinių Lietuvos ir Lenkijos santykių nepakeitęs.

S. Zajončkovskio nuomone, Lietuvos DK dėl valstybės nevienalytiškumo buvę daug sunkumų. Didysis kunigaikštis tiesiogiai valdęs tik dalį teritorijos, o kitas sritis — daliniai kunigaikščiai, turėję dar savų vasalų. Vis labiau grėsęs pavojus iš Maskvos ir Ordino pusės. Jogaila supratęs, kad valdyti senais metodais nebe galima ir sutikęs su Lenkijos pasiūlymu — priimti krikštą, sujungti abi valstybes¹⁸. Istorikas teisingai pastebi, kad suartėjimo siekusi ne tik Lietuva, bet ir Lenkija, bet, vertindamas Krėvos uniją, nukrypsta į didžialenkiškumo pozicijas, pareiškia, kad Lietuva, netekusi politinio savarankiškumo, gavo krikščionybės šviesą ir Vakarų civilizaciją bei laisvių bajorams¹⁹.

Darbe apie Vytauto politiką²⁰ S. Zajončkovskis teisingai pažymi, kad Lietuva negalėjo būti patenkinta unija, nes, įjungta į Lenkiją, buvo likviduota kaip valstybė. Todėl Lietuvoje susidarė opozicija, kuriai vadovavo Vytautas. Tačiau Vytautas pasitenkinęs 1401 m. Vilniaus sutartyje užfiksuota dualistine valdžios padėtimi (Jogaila — princeps supremus, Vytautas — magnus dux) ir didesnio Lietuvos savarankiškumo nebesiekęs. Sumanymą karūnotis autorius laiko gėdinga išimtimi protingoje Vytauto politikoje. Didįjį kunigaikštį jis pateisina tik tuo, kad karūnacijos idėją iškėlė Vokietijos imperatorius Zigmantas I, kad dirva jai atsiradusi ir dėl dinastinių paties Jogailos siekių. Baigdamas autorius pabrėžia, kad, padedant lenkams, Lietuvos DK sustiprėjusios lietuvių katalikų pozicijos, tai yra tų, kurie buvę geresni už stačiatikius²¹.

Abu autoriai, įrodinėdami Lietuvos inkorporacijos tezę, vis dėlto pripažįsta, kad faktiškai nepavyko likviduoti Lietuvos valstybės. Dėl to kaltina Lietuvą neloyalumu ir kelia Lenkijos nuopelnus jai.

¹⁶ *Koneczny F.* Jagiełło i Witold. Cz. 1. Podczas unii krewskiej (1382—1392).— Lwów, 1893, s. 33—34.

¹⁷ *Łowmiański H.* Wezielenie Litwy do Polski w 1386 r.— Wilno, 1937.

¹⁸ *Zajaczkowski S.* Dzieje Litwy pogańskiej do 1396 r., s. 79.

¹⁹ Ten pat, p. 72.

²⁰ *Zajaczkowski S.* Witold wielki książę Litewski: 1430—1930.— Wilno, 1931.

²¹ Ten pat, p. 13.

Lietuvos—Rusios santykiai (XV—XVI a.) atsispindi F. Konečnio darbuose. Šis autorius buvo laikomas Rusijos istorijos specialistu, parašė Rusijos istorijos apžvalgą²². Tačiau veltui jo darbuose ieškotume rytų slavų visuomenės ir valstybės raidos istorijos. Jam Rusijos istorija — tai pirmiausia variagų, vėliau mongolų veikla, o rusiška valstybė susidariusi tik XV a., Maskvai sujungus daugelį žemių. Kultūros požiūriu tai buvęs azijietiškas kraštas, ir kuo daugiau rytinių žemių jungta prie Rusios, tuo labiau neslaviška ji dariusis²³. Autorius nekalba apie ekonominę, socialinę ir kultūrinę rytų slavų (rusų) visuomenės raidą, o politinę istoriją apibūdina labai tendencingai.

Tendencingumas ryškus ir Lietuvos—Rusios santykių apibūdinime. Studijoje apie Ivano III reikalavimus Lietuvai²⁴ F. Konečnis nuvertina aktyvią rusų didžiojo kunigaikščio politiką vienijant žemes apie Maskvą. Pasak jo, Vakarų Europa apie Rusią sužinojusi tik po Ivano III vedybų su Sofija Paleolog, kada pasklidę gandai, kad jis ketinąs pripažinti Florencijos uniją ir prašyti popiežių karaliaus karūnos. Tie gandai sukėlę nerimasčio Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui IV, kuris juos supratęs kaip Maskvos siekimą peržiūrėti sienas. Ivanas III apie tariamuosius savo ketinimus sužinojęs iš keliaujančio čekų riterio M. Popelio. Kazimiero IV priešininkai ėmę kurstyti Ivaną III prieš Lietuvos DK, ir tada rusų didysis kunigaikštis pareikalavęs pravoslaviškų Lietuvos valstybės žemių. Jei ne išorės veiksniai, mintis reikalauti iš Lietuvos rusiškųjų žemių būtų kilusi gerokai vėliau²⁵.

Darbuose apie tariamą Lietuvos ir totorių sąjungą prieš Maskvą 1480 m.²⁶ F. Konečnis, remdamasis kai kuriais rusų metraščių nesutapimais, teigia, kad chanas Achmatas nė neketino pulti Maskvos valstybės, klajojo sau tarp Dono ir Volgos, ramiai ganė savo bandas, o prie Ugros atsirado atsitiktinai²⁷. Jokios sutarties tarp Achmato ir Kazimiero IV dėl bendrų veiksmų prieš Maskvą nebuvę. Ivaną III ruošti karui su totoriais, žygiuoti link Ugros privertusi karinga aukštoji Maskvos dvasininkija. Ivanas III visai vengęs susidūrimo, o kadangi totoriai taip pat neketinę pulti, kariuomenės išsiskyrusios be mūšio ir Maskvos santykiai su Sarajum pasilikę tokie kaip buvę. Na o metraščiuose apie 1480 m. parašyta tai, ko norėta, bet iš tiesų nebūta²⁸. Pasak autoriaus, Lietuva norėjusi

²² *Koneczny F.* Dzieje Rosyi (do roku 1449).—W-wa, 1917, t. 1; *Koneczny F.* Dzieje Rosji od najdawniejszych do najnowszych czasów.—Poznań etc., 1921.

²³ *Koneczny F.* Dzieje Rosji. . . , t. 1, s. 97.

²⁴ *Koneczny F.* Geneza uroszczeń Iwana III do Rusi Litewskiej.—Ateneum Wileńskie, 1926, r. 3, z. 10—11.

²⁵ *Koneczny F.* Geneza uroszczeń Iwana III. . . , s. 252.

²⁶ *Koneczny F.* Rzekoma koalicja Litwy z tatarami przeciwko Moskwie w r. 1480.—Ateneum Wileńskie, 1923, r. 1; *Koneczny F.* Litwa a Moskwa w latach 1449—1492.—Wilno, 1929.

²⁷ *Koneczny F.* Rzekoma koalicja. . . , s. 370.

²⁸ Ten pat, p. 367.

taikos su Maskva, nes Kazimieras IV tuo metu rūpinęsis savo dinastijos reikalais, o Lietuvos ir Ordos dokumentuose žinios apie derybas prieš Maskvą esančios nepatikimos.

Apskritai F. Konečnis atmeta faktus, kurie jam kliudo įrodyti iškeltąją tezę, ir išgalvoja, kurie reikalingi, nors niekur nemini²⁹.

Kai kuriuos XVIII a. Lietuvos ekonomikos klausimus tyrinėjo S. Kosciałkowski. Jis parašė dviejų tomų monografiją apie Lietuvos pažidininkio Antano Tyzenhauzo veiklą, tačiau darbas dėl finansinių sunkumų liko neišleistas. Pagrindinės jo mintys išdėstytos keliuose straipsniuose.

Darbuose apie Lietuvos Iždo komisiją³⁰ ir XVIII a. poleminei-teisminę literatūrą³¹ autorius, kruopščiai išanalizavęs gausius istorinius šaltinius, smulkiai nagrinėja Iždo komisijos veiklą, apibūdina jos narius ir jų nuopelnus komisijos darbe. Ypač plačiai rašo apie A. Tyzenhauzo veiklą ir jo įtakos smukimą 1780 m., kada Tyzenhauzas neteko karaliaus Stanislovo Augusto pasitikėjimo ir nustojo vadovauti jo šalininkams Lietuvoje. Pažymi, kad šio labai veiklaus pažidininkio pasitraukimas iš politinės arenos sukėlė daug atgarsių visoje Žečpospolitoje.

Prūsų ir jų santykių su kaimynais istoriją nagrinėjo H. Lovmianskis ir S. Zajončkovskis.

H. Lovmianskis studijoje apie lietuvių visuomenės ir valstybės pradžią panaudojo daug prūsiškos medžiagos. Darbe apie pagoniškąją Prūsiją³² jis trumpai apžvelgia jų istoriją nuo seniausių laikų iki XIII a. pradžios. Pasak jo, baltai pajūryje stabiliai įsikūrę tik apie IX a., o prūsai aktyviau ėmę veikti tik X—XI a. Nagrinėdamas prūsų ekonominio, visuomeninio, politinio gyvenimo raidą, autorius daro tas pačias išvadas, kaip ir kalbėdamas apie lietuvius.

S. Zajončkovskis prūsų istoriją apžvelgia per Kryžiuočių ordino valstybės kūrimosi ir prūsų kolonizavimo prizmę³³. Ordinui įsikūrus Chelmo (Kulmo) žemėje ir gavus popiežiaus bei Vokietijos imperatoriaus raštus dėl pagoniškų žemių, Prūsijai iškilęs realus pavojus. Prūsai atkakliai priešinęsi, bet, neturėdami vieningos politinės organizacijos, per trumpą 1231—1283 metų laikotarpį buvę nukariauti. Pasak autoriaus, į prūsų žemes pretendavę ir lenkų kunigaikščiai. Iki 1350 m. Prūsija buvusi visiškai kolonizuota. Pietinėse prūsų žemėse kūręsi ne tik vokiečių kolonizatoriai, bet ir

²⁹ Zr.: *Koneczny F.* Litwa a Moskwa. . . , s. 108.

³⁰ *Kościałkowski St.* Z dziejów Komisji Skarbowej Litewskiej w początkach panowania Stanisława Augusta (1765—1780).— Ateneum Wileńskie, 1924, r. 2.

³¹ *Kościałkowski St.* Z literatury polemiczno-sądowej XVIII w.: Studium historyczno-bibliograficzne na tle sprawy Antonego Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego litewskiego, w latach 1780—1784.— Ateneum Wileńskie, 1928, r. 5, z. 15.

³² *Łowmiański H.* Prusy pogańskie.— Toruń, 1935.

³³ *Zajączkowski S.* Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w prusach.— Toruń, 1934; *Zajączkowski S.* Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków.— Toruń, 1935.

lenkai, o šiaurės rytuose — XV—XVI a. lietuviai. Per karų ir kolonizacijos bangas prūsai buvę išnaikinti, kraštas suvokietėjęs.

S. Zajončkovskis bando įrodyti, kad Prūsiją į katalikiškąjį pasaulį įjungę ne tik vokiečiai, bet ir lenkai. Katalikiškų valstybių įsigalėjimą pagoniškoje Prūsijoje jis vertina kaip natūralų istorijos procesą.

Kai kuriuos bažnyčios ir religijos istorijos klausimus nagrinėja T. E. Modelskis, F. Konečnis ir K. Chodnickis.

T. E. Modelskis nebaigtame straipsnyje apie krikšto atnaujinimą³⁴ apžvelgia dokumentus, kuriuose užfiksuoti rebaptizacijos atvejai. Jis nurodo, kad apie šią procedūrą Lenkijoje pirmiausia buvo sužinota iš poleminės stačiatikių bei katalikų literatūros. Pirmas konkretus rebaptizacijos atvejis užfiksuotas XI a., Kazimierui I vedus rusų kunigaikštę. XIII a. per derybas dėl bažnytinės unijos taip pat svarstytas krikšto pakeitimo klausimas. Ryškiausiu rebaptizacijos pavyzdžiu autorius laiko Jogailos ir kitų lietuvių krikštą.

Bažnyčios ir religijos vaidmuo Lenkijos gyvenime apibūdintas F. Konečnio darbuose³⁵. Pasak autoriaus, Lenkijos krikštas sutapęs su lotynų civilizacijos susiformavimu Vakarų Europoje. Bažnyčia Lenkijoje atlikusi lemiamą vaidmenį formuodama jos civilizaciją, todėl bažnyčia ir civilizacija esančios neišskiriamos. Katalikybė turinti dvi funkcijas: intencijos ir intelekto. Intencija skirta prasčiokams, intelektas — aukštiesiems dvasininkams, kurie Lenkijoje kūrę mokslą, meną, įvedę teisės normas, kovoję prieš kunigaikščių absoliutizmą, t. y. rikiavę visą visuomeninį ir politinį gyvenimą. XVII a. pabaigoje sumenkus bažnyčia, sunykusi visa Lenkijos valstybė. Autoriaus manymu, dėl to ir įvykę padalinimai³⁶. Susikūrus nepriklausomai Lenkijos valstybei, bažnyčia turinti vadovauti visam gyvenimui; tikras lenkas turįs laikytis jos nurodymų tiek privačiame, tiek viešajame gyvenime. Pasak F. Konečnio, be bažnyčios žlugtų lenkų civilizacija.

F. Konečnio darbai daugiau publicistinio pobūdžio, o K. Chodnickio — rimtos istorinės studijos. Dirbdamas Vilniaus universite- te, Chodnickis tyrinėjo religinius santykius Vilniaus cechuose³⁷, išaiškino, kaip atsirado legendos apie 14 pranciškonų kankinių ir tris stačiatikių kankinius³⁸. Pirmajame darbe, remdamasis istoriniais šaltiniais, istorikas daro išvadą, kad Vilniuje, tame įvairių religijų ir tautybių mieste, vyravusi religinė tolerancija. Stačiatikiai ir evangelikai dirbę kartu su katalikais. Į cecho valdybas buvę renkami visų tikybių atstovai. Po Bresto bažnytinės unijos pirmė-

³⁴ Modelski T. E. Z dziejów rebaptyzacji w Polsce.— S. 1., 1926.

³⁵ Koneczny F. Kościół w Polsce wobec cywilizacji.— Włocławek, 1928.

³⁶ Koneczny F. Kościół w Polsce... s. 8.

³⁷ Chodyncki K. O stosunkach wyznaniowych w cechach Wileńskich od XVI do XVIII w.— Lwów, 1926.

³⁸ Chodyncki K. Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie.— Wilno, 1927; Chodyncki K. Geneza i rozwój legendy o trzech męczennikach Wileńskich.— Wilno, 1928.

nybę gavę unitai, bet ir neunitų niekas nepersekiojęs. Vis dėlto oficialiai dominavę katalikai, o nekatalikai turėję mokėti katalikų bažnyčiai mokestį, su visu cechu dalyvauti katalikų apeigose, gerbti cecho globėją — katalikų šventąjį.

Nagrindėdamas Vilniaus kankinių legendas, K. Chodnickis kruopščiai išanalizavo lietuvių ir rusų metraščius ir nustatė, kad legenda apie 14 nukankintų pranciškonų atsirado tik XVI a., kada buvo norima išaukštinti Goštautų nuopelnus bažnyčiai ir Lietuvai. Pasakojimas apie tris lietuvius stačiatikius, nužudytus Algirdo, buvo sukurtas Maskvoje XV a. pabaigoje, per karus su Lietuvos DK dėl rusiškųjų žemių. Tie kankiniai 1547 m. Maskvoje buvo kanonizuoti, o vėliau jų kultas paplito Lietuvos Rusioje ir vėl buvo atgaivintas XIX a. metropolito Semaškos, kuris norėjo įrodyti, kad Lietuva senovėje buvo stačiatikių kraštas.

Archyvistikos specialistai Vilniaus universitete buvo du: doc. R. Menickis ir prof. J. Ivaškevičius.

R. Menickis geriausiai žinojo Vilniaus archyvus ir savo habilitacijos darbe apžvelgė Vilniaus senųjų aktų archyvo istoriją³⁹. Autorius archyvo veikloje skiria tris periodus: 1) 1795—1852 m., 2) 1852—1915 m. ir 3) 1915—1922 m. Pirmojo periodo apžvalgoje aptaria Lietuvos Tribunolo, Vilniaus žemės teismo ir Vilniaus pilies teismo archyvų padėtį: patalpas, bylų būklę, inventorizaciją ir pan. Antrajame periode vykusi archyvų centralizacija, buvo leidžiami archyvinių dokumentų rinkiniai. Autoriaus nuomone, tekstai leidybai buvę parenkami tendencingai, siekiant istoriškai pagrįsti krašto rusifikavimą. Trečio periodo apžvalgoje trumpai aptariami karo padaryti nuostoliai ir lenkų administracijos veikla.

Su pirmuoju darbu artimai susijęs kitas — apie Vilniaus archeografijos komisijos veiklą⁴⁰. Komisija buvo įkurta 1864 m. Ji turėjo atrinkti ir išleisti dokumentus, kuriuose kalbama apie stačiatikybę Lietuvos DK, taip pat parinkti atitinkamus aktus apie lenkų administracijos veiklą. Pasak autoriaus, komisija taip siekusi įrodyti, kad lenkų administravimas — tai savavaliavimo, civilizacijos smukimo laikotarpis ir kad tik rusų valdžia galinti išsaugoti ramybę⁴¹.

Taigi R. Menickis komisijos darbą vertina labai kritiškai, bet vis dėlto nurodo, kad jos leidybiniai nuopelnai dideli, nes paskelbta daug iki tol neliestų dokumentų. Daugelį komisijos narių vadina šovinistais, obskurantais ir renegatais, bet pripažįsta ir nusipelnčius.

³⁹ *Mienicki R.* Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: Rys historyczny.— W-wa, 1923.

⁴⁰ *Mienicki R.* Wileńska komisja archeograficzna (1864—1915).— Wilno, 1925.

⁴¹ *Mienicki R.* Archiwum akt dawnych... s. 73.

Prie Vilniaus valstybinio archyvo 1919 m. ėmė veikti biblioteka, kurioje buvo surinkta dalis knygų, reikalingų archyvo darbe ⁴². Kaip rašo R. Menickis, biblioteka turėjo teisės ir istorijos skyrius, vertingų leidinių, bet fondai buvę negausūs, trūkę lėšų, personalo.

1901 m. Vilniuje buvo įsteigtas Muravjovo muziejus ir archyvas ⁴³. R. Menickis apžvelgia jo steigimo priežastis, rašo, kaip pulkininkas Žirkevičius rinko dokumentus. Pasak autoriaus, rusų administracinė valdžia surinktais dokumentais tikėjosi parodyti lenkų ir katalikų bažnyčios nusikaltimus, o iš tiesų dokumentai byloja apie dramatišką kovą dėl laisvės, nepriklausomybės ir garbės ⁴⁴.

J. Ivaškevičius ilgą laiką dirbo Varšuvos senųjų aktų archyve, kur gerai išnagrinėjo XVIII—XIX a. dokumentus. Parašė keletą archyvistikos darbų, teigiamai vertino Varšuvos senųjų aktų archyvo sutvarkymą 1815—1818 m., kada per trumpą laiką buvo sugrupuoti, inventorizuoti vyriausybiniai aktai, ministrų tarybos, valstybės tarybos ir kiti dokumentai ⁴⁵.

Kitame darbe autorius išsamiai aprašė didžiojo kunigaikščio Konstantino ir Novosilcevo archyvus ⁴⁶, nukentėjusius per 1830—1831 m. įvykius. Numalšinus sukilimą, gen. Krivcovo vadovaujama komisija surinkusi išblaškytus dokumentus, nustačiusi dingusius. Tos komisijos pasiūlymu dalis dokumentų liko Varšuvoje, kiti buvo išvežti į Peterburgą, dalis išsiųsta į gubernijos centrus. Taip Vilniuje atsidūrė 1000 tomų dokumentų. Pasak autoriaus, nemaža dalis dokumentų tebesanti privačiose bibliotekose.

Keletą retų archyvinių dokumentų J. Ivaškevičius paskelbė ⁴⁷.

Istoriografijos klausimai domino ne vieną universiteto istoriką. S. Zajončkovskis istoriografiją apibrėžia kaip istorinio turinio kūrinį, atsiradusių iki mokslinių tyrinėjimų epochos, visumą. Istoriją, rašytą moksliniais metodais, vadina istorine literatūra ⁴⁸. Todėl istoriografijai skiria tik metraščius, kronikas, biografijas. Minėtime darbe plačiau analizuoja Galo Anonimo, V. Kadlubeko kronikas, lenkų metraščius ir XIII—XIV a. hagiografiją.

Referate apie Lietuvos istorijos iki 1385 m. tyrinėjimus ⁴⁹ jis apžvelgia 1925—1935 metais nuveiktus lenkų ir lietuvių istorikų darbus. Pasak autoriaus, per tą laikotarpį padaryta nemažai, bet apibendrinamųjų darbų nėra.

⁴² *Mienicki R.* Biblioteka archiwum państwowego w Wilnie.— Wilno, 1932.

⁴³ *Mienicki R.* Archiwum murawjewskie w Wilnie (R. 1898—1901—1936) — W-wa, 1937.

⁴⁴ Ten pat, p. 84.

⁴⁵ *Iwaszkiewicz J.* Z dziejów archiwum akt dawnych w Warszawie: Uporządkowanie archiwów księstwa Warszawskiego.— Archeion, 1927, t. 2.

⁴⁶ *Iwaszkiewicz J.* Losy archiwum kancelarji w. ks. Konstantego i Nowosilcowa.— Archeion, 1930, t. 6—7.

⁴⁷ *Iwaszkiewicz J.* Nieznany polski projekt wiecznego pokoju.— W-wa, 1937; *Iwaszkiewicz J.* Pamiętniki E. Woyniłłowicza.— Wilno, 1931.

⁴⁸ *Zajączkowski S.* Historjografja polska wieków średnich.— Wilno, 1934, s. 3.

⁴⁹ *Zajączkowski S.* Przegląd badań nad dziejami Litwy do 1385 r.— Lwów, 1935.

Specialioje lietuvių istorikų darbų apžvalgoje⁵⁰ S. Zajončkovskis nurodo, kad dėl kalbos barjero ir nenormalių Lietuvos ir Lenkijos santykių lenkų istorikai mažai susipažinę su lietuvių pasiekimais. Pasak jo, lietuvių istorinė literatūra ėmusi formuotis XIX a. kartu su lietuviška raštija, bet tikrą istorijos mokslo pakilimą prasidėjęs tik nuo 1922 m., įkūrus Kauno universitetą. Apibūdinęs pagrindines mokslo įstaigas, mokslinius leidinius, archyvus, apžvelgęs istorikų tyrinėjimus, autorius pažymi, kad jaunas lietuvių istorijos mokslas per trumpą laiką nuveikė daug.

J. Ivaškevičiaus ir H. Moscickio parašytoje Lietuvos istorijos tyrinėjimų apžvalgoje (iki 1905 m.)⁵¹ nurodomi pagrindiniai lenkų ir rusų istorikų darbai, rekomenduojamos istorinių tyrinėjimų problemos.

S. Kościalkovskis supažindina su A. Naruševičiaus ir jo mokyklos lenkiškąja istoriografija⁵². Jis lenkų istoriografijoje skyrė keletą etapų: viduramžius (Galas Anonimas, J. Dlugošas), XVIII a. (A. Naruševičius), XIX a. I pusę (J. Lelevelis), XIX a. II pusės kriticizmą. Lenkijai atgavus nepriklausomybę, prasidėjęs naujas etapas ir istoriografijoje — kitaip vertinama praeitis, padalinimų epocha. Toliau autorius nuodugniai apibūdina A. Naruševičiaus ir jo mokyklos įtaką lenkų istoriografijai.

K. Chodnickis parašė keletą istoriografijos darbų. Kritinėje recenzijoje apie prof. I. I. Lappo knygą „Zapadnaja Rossija i jeja sojedinenije s Polszeju w ich istoriczeskom prozslom“ (išleista Prahėje, 1924)⁵³ pirmiausia stoja prieš termino Vakarų Rusija vartojimą. Jis nesutinka su I. I. Lappo, kuris Lietuvos DK po Krėvos unijos laikė savarankiška valstybe ir Liublino uniją vadino dviejų valstybių federacija, priešinasi tendencijai išskirti Lietuvą ir Lenkiją, puola daugelį kitų I. I. Lappo teiginių, nurodydamas, kad patraukliai parašytą knygą skaitytojai vargu ar sugebės kritiškai įvertinti.

Kitame darbe K. Chodnickis įrodo, kad T. Narbuto paskelbtasis „Raudonės rankraštis“ yra falsifikatas⁵⁴. Jis gretina jo tekstą su lietuvių ir rusų metraščių žiniomis ir padaro išvadą, jog tai T. Narbuto padirbinys.

Naujųjų amžių visuotinės istorijos klausimai gvildenami keliuose T. E. Modelskio ir J. Ivaškevičiaus darbuose.

⁵⁰ Zajczkowski S: Litewski ruch naukowy w zakresie historii: Próba charakterystyki.— Lwów, 1935.

⁵¹ Iwaszkiewicz J. i Mościcki H. Przegląd badań nad dziejami Litwy po rozbiorach (do r. 1905).— Lwów, 1935.

⁵² Kościatkowski St. Historiografia polska w dobie Naruszewicza i jego szkoły.— Wilno, 1937.

⁵³ Chodynicki K. Wielkie Księstwo Litewska a Polska w oświetleniu nauki rosyjskiej.— Wilno, 1924.

⁵⁴ Chodynicki K. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim (T. z. Rękopis Raudański).— Wilno, 1926.

T. E. Modelskis domėjosi istorinės geografijos problemomis, t. y. lenkų ginčais su kaimynais dėl sienų ir pasienio žemių⁵⁵, Austrijos siekimu užsigrobtį lenkiškų žemių⁵⁶.

J. Ivaškevičiaus darbai apie Aleksandrą I⁵⁷ ir Europos istoriją 1830—1848 metais⁵⁸ yra politinė Rusijos ir kitų Europos šalių apybraiža. Daugiausia dėmesio autorius skiria karalių, valstybės veikėjų gyvenimui, apie ekonominius santykius, revoliucinį to meto judėjimą užsimena labai trumpai.

Reziumuojant galima pasakyti, kad Vilniaus Stepono Batoro universiteto istorikai mokslinio darbo temas daugiausia rinkosi iš Lietuvos—Lenkijos santykių istorijos. Daugelis rašydami panaudojo gausią istorinių šaltinių medžiagą.

Antra vertus, kai kurių istorikų darbuose labai žymus tendencingumas, reakcinga pažiūra į istoriją, ypač į Rusijos istoriją (F. Konečnis, R. Menickis), pasitaiko didžialenkiskumo apraiškų (S. Zajončkovskis, K. Chodinickis).

Daugelis to meto Vilniaus universiteto istorikų laikėsi savųjų Alma Mater mokslo tradicijų ir buvo veikiami Lenkijos istorijos moksle vyravusio pozityvizmo. Tiktai S. Koscialkovskis laikytinas neoromantizmo pasekėju.

Universiteto istorikai nemažai nuveikė tyrinėdami Lietuvos istoriją, ir jų darbai įdomūs istoriografijos požiūriu. Tačiau daugelį juose iškeltų teiginių reikia vertinti kritiškai, o nemažai ir atmesti kaip visai nepagrįstus.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
TSRS istorijos katedra

Įteikta
1985 m. sausio mėn.

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ЛИТВЫ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ ИСТОРИКОВ ВИЛЬНЮССКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. СТЕФАНА БАТОРИЯ

Л. ШАБАЕВАЙТЕ

Резюме

Историки Вильнюсского университета в период буржуазного правления (1919—1939) занимались в основном исследованием проблемы истории Литвы. Данная проблематика была определена двумя причинами: задачами, выдвинутыми перед историками буржуазной Польши, и базой исторических источников.

⁵⁵ *Modelski T. E.* Spory o południowe granice diecezji Krakowskiej od strony Spisza (w. XIII—XVIII).— Zakopane, 1928; *Modelski T. E.* Prawo kreskie w państwie Muszynskim i Lubowelskiem.— Lwów, 1925.

⁵⁶ *Modelski T. E.* Na marginesie sporu o Jaworzynie.— Wierchy, 1924.

⁵⁷ *Iwaszkiewicz J.* Z ostatnich tygodni Aleksandra I.— *Przegląd Współczesny*, 1933.

⁵⁸ *Iwaszkiewicz J.* Przedwiośnie ludów: 1830—1848.— In.: *Wielka historia powszechna*. W-wa, 1936, t. 6. (Od wielkiej rewolucji do wojny światowej.)

Вопросы истории средневековой Литвы и ее отношений с соседями изучали проф. Г. Ловмянский, С. Зайончковский, К. Ходиницкий, Ф. Конечный. Экономическими и политическими проблемами Литвы в XVIII в. интересовался С. Косцялковский.

Историю древних пруссов осветили в своих трудах Г. Ловмянский и С. Зайончковский. Некоторые вопросы истории религии и костела обсуждаются в работах Т. Е. Модельского, Ф. Конечного и К. Ходиницкого. Специалистами архивистики считались Р. Меницкий и Я. Ивашкевич. Вопросами историографии интересовались С. Зайончковский, Я. Ивашкевич, С. Косцялковский и К. Ходиницкий.

Богато наследие историков Вильнюсского университета, но его надо оценивать критически; многие выводы необоснованы и неприемлемы для современных историков.

LIETUVOS IR VOKIETIJOS EKONOMINĖS DERYBOS 1927—1928 m.

B. DAŠCIORAS

Išnagrinėti Lietuvos ir Vokietijos ekonomines derybas 1927—1928 m. svarbu todėl, kad jos lėmė 1928—1929 m. sutarčių bei konvencijų pobūdį ir apskritai turėjo įtakos tolesniems Lietuvos ir Vokietijos santykiams.

Lietuvių buržuazinėje, užsienio ir tarybinėje istoriografijoje konkrečių darbų, skirtų nagrinėjamai temai, nėra. Ji trumpai paliečiama artimas problemas nagrinėjusių autorių — K. Navicko ir R. Žiugždos — darbuose¹.

Šiame straipsnyje atskleidžiamas tarp Lietuvos ir Vokietijos iškilusių ekonominių klausimų mastas, Lietuvos vyriausybės siekiai ir pastangos derybų metu, politiniais ir ekonominiais motyvais pagrįsta Vokietijos vyriausybės pozicija ekonominio bendradarbiavimo su Lietuva atžvilgiu, sudėtinga derybų tarp šalių eiga. Apie tai rašant, plačiai naudotasi Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo dokumentais, to meto periodine spauda.

XX a. trečiajame dešimtmetyje Vokietija absoliučiai dominavo Lietuvos užsienio prekyboje ir apskritai viso krašto ekonominiame gyvenime. Todėl protekcionizmu ir politiniais motyvais, susijusiais su Klaipėdos krašto grįžimu Lietuvai, pagrįsta Vokietijos ekonominė politika kenkė krašto ekonomikai, vertė Lietuvos vyriausybę ieškoti rinkų žemės ūkio produktams kitose šalyse, derybomis normalizuoti ekonominius santykius su Vokietija.

Po ilgo, beveik ištisus 1926 m. ir 1927 m. pirmąjį pusmetį užtrukusio paruošiamojo darbo Lietuvos preliminarinės derybos su Vokietija prasidėjo 1927 m. liepos 19 d. ir tęsėsi iki liepos 26 d.² Lietuvos delegacijos pirmininku buvo paskirtas pasiuntinys Vokietijoje V. Sidzikauskas, Vokietijos delegacijai vadovavo Vokietijos pasiuntinybės Lietuvoje slaptasis patarėjas E. Eizenloras³. Derybų tikslas — susipažinti su abiejų šalių pageidavimais, pasikeisti nuo-

¹ Navickas K. TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais.— V., 1966; Žiugžda R. Lietuvos ir Vokietijos santykiai: 1919—1940.— V., 1981; Žiugžda R. Lietuva imperialistinių valstybių planuose: 1917—1940.— V., 1983.

² Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 157; Lietuvos ūkis, 1927, Nr. 8, p. 229.

³ CVA, f. 383, ap. 7, b. 726, l. 38, 54.

monėmis svarbiausiais abi valstybės dominančiais klausimais. Jau per pirmąjį susitikimą Vokietijos delegacijos pirmininkas E. Eizenloras pabrėžė, kad Vokietija ir Lietuva ateityje ekonominius santykius reguliuosiančios „... naujais ir, kiek bus galima, plačiais pamatais“⁴. Čia ir atsispindėjo Vokietijos siekiai ekonominius klausimus spręsti „didelių politinių derybų rėmuose“, t. y. kartu sprendžiant ir problemas, susijusias su Klaipėdos krašto grįžimu Lietuvai. Lietuvos delegacijos vadovas V. Sidzikauskas įžanginėje kalboje daugiau dėmesio skyrė prekybinių santykių tarp abiejų šalių reguliavimui ir pabrėžė, kad, nors geografinė valstybių padėtis yra patogi, o ekonominė struktūra skirtinga, prekyba tarp Lietuvos ir Vokietijos neintensyvi. Pasak jo, visų pasireiškusių ir prekybą varžančių nenormalumų pašalinimas priklausys „beveik išimtinai nuo Vokietijos“⁵. Po to delegacijos pasikeitė pageidavimų sąrašais.

Lietuvos delegacija pateikė gana įvairius pageidavimus, kurie turėjo iš esmės pakeisti Lietuvos naudai ekonominius šalių santykius. Lietuvos vyriausybė pageidavo, kad Vokietijos vyriausybė leistų: 1) be apribojimų eksportuoti į Vokietiją gyvus raguočius bei jų mėsą, šias prekes parduoti ne apribotose rinkose, bet laisvai; 2) laisvai parduoti jautieną mažojo pasienio susisiekimo Vokietijos zonoje; 3) laisvai gabenti per Vokietiją raguočius ir jautieną, kiaules ir kiaulieną; 4) laisvai eksportuoti į Vokietiją bei vežti per ją arklius, panaikinti arklių karantiną Įsrutyje (Insterburge); 5) numatyto kontingento ribose, lygia su kitomis valstybėmis proporcija, eksportuoti į Vokietiją šaldytą mėsą; 6) eksportuoti į Vokietiją mėsą be plaučių, širdies bei kitų greit gendančių dalių; 7) laisvai eksportuoti į Vokietiją paukščius bei paukštieną, dešras, konservus ir kitaip perdirbtą mėsą; 8) laisvai eksportuoti pramonei skiriamus gyvulininkystės produktus: kaulus, ragus, žarnas, vilnas, skirtingų rūšių ir įvairiai įpakuotus šerius; 9) Lietuvoje mėsai dedamą įspaudą galiojimo požiūriu sulyginti su Vokietijos įspaudu, tikėti Lietuvoje atliktų gyvulių sveikatos patikrinimu⁶.

Šiuose pageidavimuose ryškiai atsispindi apribojimai bei draudimai, kuriuos Lietuvai tuo metu taikydavo Vokietija, taip pat neįlygiateisė Lietuvos padėtis, ekonominė priklausomybė nuo imperialistinės Vokietijos.

Savo ruožtu Vokietijos delegacija pageidavo: 1) pakeisti infliacijos metui tikusius, bet derybų išvakarėse jau pasenusius prekybos nuostatus; 2) išplėsti veikiančius nuostatus taip, kad antrosios šalies piliečių teisės būtų sulygintos su savųjų piliečių teisėmis įvažiavimo, apsigyvenimo ir verslo atvejais, t. y., „kad įvažiavimo, apsigyvenimo ir verslo atvejais būtų taikomas nacionalinis principas; 3) suteikti apsaugą Vokietijos verslininkams ir jų turtui Lietuvoje; 4) sutikti su specialiu transporto tarifų Karaliaučiaus ir

⁴ Ten pat, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 157.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, ap. 7, b. 726, l. 32, 30.

Piliavos (Pillau) uostams nustatymu; 5) suteikti Vokietijos laivams teisę plaukioti Lietuvos vidaus vandenimis; 6) suteikti tranzito laisvę per Lietuvos teritoriją; 7) leisti ir toliau veikti Klaipėdos krašto vokiečių draudimo draugijoms⁷.

Iš pateiktų pageidavimų ir kitų dokumentų matyti, kad derybose su Lietuva Vokietijos vyriausybė norėjo užsitikrinti savo pramonės gaminiams monopolinę padėtį Lietuvos rinkoje, reikalavo sąlygų ekonominei ekspansijai į Rytus, sąlygų kuo platesniu mastu kurtis Lietuvoje Vokietijos piliečiams, jų pačių bei jų turto apsaugos garantijų, politinių nuolaidų už Lietuvai suteikiamas ekonomines lengvatas.

Derybų pradžioje vyko neoficialūs pasitarimai, kuriuose buvo keičiamasi nuomonėmis abi šalys dominančiais klausimais. Tiek neoficialiuose pasitarimuose, tiek oficialiuose delegacijų posėdžiuose konsulinės sutarties sudarymo ir kiti klausimai buvo palikti tolesniam derybų etapui. Vėlesnėms deryboms buvo nukeltas ir muitų tarifų konvencijos sudarymo detalus svarstymas, nes muitų tinkamas sureguliuojimas priklausė nuo kitų esminių klausimų teigiamo išsprendimo. Todėl dėmesio centre atsidūrė naujos prekybos sutarties sudarymas. Daugiausia diskusijų kilo dėl 1923 m. Lietuvos—Vokietijos prekybos sutarties 8 straipsnio (juo remdamasi, Vokietija uždrausdavo Lietuvos žemės ūkio produktų importą į savo šalį), ypač dėl gyvulių bei mėsos eksporto į Vokietiją bei tranzito per ją sureguliuojimo ir dėl veterinarinės konvencijos sudarymo.

Bene charakteringiausias šiuo atžvilgiu buvo 1927 m. liepos 22 d. delegacijų posėdis, kuriame dalyvavo abiejų šalių veterinarijos reikalų žinovai. Vokietijos pažiūrą išdėstė vyriausybės atstovas, buvęs gyvulių epidemijos komisaras Įsrutyje fon Lindenau. Jis kalbėjo labai demagogiškai, visai teisino Vokietijos taikomus Lietuvai prekybos draudimus. Gyvuliai esąs didžiausias Vokietijos turtas, kurio vertė apie 8 milijardus aukso markių. Deja, Vokietijos gyvuliams nuolat gresiąs didžiausias ligų pavojus iš Rytų, ypač iš Tarybų Sąjungos ir Lenkijos. Ligų esą ir Vakarų šalyse, tačiau sanitarinė būklė tenai geresnė. Bijodama ligų, Vokietija ir uždraudusi gyvulių importą. Išimtį daranti tik Austrijai, su kuria yra sudariusi veterinarijos konvenciją. Vokietija, dėl to, esą, dabar labai gailisi ir daugiau tokių konvencijų niekada nebesudarinėsianti.

Vis dėlto, kalbėdamas apie Lietuvos veterinarinę būklę, Vokietijos atstovas turėjo pripažinti, kad krašte ypatingų gyvulių ligų nėra, tik pareiškė abejonių dėl veterinarijos tarnybos, kuri esanti labai jauna ir, staiga kilus ligoms, jų įveikti neįstengtų⁸.

Derybų metu išaiškėjo, kad Vokietijos vyriausybė visai kitaip žiūri į gyvulių importą iš Klaipėdos krašto, kad jam numatomų

⁷ Ten pat, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 159.

⁸ Ten pat, ap. 7, b. 726, l. 29.

privilegijų kitoms valstybėms teikti neketinanti, o tokį savo nusistatymą motyvuojanti tuo, kad Klaipėdos krašte galioja senieji Vokietijos veterinarijos įstatymai, dirba Vokietijoje mokslus išėję veterinarai.

Lietuvos delegacija derybose akcentavo svarbiausius pageidavimuose išdėstytus Lietuvos norus ir stengėsi išsiderėti iš Vokietijos įvairių lengvatų, visų pirma laisvo gyvulių eksporto į Vokietiją ir tranzito per ją. Lietuvos delegacijos atstovas įrodinėjo, kad Lietuvos priskyrimas prie Rytų valstybių nepateisinamas, nes gyvulių ligos šalyje nepaplitusios. Be to, Lietuva neturinti jokio susisiekimo nei su vienu „ligomis apkrėstu kraštu“, nes demarkacijos linija ją skiria nuo Lenkijos, su Tarybų Sąjunga apskritai tiesioginės sienos nėra⁹, o Latvija į Lietuvą gyvulių neeksportuoja, priešingai, pati importuoja Lietuvos gyvulius. Toliau Lietuvos delegacijos atstovas pažymėjo, kad būtų neteisinga, jeigu Vokietijos vyriausybė Lietuvai taikytų blogesnes sąlygas kaip Skandinavijos kraštams ir Olandijai, nes Lietuvos vyriausybė sutinka ir gali įvykdyti tas sąlygas, kurios taikomos minėtoms šalims. Kartu buvo nurodyta, jog Švedija pripažino, kad Lietuvoje užkrečiamųjų ligų nėra, ir gyvulius iš Lietuvos importuoja. Ypač buvo atkreiptas Vokietijos delegacijos dėmesys į tai, kad Lietuva nori būti traktuojama kaip Austrija, iš kurios importuoti gyvulius į Vokietiją leidžiama laisvai. Tai primindamas, Lietuvos delegacijos atstovas dar kartą pabrėžė, kad „Lietuva yra pasirengusi duoti visas įmanomas garantijas ne tik dėl išlaikymo šaly gero sanitarijos stovio, bet ir garantuoti, kad sergančių gyvulių Vokietijon nebus įvežta“¹⁰.

Derybų metu Lietuvos delegacijos atstovas taip pat nurodė, kad, nors Vokietija yra nustatiusi palyginti nemaža šaldytos mėsos importo kontingentą (120 000 t metams), Lietuva šio produkto į Vokietiją išvežti negali. Tuo tarpu Argentina, kurios veterinarinė tarnyba gana prasta, tokia teise naudojasi. Vokietijos delegacija į tai atsakė išsisukinėdama, kaip ir daugeliu kitų atvejų. Šaldyta mėsa iš Argentinos, girdi, importuojama todėl, kad Vokietija nusigyvenusi ir turi aprūpinti gyventojus pigiu maistu. Tai esą taip svarbu, kad net sanitarinių reikalavimų tekę „sunkia širdžia atsakyti“¹¹. Dėl nepakankamo Vokietijos aprūpinimo maistu anksčiau būdavo duodami ir Lietuvos gyventojams leidimai įvežti šviežią jautieną į mažojo pasienio susisiekimo Vokietijos zoną. O dabar, kai Vokietijos aprūpinimas maistu jau pagerėjęs, taip daryti nebereikėsia.

Dėl Lietuvos priekaištų, kad neskiriami mėsos importo į Vokietiją kontingentai, derybų metu kilo platesnės diskusijos, kuriose iš-

⁹ Lietuvos buržuaziniai veikėjai, matydami kai kurių Vokietijos politinių veikėjų neigiamą nusistatymą Lenkijos bei Tarybų Sąjungos atžvilgiu, kiekviena patogia proga pritardavo tokiam nusistatymui, tikėdamiesi šitaip išsiderėti kokių nors lengvatų.

¹⁰ CVA, f. 383, ap. 7, b. 726, l. 30.

¹¹ Ten pat, l. 31.

aiškėjo skirtingas Vokietijos žinybų nusistatymas. Vokietijos muitų žinybų atstovai sakė, kad tam tikrus kontingentus suteikti Lietuvai būtų galima, o veterinarijos žinybų atstovai — kad mėsos apžiūros įstatymas draudžias importuoti mėsą iš Lietuvos. Taigi iškilo aiškėn visa teisybė: Vokietija taikė draudimus ne dėl sanitarinės Lietuvos eksportuojamų prekių būklės, o dėl išankstinio neigiamo nusistatymo, „sulig tam tikros politikos išrokavimo“, susijusio su Klaipėdos krašto grįžimu Lietuvai ¹².

Galiausiai išryškėjo, kad Vokietijos delegacija atsisako patenkinti daugumą Lietuvos pageidavimų. Ji griežtai nesutiko net diskutuoti dėl šių Lietuvos prekių importo į Vokietiją: gyvų raguočių ir jautienos (išimtis buvo daroma Klaipėdos kraštui), dešrų ir konservų, taip pat jautienos įsileidimo į mažojo pasienio susisiekiimo Vokietijos zoną. Ne taip kategoriškai, bet irgi atsisakė patenkinti ir Lietuvos pageidavimus laisvai vežti per Vokietiją tranzitu gyvulius ir jautieną, eksportuoti į Vokietiją mėsą be plaučių, širdies bei kitų greit gendančių dalių, laisvai pardavinėti jos rinkoje įvežtus iš Lietuvos gyvulius bei gyvulininkystės produktus, vežti iš Lietuvos šaldytą mėsą, panaikinti įsruotyje arklių karantiną, nes tik po dviejų savaičių, esą, galima tikrai nustatyti, ar arkliai sergą įnosėmis (įplaučiu). Kartu Vokietijos delegacija pareiškė, kad toliau galima tartis dėl šių lengvatų suteikimo Lietuvai: dėl laisvo arklių importo į Vokietiją, kol Lietuvoje nebus pastebėta gyvulių epidemijos, dėl nevaržomo gyvų paukščių ir paukštienos, šviežios ir apdirbtos kiaulienos, lydytų taukų, vilnų, plaukų, nagų bei ragų importo ¹³. Taigi Vokietija atsisakė patenkinti didesnę dalį svarbiausių Lietuvos pageidavimų. Viename Lietuvos užsienio reikalų ministerijos dokumente taikliai pažymima, kad „visos nuolaidos prieguli nuo vokiečių reikalavimų patenkinimo, sudarant prekybos sutartį“ ¹⁴. Tuo tarpu Vokietija kėlė tokių pageidavimų, iš kurių toli gražu ne visus buvo galima patenkinti. Ryškus pavyzdys yra pasitarimai muitų tarifų pakeitimo reikalu. Nors derybų pradžioje buvo sutarta, kad muitų tarifų konvencijos sudarymo detalus svarstymas atidedamas toliau, derybų metu ne kartą apie tai kalbėta. Mat Vokietijai buvo neparankus 1926 m. sausio 3 d. įsigaliojęs Lietuvos muitų tarifo įstatymas, kuris gerokai sumažino ne tik prabangos, bet ir plataus vartojimo prekių (manufaktūros gaminių, odų, žemės ūkio mašinų ir kt.) eksportą į Lietuvą. Dėl to Vokietijos delegacija Lietuvos pageidavimams priešpastatė pasiūlymą sumažinti muitus į Lietuvą eksportuojamoms Vokietijos prekėms ¹⁵. Šis pasiūlymas Lietuvai buvo nenaudingas įvairiais požiūriais. Net V. Sidzikauskas, kuris dažniausiai pritardavo Vokietijos norams, 1927 m. liepos 27 d. rašte ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų

¹² Ten pat.

¹³ Ten pat, l. 33.

¹⁴ Ten pat, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 162.

¹⁵ Ten pat, l. 160.

ministrui A. Voldemarui apie jį atsiliepė neigiamai ir pažymėjo, kad „nuolaidų reikalas... šiuo metu mūsų finansams nepakeliamas“¹⁶.

Nuomonės buvo skirtingos, bet Lietuvos delegacija labai stengėsi susitarti bent dėl dalies tų pageidavimų, dėl kurių Vokietija nevengė diskutuoti, nors ir nesutiko jų patenkinti. Svarbiausia Lietuvos delegacijai buvo išsiderėti, kad veterinarijos požiūriu Lietuva būtų traktuojama kaip Skandinavijos valstybės ir Olandija, o ypač gauti sutikimą gabenti gyvulius tranzitu per Vokietiją be licenzijų. Sie ir kiti klausimai palyginti plačiai buvo aptarti paskutiniame delegacijų posėdyje 1927 m. liepos 15 d. Tada Vokietijos delegacija buvo sukalbamesnė, bent jau nešykštėjo šiokių tokių pažadų. Kaip matyti iš 1927 m. liepos 27 d. rašto A. Voldemarui, V. Sidzikauskas net ėmė manyti, kad „Vokietijos vyriausybė yra pasiryžusi suteikti Lietuvai toli einančių lengvatų gyvulių ir mėsos įvežimo ir tranzito klausimais“¹⁷, kitaip sakant, kad Lietuva šio to išsiderės ir prekyboje bus traktuojama maždaug kaip Skandinavijos šalys ir Olandija, t. y. gaus leidimą laisvai vežti į Vokietiją šviežią jautieną, laisvai gabenti per ją gyvulius, bei kiek apribotą leidimą eksportuoti gyvulius¹⁸.

Taigi 1927 m. liepos 19—25 d. vykusiose Lietuvos ir Vokietijos derybose buvo aptarti abiejų šalių esminiai ekonominiai, iš dalies ir politiniai klausimai, išsiaiškintos šalių nuomonės dėl vėliau sprendinių bei antraeilių problemų.

Po šių derybų kurį laiką įvairius klausimus aptarinėdavo ir net sprendavo abiejų šalių atsakingi pareigūnai siauruose pasitarimuose. Lietuvai juose atstovavo ir gana energingai veikė A. Voldemaras. Pažymėtinas 1927 m. spalio 4—5 d. Berlyne vykęs A. Voldemaro pasitarimas su Vokietijos užsienio reikalų ministru G. Štrezemanu. Tada buvo apsvarstyta gana daug įvairių, daugiausia neatidėliotinių, klausimų, tarp jų ir galimybės sudaryti gana svarbias sutartis: arbitražo ir susitaikymo, sienos tarp Lietuvos ir Vokietijos sutvarkymo, žvejybos, pasienio vandens ūkio ir Klaipėdos krašto karo invalidų aprūpinimo. Nemažai svarstyta ir dar Ženevoje 1927 m. gegužės mėnesį pradėta aptarinėti sutartis dėl abiejų valstybių piliečių laisvo apsistojimo ir apsigyvenimo antroje šalyje. Pasak A. Voldemaro, pasitarime buvo pasiekta „toli einančio susitarimo dėl pažiūrų abi puses interesuojančiais klausimais“¹⁹. Kai kuriais klausimais lengvai sekėsi susitarti todėl, kad A. Voldemaras nuolaidžiavo G. Štrezemanui, iš dalies sutiko ir su noru, kad Vokietijos piliečiai kurtųsi Lietuvoje. Taigi buvo imta praktiškai vykdyti A. Voldemaro, tuojau po fašistinio perversmo Lietuvoje tapusio naujuoju ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru, pareikštas mintis, kad „santykiai su Vokietija, su kuria Lietuva tu-

¹⁶ Ten pat, l. 160—161.

¹⁷ Ten pat, l. 162.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Lietuva, 1927, spalio 5.

ri tiek daug svarstytinų klausimų, kaip antai prekybos sutartis, Klaipėdos krašto reikalai ir daug kitų, gali tiktai pagerėti“²⁰. Lietuvos buržuaziniai veikėjai manė, kad sutarčių, ypač dėl Klaipėdos krašto sugražinimo Lietuvai, pasirašymas leis sudaryti su Vokietija naudingesnę prekybos sutartį, sustiprins Lietuvos pozicijas prieš derybas su Lenkija. Šiuo momentu ypač išryškėjo ir V. Sidzikausko provokiška orientacija. V. Sidzikauskas labai uoliai rėmė A. Voldemaro veiklą ir ne kartą primygtinai ragino sudaryti su Vokietija planuojamas sutartis. Būdingas šiuo atžvilgiu yra 1928 m. sausio 14 d., t. y. A. Voldemaro atvykimo į Berlyną išvakarėse, V. Sidzikausko išsiųstas raštas, kuriame, be kita ko, akcentuojama, kad „... mūsų valstybės interesai... verčia mane dar kartą įtikinamai siūlyti Tamstai [Voldemarui — B. D.] pažymėti šį Tamsotos apsilankymą Berlyne sudarymu bent keletos sutarčių ir konvencijų“²¹.

Į Berlyną A. Voldemaras atvyko 1928 m. sausio 25 d. lydimas Ekonomikos departamento direktoriaus D. Zauniaus²². Sausio 25—29 d. derybose tarp A. Voldemaro ir Vokietijos užsienio reikalų ministro G. Štrezemano buvo vienaip ar kitaip aptartos esminės Lietuvos ir Vokietijos ekonominių bei politinių santykių reguliavimo problemos. Pasikeitusios nuomonėmis dėl bendros tarptautinės padėties, abi šalys daug dėmesio skyrė sutartims, kurios turėjo sureguliuoti ne tik ekonominius, bet ir politinius Lietuvos ir Vokietijos santykius, nes buvo susijusios su Klaipėdos krašto perėjimu į Lietuvos suverenitetą. Tų derybų rezultatas — 1928 m. sausio 29 d. tarp Lietuvos ir Vokietijos pasirašytos penkios gana svarbios sutartys: trečiųjų teismo ir taikomoji sutartis, Klaipėdos krašto karių pensininkų aprūpinimo konvencija, sienos nustatymo sutartis, pasienio vandenų priežiūros ir tvarkymo konvencija, žvejybos konvencija²³.

Svarstant minėtų sutarčių pasirašymo reikalus, kartu buvo toliau aptarinėjamos naujos prekybos sutarties tarp Lietuvos ir Vokietijos sudarymo galimybės. Kaip ir 1927 m. liepos 19—25 d. preliminarinių derybų metu, daugiausia diskusijų kilo dėl Lietuvos žemės ūkio gaminių importo į Vokietiją draudimų bei apribojimų. Buvo plačiai aptartos Lietuvos gyvulių ir mėsos įvežimo į Vokietiją kontingentų suteikimo galimybės, pasikeista nuomonėmis muitų sumažinimo ir kitais naujos prekybos sutarties sudarymo reikalais²⁴. Dar kartą kalbėta apie Vokietijos pageidavimus dėl teisės

²⁰ Ten pat.

²¹ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 139.

²² Ten pat, l. 124.

²³ Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis.— K., 1930, t. 1, p. 487—542. Apie 1928 m. sausio 29 d. Lietuvos ir Vokietijos ekonomines sutartis, susijusias su Klaipėdos krašto grįžimu Lietuvai, plačiau žr.: *Daščioras B.* Lietuvos ir Vokietijos ekonominių santykių, susijusių su Klaipėdos krašto perėjimu Lietuvos suverenitetan, reguliavimas 1923—1929 metais.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, 1983, t. 23, p. 98—116.

²⁴ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 139.

vienos šalies piliečiams apsigyventi kitos šalies teritorijoje suteikimo, nes šie klausimai, kaip pageidavo Vokietijos vyriausybė, turėjo atsispindėti naujojoje Lietuvos ir Vokietijos prekybos sutartyje. Ne be reikalo žurnalas „Lietuvos ūkis“ A. Voldemaro ir G. Strežemano deryboms naujos prekybos sutarties sudarymo reikalu skyrė daug dėmesio ir pažymėjo, kad „čia buvo nustatyta vedamoji kryptis tolimesnėms deryboms, o kai kuriems klausimams išspręsti aptarti ir pagrindiniai dėsniai“²⁵.

1928 m. sausio 25—29 d. derybose Lietuvos ir Vokietijos naujos prekybos sutarties sudarymo reikalu iš tiesų tebuvo aptarti tik „pagrindiniai dėsniai“, o konkretus klausimų sprendimas paliktas ateičiai, nes daug ką reikėjo tikslinti, derinti su savosiomis vyriausybėmis. Todėl derybos buvo atidėtos iki 1928 m. kovo 15 d.²⁶

Daug svarbių klausimų ir toliau buvo aptariama, o pasitarus su savosiomis vyriausybėmis, netgi sprendžiama siauruose abiejų šalių atsakingų valstybės veikėjų pasitarimuose. Parengiamuosius prekybos sutarties su Vokietija darbus atlikti Lietuvoje buvo pavesta komisijai, vadovaujamai Ekonomikos departamento direktoriaus D. Zauniaus (nariais buvo paskirti Lietuvos banko valdytojas V. Jurgutis ir Finansų ministerijos atstovas P. Karvelis)²⁷. Tarp šios komisijos ir Vokietijos vyriausybės įgaliotinių tarpininkavo Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje. Jau 1928 m. vasario 4 d. V. Sidzikauskas kalbėjosi su Vokietijos delegacijos deryboms su Lietuva pirmininku E. Eizenloru²⁸. Juodu pasikeitė nuomonėmis dėl Lietuvos ir Vokietijos santykių apskritai, aptarė ekonominių derybų tęsimo klausimus, mėgino išsiaiškinti opiausių klausimų išsprendimo galimybes. Per pokalbį dar kartą paaiškėjo, kad Lietuvai svarbiausia yra išsiderėti nevaržomą mėsos ir gyvulių eksportą į Vokietiją ir šių prekių tranzitą per ją. E. Eizenloras sakė žiūrėsiąs, kaip būtų galima patenkinti šį esminį Lietuvos pageidavimą, kada bus sudaroma Lietuvos ir Vokietijos prekybos sutartis. Savo ruožtu jis reikalavo įvairių nuolaidų, iš kurių bene pirmoje vietoje minėtinas pageidavimas, kad Lietuvoje gyvenančių ir apsigyvensiančių Vokietijos piliečių teisės būtų sulygintos su Lietuvos piliečių teisėmis. V. Sidzikauskas sutiko su E. Eizenloro noru įtraukti į prekybos sutartį Lietuvai ypač nenaudingą formulotę, leidžiančią Vokietijos piliečiams kurtis Lietuvoje lygiomis su vietos gyventojais teisėmis. Kadangi viešai į didžiausio palankumo principu pagrįstą sutartį to įrašyti nebuvo galima, nuolaidžiaudamas Vokietijai, V. Sidzikauskas paskubėjo pasinaudoti 1927 m. liepos 18 d. Lietuvos delegacijai duota instrukcija, kuri leido susitarti su Vokietija taip, kad „prašomomis ir duodamomis lengvatomis pasinaudotume tik mes ir vokiečiai“²⁹. Iš V. Sidzikausko

²⁵ Lietuvos ūkis, 1928, Nr. 2, p. 68—69.

²⁶ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 113—114.

²⁷ Ten pat, l. 122—123.

²⁸ Ten pat, l. 122.

²⁹ Ten pat, ap. 7, b. 726, l. 85.

1928 m. vasario 7 d. rašto Ekonomikos departamento direktoriui D. Zauniui matyti, kad E. Eizenloras vasario 4 d. V. Sidzikauskui pareiškė sutiksiąs tą prekybos sutarties vietą taip suformuluoti, kad Lietuva neprivalėtų „tokių pat lengvatų suteikti Rusijai ir eventualiai Lenkijai“³⁰. Šią ir kitas lengvatas buvo numatyta užfiksuoti slaptose notose, o prekybos sutartyje pateikti „nekaltą redakciją“. Pažymėtina, kad slaptąją lengvatą visų pirma buvo numatyta suteikti Vokietijai, o apie Lietuvai aktualias Vokietijos nuolaidas nė neužsiminta. Stebėdamasis tokiu nuolaidžiavimu vokiečiams, parengiamųjų prekybos sutarties su Vokietija darbų komisijos vadovas Ekonomikos departamento direktorius D. Zaunius 1928 m. vasario 11 d. rašte V. Sidzikauskui rašė: „... to aš iš Berlyno derybų suvis neišskaičiau“³¹.

Nepaisydama gana griežto D. Zauniaus nusistatymo, Lietuvos vyriausybė sutiko, kad į būsimą prekybos sutartį būtų „... įrašyta tik didžiausias palankumas, gi Vokietijos piliečiams suteikiamos spec. lengvatos — dalinas sulyginimas su savais gyventojais ir pan. — suformuluota notų pavidale, kurios bus neskelbtinos ir kuriomis bus pasikeista pasirašant prekybos sutartį“³².

Tokio Lietuvos fašistinės vyriausybės nusistatymo paskatintas, V. Sidzikauskas dar energingiau varė provokišką politiką. 1928 m. vasario 28 d. rašte parengiamųjų prekybos sutarties su Vokietija derybų komisijai ir jos pirmininkui D. Zauniui jisai priekaištavo, kad pasirengimas deryboms Kaune mažai pasistūmėjęs į priekį ir kad, esant tokiai padėčiai, derybų su Vokietija nebūsią galima pradėti 1928 m. kovo 15 d., kaip buvo numatyta. Taigi pasirengimą deryboms V. Sidzikauskas suprato kaip sutikimą su Vokietijos reikalavimais, o D. Zauniaus vadovaujamos komisijos pastangas kelti Lietuvai naudingus reikalavimus — kaip trukdymą, neleisiantį derybų pradėti sutartu laiku³³. Atsakydamas į tokius priekaištus, D. Zaunius 1928 m. kovo 1 d. rašte visai pagrįstai kritikavo V. Sidzikausko provokišką politiką ir pažymėjo, kad į pasiruošimą deryboms negalima žiūrėti vien taip, kad būtų „parengta visa toji medžiaga, kuri rūpi praveisti vokiečiams“, kad svarbiausia „... atidarymas sienos mūsų ūkio produktams“³⁴.

Per tolesnes parengiamąsias derybas Lietuvos vyriausybė ne tik numatė suteikti nemažų lengvatų Lietuvoje apsigyvenusiems Vokietijos piliečiams, bet ir darė didelių nuolaidų Vokietijai optantų³⁵ reikalu, o 1928 m. vasario 16 d. dovanėjo bausmes už įvairius, daugiausia politinius, nusikaltimus 319 Klaipėdos krašto vo-

³⁰ Ten pat, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 122.

³¹ Ten pat, l. 121.

³² Ten pat, l. 54.

³³ Ten pat, l. 113.

³⁴ Ten pat, l. 113—114.

³⁵ Klaipėdos krašto gyventojai pagal 1925 m. vasario 10 d. tarp Lietuvos ir Vokietijos pasirašytą optacijos sutartį turėjo teisę nustatyta tvarka pasirinkti Lietuvos arba Vokietijos pilietybę.

kiečių³⁶. Tuo tarpu Vokietija ekonominių derybų su Lietuva atnaujinimo išvakarėse faktiškai siekė pabloginti ekonominius santykius su Lietuva ir savo politiką rėmė grubiu ekonominiu spaudimu, nesisikaitymu su Lietuvos suverenitetu Klaipėdos krašte.

Pasiruošimą derybų tūtai visų pirma komplikavo Vokietijos vyriausybės noras suteikti pirmenybę Karaliaučiaus, o ne Klaipėdos uostui. Šis nusistatymas ypač išryškėjo 1928 m. vasario 29 d. Berlyne vykusioje Lietuvos ir Vokietijos susisiekimo konferencijoje. Lietuvos vyriausybė, norėdama, jog Klaipėdos uostas išlaikytų konkurenciją su Karaliaučiaus, Liepojos ir Rygos uostais, buvo įvedusi iš visų Lietuvos geležinkelio stočių į Klaipėdos uostą lengvatinį tarifą. Tai buvo paranku Lietuvos verslininkams, bet labai nepatiko Vokietijos vyriausybei, kuri, siekdama ekonominės naudos, visai stengėsi, kad kuo daugiau Lietuvos prekių eitų per Karaliaučiaus uostą³⁷. Ekonominių derybų atnaujinimo išvakarėse per Karaliaučiaus uostą importuojamoms ir eksportuojamoms Lietuvos prekėms Vokietijos vyriausybė sumažino tarifus 50%. Darydama didesnę tarifinę nuolaidą, Vokietija galėjo į Karaliaučiaus uostą patraukti prekes ir iš tolimesnių Lietuvos geležinkelio stočių. Toks Vokietijos vyriausybės nusistatymas Lietuvai buvo ypač nenaudingas ekonomiškai, nes ir be Vokietijos tarifinių nuolaidų buvo sunku ir ekonomiškai nuostolinga atlaikyti Karaliaučiaus konkurenciją vien dėl to, kad iš nemažos dalies Lietuvos geležinkelio stočių Karaliaučiaus uostas buvo arčiau negu Klaipėdos, pvz., nuo Kauno iki Klaipėdos 386 km, o nuo Kauno iki Karaliaučiaus tik 242 km. To nepaisydama, Vokietijos vyriausybė Lietuvos ir Vokietijos susisiekimo konferencijoje pareikalavo, kad Klaipėdos uostui Lietuvos vyriausybė taikytų ne žemesnius tarifus kaip Karaliaučiaus. Lietuvos delegacijai atsisakius tai padaryti, Vokietijos atstovas pareiškė, kad tokiu atveju prekybos sutartis nebūsianti pasirašyta³⁸.

Sureguliuoti Lietuvos ir Vokietijos ekonominius santykius kliudė ir tai, kad derybų atnaujinimo išvakarėse Vokietijos vyriausybė, nepaisydama 1917 m. liepos 19 d. Reichstago nutarimo, draudžiančio importuoti gyvulius bei mėsą iš Klaipėdos krašto, suteikė išimtinę teisę importuoti gyvulius į savo šalį Klaipėdos krašto vokiečiams bendrovėms bei atskiriems asmenims — vokiečiams. Savavališkai, nepranešę atitinkamoms Lietuvos įstaigoms, leidimus Klaipėdos krašto vokiečiams išvežti gyvulius į Vokietiją Vokietijos valdžios atstovai pradėjo duoti 1928 m. kovo 3 d.³⁹ Nors Lietuvai buvo labai svarbu eksportuoti gyvulius į Vokietiją, toksai nesisikaitymas su Lietuvos kompetentingomis įstaigomis, apskritai su Lietuvos vyriausybe, kėlė Lietuvos buržuaziniams veikėjams neviltį ir nerimą⁴⁰. Imta aiškintis, kas ir kam konkrečiai duoda leidimus

³⁶ Ostpreussische Zeitung, 1928, 21. Februar.

³⁷ Lietuvos aidas, 1928, spalio 24.

³⁸ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 81.

³⁹ Lietuvos keleivis, 1928, kovo 4.

⁴⁰ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 34, l. 11—12.

vežti gyvulius į Vokietiją, kokį vaidmenį čia vaidina Klaipėdos krašto direktorija ir Klaipėdos krašto žemės ūkio rūmai. D. Zaunius 1928 m. kovo 7 d. rašte V. Sidzikauskui gana blaiviai įvertino susidariusią padėtį ir pabrėžė, kad eksporto iš Klaipėdos krašto sąlygos „daugiau priguli nuo gyvulių savininkų politinių pažiūrų, negu nuo pačių gyvulių sveikatos stovio“⁴¹.

Iš 1928 m. kovo 13 d. Klaipėdos krašto gubernatoriaus slapto rašto D. Zauniui matome, kad leidimus vežti gyvulius į Vokietiją duoda Marienverderio (Rytprūsiai) komisaras gyvulių epidemijos reikalams, suderinęs šį klausimą su Vokietijos žemės ūkio ministerija. Paaiškėjo, kad daugiausia leidimų gauna Klaipėdos krašto ūkininkų gyvulių realizavimo bendrovė (*Viehverwertungsgenossenschaft vereinigter Landwirte im Memelgebiet*), tai yra grynai vokiška bendrovė, turinti apie 600 narių. Šiai bendrovei buvo leista gabenti kas savaitę po 100 (iš pradžių po 200) stambių raguočių ir neribotą skaičių veršiukų į Berlyną⁴². Vežti gyvulius į Vokietiją, bet ne toliau kaip į Tilžę, galėdavo ir pavieniai Klaipėdos krašto gyventojai vokiečiai. Nemažai gyvulių, dažniausiai iš Klaipėdos krašto vokiečių, ėmė supirkinėti Tilžės pirkliai. Buvo aišku, kad minėtai bendrovei ir paviniams asmenims gauti leidimus padeda tiek Klaipėdos krašto direktorija, tiek ir Klaipėdos krašto žemės ūkio rūmai. Todėl Ekonomikos departamento direktorius D. Zaunius visai pagrįstai kėlė klausimą, ar toks direktorijos vaidmuo „suderinamas su Lietuvos suverenumu“⁴³.

Šie faktai rodo, kad derybų atnaujinimo išvakarėse imperialistinės Vokietijos vyriausybės pozicija Lietuvai buvo nepalanki, neabejotinai sulėtino pasiruošimą ekonominėms deryboms ir jos numatytu laiku, t. y. 1928 m. kovo 15 d., nebuvo atnaujintos. Atidėjusios derybas, abi pusės toliau aiškinosi, kaip būtų galima išspręsti opiausius klausimus. Vis dėlto sutarčių projektuose liko nemaža „baltų dėmių“, ir Lietuvos vyriausybė į derybas žiūrėjo skeptiškai. Tautininkų laikraštis „Lietuvos aidas“ tada rašė: „tikimasi, kad sutartis nebus pasirašyta, bet kai kuriais klausimais bus susitarta“⁴⁴.

Pagaliau derybas atnaujinti buvo susitarta Berlyne 1928 m. balandžio 19 d.⁴⁵ Lietuvos delegacijos pirmininku buvo paskirtas pasiuntinys Vokietijoje V. Sidzikauskas. Vokietijos delegacijai, kaip ir anksčiau, vadovavo pasiuntinybės Lietuvoje slaptasis patarėjas E. Eizenloras⁴⁶.

Prasidėjus deryboms, po įžanginių kalbų, kurias pasakė abiejų šalių pirmininkai, delegacijos pasikeitė prekybos sutarties projektais⁴⁷. Svarbiausi delegacijų posėdžiai įvyko 1928 m. balandžio 21,

⁴¹ Ten pat, l. 15.

⁴² Ten pat, l. 5, 7, 9.

⁴³ Ten pat, l. 5.

⁴⁴ Lietuvos aidas, 1928, balandžio 5.

⁴⁵ Ten pat, balandžio 20.

⁴⁶ Ten pat, balandžio 17.

⁴⁷ Ten pat, balandžio 21.

25, 27 ir gegužės 1, 2 dieną. Juose daug dėmesio buvo skirta ne tik prekybinių santykių reguliavimui, bet ir plačiai aptarti geležinkelių tarifų, laivininkystės klausimai, taip pat 1925 m. liepos 16 dieną pasirašytos mažojo pasienio susisiekimo sutarties pakeitimo bei patikslinimo galimybės, ypač aktualios Lietuvai. Toliau buvo svarstomos abiejų šalių piliečių laisvo apsigyvenimo antroje šalyje bei užsiiminėjimo ten įvairiais verslais galimybės ir sąlygos, teisinės pagalbos sutarties, profesinių teisių apsaugojimo sutarties, konsulinės sutarties sudarymo ir kiti reikalai⁴⁸. Sunkiausiai išsprendžiami pasirodė besą muitų tarifų nustatymo ir Lietuvos žemės ūkio produktų, ypač mėsos ir gyvulių, eksporto į Vokietiją klausimai, nors Lietuvos vyriausybė savajame prekybos sutarties projekte siekė gana kuklių tikslų — susitarti taip, kad „... sanitarinių vokiečių draudimų taikymas nebūtų galimas sulig vienos vokiečių nuožiūros ir vadovaujantis kitais negu sanitariniais sumetimais“⁴⁹. Vokietijos delegacija nedarė jokių didesnių nuolaidų. Lietuvos delegacijos narys Norkaitis, 1928 m. gegužės 4 d. grįžęs į Kauną, tą pačią dieną pranešė Lietuvos vyriausybei apie derybų su Vokietija eigą ir konsultavosi dėl tolesnės derybų taktikos. Buvo konstatuota, kad daugiausia neišspręstų klausimų liko prekybos ir laivininkystės sutarties tekste. Tuo tarpu dėl konsulinės sutarties ir juridinės konvencijos tekstų buvo iš esmės susitarta⁵⁰.

Lietuvos ir Vokietijos ekonominės derybos toliau vyko Kaune 1928 m. birželio 14—16 d.⁵¹ Lietuvos delegacijai vadovavo Užsienio reikalų ministerijos Ekonomikos departamento direktorius D. Zaunius, Vokietijai — Vokietijos vyriausybės atstovas Šakas. Derybose buvo derinamos nuomonės tais pačiais klausimais, kurių nepavyko išspręsti Berlyne ir anksčiau. Nors Lietuvos buržuazinė spauda pažymėjo, kad Kauno pasitarimas „... gerokai pastūmėjo pirmyn sudaromąjį sutarčių kompleksą“⁵², tolesnė įvykių eiga parodė, kad esminiai ginčytini klausimai Kaune liko neišspręsti. Pavyzdžiui, sunkiai sekėsi tartis dėl geležinkelių tarifų į Klaipėdos ir Karaliaučiaus uostus nustatymo. Kaip minėta, dar 1928 m. vasario 29 d. Berlyne įvykusioje Lietuvos ir Vokietijos susisiekimo konferencijoje Vokietijos vyriausybė pareikalavo, kad Klaipėdos uostui Lietuva taikytų ne žemesnius tarifus kaip Karaliaučiaus. Kartu Vokietijos delegacija pareiškė, kad priešingu atveju prekybos sutarties su Lietuva nepasirašysianti. Lietuvos vyriausybė turėjo nusileisti, ir Vokietijos delegacijai įteiktame prekybos sutarties projekto 22 str. geležinkelio tarifams į Klaipėdos uostą jau numatė „nacionalinį traktavimą“⁵³. Kitaip sakant, ji priėmė Vokietijos rei-

⁴⁸ CVA, f. 383, ap. 7, b. 1875, l. 29; Lietuvos aidas, 1928, balandžio 20, 21, 28; gegužės 3.

⁴⁹ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 55.

⁵⁰ Lietuvos aidas, 1928, gegužės 16.

⁵¹ Ten pat, birželio 15, 18.

⁵² Ten pat, birželio 18.

⁵³ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 57.

kalavimą ir pasižadėjo tiek Klaipėdos, tiek Karaliaučiaus uostams taikyti vienodus tarifus.

Lietuvos vyriausybės ketinimas Klaipėdos uostą geležinkelių tarifų atžvilgiu sulyginti su ne Lietuvos uostu sukėlė didžiulį verslininkų ir kitų Lietuvos gyventojų sluoksnių nepasitenkinimą. Be ne ryškiausiai tai atsispindi 1928 m. liepos 23 d. Klaipėdos krašto Prekybos ir pramonės rūmų rašte Klaipėdos krašto gubernatoriui. Tasai raštas vėliau buvo perduotas ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui A. Voldemarui. Jame įrodinėjama ir prašoma, kad Lietuvos geležinkelių tarifai į Klaipėdos uostą jokių būdu nebūtų sulyginti su kitu, ne Lietuvos, uostu, pabrėžiama, kad visas vandens keliu vykstantis Lietuvos eksportas ir importas turi eiti per Klaipėdos uostą⁵⁴. Nors daug kas protestavo, Lietuvos vyriausybė turėjo sutikti, kad geležinkelių tarifai į Klaipėdos uostą būtų sulyginti su Karaliaučiaus uostui taikomais tarifais, ir taip pašalino vieną svarbiausių kliūčių prekybos sutarčiai pasirašyti⁵⁵.

Po ilgesnės pertraukos Lietuvos ir Vokietijos derybos vėl buvo atnaujintos. Jos ypač pagyvėjo 1928 m. spalio mėnesį. Tada daugiausia buvo derinamas galutinis prekybos ir laivininkystės sutarties tekstas bei koreguojama 1925 m. pasirašytoji mažojo pasienio susisiekimo konvencija, tikslinama daugelis jos straipsnių. Be to, platesnių diskusijų buvo dėl muitų iš Lietuvos vežamam miškui. Po užsitęsusių pasitarimų Lietuvos delegacija sutiko su Vokietijos noru, kad muitai iš Lietuvos į Vokietiją vežamai neapdirbtai medienai (eglėms, pušims, ąžuolams, uosiams, drebulėms, bukams, beržams, alksniam ir kitiems lapuočiams, taip pat popiermedžiams ir sparmedžiams) per artimiausius porą metų būtų apskritai panaikinti⁵⁶. Ši didžiulė nuolaida Vokietijai kompromitavo Lietuvos buržuazinę vyriausybę, todėl buvo nutarta minėtų muitų panaikinimą nuslėpti, tai yra viešai paskelbti, kad šie muitai tikrai sumažinami 50%. 1928 m. spalio 28 d. V. Sidzikausko rašte A. Voldemarui sakoma, kad viešajame sutarties pabaigos protokole susitarta pažymėti, jog išvežamuosius muitus neapdirbtai medienai Lietuva nuo 1928 m. gruodžio 1 d. sumažina 50%, o slaptame protokole užfiksuoti Vokietijos norą, kad šie muitai nuo 1930 m. gruodžio 1 d. bus visiškai panaikinti⁵⁷. Tikslinant paskutiniuosius prekybos ir laivininkystės sutarties pasirašymo klausimus, buvo susitarta, kad prekybos ir laivininkystės sutartis bus pasirašyta 1928 m. spalio 27–28 d., o įsigalios nuo ratifikacijos raštų pasikeitimo dienos. Visas kitas sutartis buvo numatyta taip pat neuždelsiant pasirašyti ir ratifikuoti 1928 m. lapkričio viduryje, o ratifikacijos raštais pasikeisti 1928 m. lapkričio 20–25 d.⁵⁸

⁵⁴ Ten pat, l. 65.

⁵⁵ Lietuvos aidas, 1928, lapkričio 7.

⁵⁶ CVA, f. 383, ap. 9, t. 1, b. 33, l. 48.

⁵⁷ Ten pat, l. 48, 50.

⁵⁸ Ten pat.

Taigi 1927—1928 m. Lietuvos ekonominės derybos su Vokietija buvo sunkios ir sudėtingos. Lietuvos delegacija siekė, kad Vokietija panaikintų Lietuvai taikomus įvairius draudimus bei apribojimus ir leistų laisvai importuoti į savo šalį bei pervežti per ją Lietuvos gyvulius, paukščius bei įvairius žemės ūkio produktus. Vokietijos delegacija nemažai Lietuvos pageidavimų patenkinti atsisakė daugiausia dėl politinių motyvų, nors Lietuvos vyriausybė žadėjo garantuoti, kad sergančių gyvulių į Vokietiją nebus įvežta, kad importuojamos ir tranzitu vežamos prekės bus reikiamos kokybės. Maža to, vokiečiai reikalavo įvairių nuolaidų, taip pat leidimo Vokietijos piliečiams kurtis Lietuvoje lygiomis su vietiniais gyventojais teisėmis, stengėsi, kad klausimai, susiję su Klaipėdos krašto perėjimu į Lietuvos suverenitetą, būtų išspręsti Vokietijos ir Klaipėdos krašto vokiečių naudai. Derybos, kuriose Lietuvos vyriausybė buvo priversta daryti nuolaidų Vokietijai, įgalino pasirašyti 1928—1929 m. Lietuvos ir Vokietijos sutartis bei konvencijas.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Visuotinės istorijos katedra

Įteikta
1984 m. gegužės mėn.

ЛИТОВСКО-ГЕРМАНСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРЕГОВОРЫ 1927—1928 гг.

Б. ДАЩЕРАС

Резюме

На основании архивного материала, рассматриваются сложные литовско-германские экономические переговоры 1927—1928 гг. Показаны стремления литовской делегации добиться от Германии отмены применяемых в отношении Литвы различных запретов и ограничений, разрешения свободно импортировать в страну и перевозить через нее скот, птицу и продукты сельского хозяйства Литвы. Несмотря на готовность правительства Литвы дать гарантии в том, что больной скот в Германию не будет ввезен, что импортируемые и перевозимые транзитом товары будут должного качества, делегация Германии многие пожелания Литвы отказалась удовлетворить в основном по политическим мотивам. В свою очередь делегация Германии требовала от Литвы разных уступок, в том числе разрешения гражданам Германии поселяться в Литве на равных с местными жителями правах, прилагала усилия к тому, чтобы вопросы, связанные с передачей Литве суверенных прав на Клайпедский край, были решены в пользу Германии и немецкого населения Клайпедского края.

Переговоры, в которых правительство Литвы вынуждено было пойти на уступки Германии, закончились подписанием целого ряда договоров и конвенций. Некоторые из них, особенно договор о торговле и судоходстве в 1928 г., оказались невыгодными для Литвы.

TARYBINĖS LIETUVIŲ LITERATŪROS KLAUSIMAI BURŽUAZINĖS EMIGRACIJOS KRITIKOJE

A. KAVALIUSKAS

Bendrosios kapitalizmo krizės sąlygomis aštrėja ideologinė kova tarp socializmo ir kapitalizmo. TSKP XXII—XXVI suvažiavimų nutarimuose, tarptautinio komunistinio judėjimo dokumentuose atskleidžiamas ideologinės kovos sudėtingumas, pabrėžiamas būtinumas argumentuotai duoti atkirtį antikomunizmo užmačioms. Imperialistinė propaganda, būdama dalis antikomunistinės sistemos, savo kertiniu akmeniu laikė ir laiko antitarybinį turinį. Griebiamasi visokiausių metodinių priemonių, įvairiausių būdų.

Išnagrinėję tarptautinę padėtį, TSKP suvažiavimai konstatavo, kad suaktyvėjo imperializmo propaganda, siekdama demoralizuojamai veikti tarybinių žmonių sąmonę¹. Buržuazinės masinės informacijos priemonės ėmė intensyviau klastoti Tarybų šalies socialinio, politinio ir kultūrinio gyvenimo faktus įvairiausiais aspektais; dažnai pro moksliskumo širma pridengta, blogai maskuojamą tendencingumą išlenda akivaizdus melas ir šmeižtas.

TSKP CK 1983 m. birželio plenumo pabrėžiama, kad tarptautinėje arenoje labai paaštrėjo dviejų visuomeninių sistemų, dviejų diametraliai priešingų pasaulėžiūrų kova. Progresyvūs socialiniai poslinkiai pasaulyje vis labiau veikia viso pasaulio tautų sąmonę. Siekdama globalinio viešpatavimo, imperialistinė reakcija savo agresyvia politika stumia žmoniją į branduolinę katastrofą. „Prieš Tarybų Sąjungą, socializmo šalis kariaujamas neregėto masto ir jūžulumo psichologinis karas. Buržuazinė propaganda melu ir šmeižtu stengiasi juodinti socialinę politinę ir idėjinę mūsų visuomenės vienybę. Todėl šiandien ypač didelę reikšmę turi darbo žmonių klasinis užgrūdinimas, kova be kompromisų prieš buržuazinę ideologiją“².

Kritikuodama buržuazines koncepcijas, tarybinė istoriografija siekia parodyti buržuazinių, taip pat ir buržuazinių emigrantų, koncepcijų nepagrįstumą: atskleidžia jų kilmę ir raidą, antimokslinį pobūdį, pritaikymą antikomunizmo poreikiams.

JAV dar ketvirtajame dešimtmetyje susiformavo ištisa sovietologijos kryptis, užsibrėžusi tikslą tendencingai aiškinti tarybinės

¹ TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga.— V., 1981, p. 79.

² Tiesa, 1983, birželio 16.

visuomenės, jos kultūros raidą. Imperializmo „kryžiaus žygiui“ prieš socializmą ir jo kultūrą vadovaują sovietologai neretai keičia taktiką, taikosi prie vienu ar kitu politinio klimato pasikeitimų. Nors ir nebūdami vieningi, kvalifikuočiau ar prasčiau, jie ieško komunistinės ideologijos „primityvumo“, tariamų „vidinių prieštaravimų“ ir taip nori pagrįsti savo teiginius apie „socializmo ydingumą ir jo sužalotą kultūrą“³.

Lietuvių buržuazinė emigracija, būdama viena iš tarptautinio antikomunizmo burių, taip pat dedasi prie vadinamųjų sovietologų. Įvairias jos grupes vienija neapykanta socializmui ir komunizmui, buržuazinės klasinės pozicijos lemia jų antitarybišką politinę orientaciją. Apie tai palyginti plačiai rašyta Tarybų Lietuvos istoriografijoje.

Vienas pirmųjų straipsnių apie lietuvių buržuazinės emigracijos koncepcijų nepagrįstumą ir tendencingumą buvo paskelbtas 1960 m. Tai J. Jurginio straipsnis „Lietuvių tautos istorijos falsifikatoriai“, kuriame kritikuojamos buržuazinių autorių emigracijoje išleistos knygos⁴. Apie antitarybišką Lietuvos buržuazinės santvarkos idealizavimą rašė A. Gaigalaitė⁵, apie Lietuvos istorijos klausimų nagrinėjimą buržuazinėje 1918—1940 m. istoriografijoje — H. Šadžius⁶. Buržuazinių lietuvių emigrantų pastangas klastoti Tarybų valdžios kūrimesi Lietuvoje 1918—1919 m. demaskavo B. Vaitkevičius, J. Žiugžda⁷ ir kiti.

Rašydami apie 1918—1940 metų įvykius Lietuvoje, buržuazines koncepcijas nuodugniai kritikavo K. Navickas⁸ ir R. Žiugžda⁹. 1976 metais išėjo knyga apie užsienio lietuvių nacionalistų koncepcijas Tarybų Lietuvos 1940—1974 m. laikotarpio istorijos klausimais¹⁰, o kitais metais — J. Aničo, A. Gaidžio, V. Lazutkos ir kitų autorių straipsnių knyga apie ideologinės kovos problemas¹¹. Socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos lietuvių išėivijoje po

³ Якушевский И. Т. Ленинизм и «советология»: Ленинский принцип единства теории и практики и «советология». — Л., 1970, с. 11 и др.

⁴ Юргинис Ю. Фальсификаторы истории литовского народа. — В кн.: Советская Прибалтика в братской семье народов СССР. Рига, 1960, с. 22—31.

⁵ Gaigalaitė A. Buržuazinio laikotarpio Lietuvos istorijos idealizavimas lietuvių emigrantinėje spaudoje. — Кн.: Buržuazinė propaganda: taikinys — jaunimas. V., 1970, p. 219—231.

⁶ Шаджюс Г. История Литвы 1918—1940 гг. в буржуазной историографии. — История СССР, 1972, № 5, с. 201—221.

⁷ Vaitkevičius S. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918—1919 metais. — V., 1967, p. 48—50; Žiugžda J. Buržuazinių nacionalistų falsifikacijos Lietuvos valstybingumo atkūrimo 1918—1919 metais klausimu. — Кн.: Buržuazinė propaganda: taikinys — jaunimas, p. 204—218 ir kt.

⁸ Navickas K. TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920—1940 metais. — V., 1966 ir kt.

⁹ Žiugžda R. Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917—1940. — V., 1983.

¹⁰ Istorijos klastotojai: Užsienio lietuvių nacionalistų koncepcijų kritika Tarybų Lietuvos istorijos klausimais (1940—1974). — V., 1975.

¹¹ Ideologinė kova ir jaunimas: Straipsnių rinkinys. — V., 1977.

Antrojo pasaulinio karo nagrinėjamos stambiame kolektyviniame veikale „Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje“¹².

Nuo 8-ojo dešimtmečio vidurio padaugėjo įvairių straipsnių, vienu ar kitu aspektu kritikuojančių buržuazinių koncepcijų nepagrįstumą, išleista daugiau knygų apie užsienyje gyvenančius tautiečius¹³. Teorinių konferencijų medžiagoje demaskuojamas reakcionierių antiliaudinis kursas¹⁴; L. Kapočius savo darbe atskleidžia išeivijos klasinę, ideologinę ir politinę diferenciaciją santykiuose su Lietuva (1868—1940 m. laikotarpiu)¹⁵. V. Lazutka gvildena buržuazinio nacionalizmo kritikos teorijos klausimus¹⁶. J. Jermalavičius kritikuoja buržuazines klastotes TSKP nacionalinės politikos įgyvendinimo Tarybų Pabaltijyje klausimais¹⁷.

Koks klaidingas antikomunistinis požiūris į tarybinės liaudies dvasinio gyvenimo raidą, yra argumentuotai atskleidęs savo darbuose I. Anoškinas, E. Bagramovas, A. Beliajevas, V. Borščukovas, A. Cholmogorovas, K. Chanazarovas, M. Kimas, M. Kuličenka, E. Troickis, G. Voroncovas ir kiti tarybiniai tyrinėtojai¹⁸.

Lietuvių buržuazinės emigracijos prasimanymai Lietuvos TSR istorijos klausimais tarybinėje historiografijoje kritikuojami principingai, tačiau apie lietuvių socialistinės kultūros faktų klastotes rašyta dar palyginti mažai. Tuo tarpu, apžvelgdami tarybinės lietuvių literatūros klausimams skirtas lietuvių buržuazinės išeivijos knygas ar straipsnius, pastebime ne tik dabartinio išeivijos dvasinio gyvenimo ypatumų, bet ir tai, kaip buržuazinė išeivija vertina socialinius reiškinius. Todėl šiame straipsnyje bus plačiau panagrinėtos buržuazinės emigracijos pažiūros į tarybinę lietuvių literatūrą.

¹² Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje: Socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo.— V., 1978.

¹³ *Baltinienė E.* Buržuazinė „masinė kultūra“ ir jaunimas.— V., 1976; *Petkevičienė L.* Didvyriškos kovos avangarde: JAV lietuvių komunistų veikla 1919—1969 metais.— V., 1979; A. Balsio, V. Kazakevičiaus, A. Kazlausko, B. Ragučio ir kitų autorių straipsniai „Komuniste“, „Pergalėje“, „Gimtajame krašte“ ir kitoje periodikoje.

¹⁴ Материалы конференции по прибалтийским исследованиям Скандинавии.— Таллин, 1965; 40 лет Прибалтийским республикам Союза ССР: Тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции, посвященной революциям 1940 г. и восстановлению Советской власти в Прибалтийских республиках Союза ССР (1—2 июля 1980 г.).— В., 1980, с. 148—162 и др.

¹⁵ *Капоčius L.* Senoji išeivija ir Lietuva: Klasinė, ideologinė ir politinė diferenciacija santykiuose su Lietuva (1868—1940).— V., 1981.

¹⁶ *Lazutka V.* Buržuazinio nacionalizmo kritika ir internacionalinis auklėjimas: Teorijos klausimai.— V., 1982.

¹⁷ Критика буржуазных фальсификаций осуществления национальной политики КПСС в республиках Советской Прибалтики.— В кн.: Критика фальсификаций национальных отношений в СССР. М., 1984, с. 390—428.

¹⁸ *Воронцов Г. А.* Буржуазная наука на службе политики: (Новые тенденции в разработке внешней политики буржуазного государства).— М., 1975; *Баграмов Е. А.* Национальный вопрос и буржуазная идеология.— М., 1966; *Борщук В.* Поле битвы идей: Современная зарубежная критика о советской литературе.— М., 1983 и др.

Patys lietuvių buržuaziniai išėiviai sakosi neturį profesionalių literatūros kritikų, specialiai nagrinėjančių išėivijoje ar Lietuvoje kuriamos grožinės literatūros problemas, nors straipsnių apie lietuvių literatūrą nuo 8-ojo dešimtmečio ypač pagausėjo. Išėistos kelios knygos¹⁹. Nesunku pastebėti, kad jų autoriai, nors ir sakosi esą „lietuviškose pozicijose“, nors ir kalba apie meilę lietuvių literatūrai, vertindami tarybinių rašytojų kūrinius, visada pirmiausia kalba ne kaip literatai, o kaip šališki buržuazijos politikieriai.

Visai kitaip į Tarybų Lietuvos kultūrą žiūri pažangioji lietuvių išėivija. Ji mato radikalias permainas dvasiniame lietuvių tautos gyvenime, palaiko glaudžius kontaktus su gimtąja žeme, džiaugiasi Lietuvos TSR ekonomikos ir kultūros laimėjimais. Niujorko „Laisvėje“, Čikagos „Vilnyje“, „Tiesoje“ ir „Šviesoje“, Toronto „Liaudies balse“, Buenos Airių „Vagoje“, Montevideo „Darbe“ bei kituose progresyviuose išėivijos leidiniuose, ėjusiųose ir tebeėinančiuose, visada buvo draugiškų atsiliepinimų ir gražių tarybinės lietuvių literatūros vertinimų, išėisų kūrinių ar jų išėraukų publikacijų.

Pasaulinė literatūra dabar nebeįsivaizduojama be tarybinės literatūros, kurioje pilniau ir nuosekliau atsispindi esminiai gyvenimo pasikeitimai. Tarybinė literatūra — naujas etapas žmonijos meno raidoje. Tačiau žmogui, turinčiam kitokius įsitikinimus, nebūtinai diametralius socialistiniams, kitaip negu mes žiūrinčiam į dabartinio gyvenimo reiškinių sąveiką, kartais nelengva joje susigaudyti. Taip pat ir tarybinėje lietuvių literatūroje, kurią pradėjo formuoti nauja revoliucinė tikrovė. Šį formavimosi procesą lėmė marksistinė-lenininė pasaulėžiūra, mokanti atskleisti priežastinį reiškinių ryšį, suprasti visuomeninio gyvenimo prieštarumą ir dialektiką; lėmė nauja politika, išreiškianti liaudies interesus; lėmė moralė, išaukštėnusi kūrėją ir kovotoją; lėmė marksistinė-lenininė estetika, įgalinanti menininkus naujai suprasti grožį, nusistatyti kitokius meniškumo kriterijus.

Tarybinėje lietuvių literatūroje kritinio realizmo tradicijas pakeitė socialistinio realizmo metodas, kuris įgauna vis naujų bruožų ir aspektų. „Socializmo statyba respublikoje, nauji moraliniai principai, marksistinė ideologija, besiformuojanti socialistinė lietuvių nacija buvo pagrindas socialistinio realizmo metodui turtėti ir sparčiai vystytis tarybinėje lietuvių literatūroje pokario metais“²⁰.

Sudėtingomis aplinkybėmis augo ir brendo tarybinė lietuvių literatūra. Žlugus buržuazijos valdžiai, pirmąjį dešimtmetį ji augo itin aštrių gyvenimo lūžių ir pasaulinių sukrėtimų sąlygomis. Pokario metais Tarybų Lietuvoje vyko įnirtinga klasių kova. Tarybų valdžios revoliuciniams pertvarkymams ginkluotą pasipriešinimą

¹⁹ Šilbajoris R. Žodžiai ir prasmė: Literatūra šiandien Lietuvoje.—Chicago, 1982; Kulbokas V. Lietuvių religinė poezija.—Putnam, 1982 ir kt.

²⁰ Lietuvių literatūros istorija: Tarybinis laikotarpis (1940—1967).—V., 1968, t. 4, p. 220.

organizavo nuverstosios išnaudotojų klasės, kurias idėjiškai rėmė ir skatino emigracijoje atsidūrę buržuazinių partijų vadeivos. Spartus krašto ekonomikos atkūrimas, švietimo išplėtojimas labai veiksmingai paskatino politiškai persiorientuoti senąją inteligentiją. Buržuazinės nacionalistinės ideologijos įtaka ėmė vis labiau nykti. Respublikos ideologinio gyvenimo pagrindu tapo marksistinė lenininė pasaulėžiūra.

Daugelis Tarybų Lietuvos rašytojų suprato, kad socializmas garantuoja lietuvių tautai ne tik laisvę ir materialinę gerovę, bet ir kultūrinį suklestėjimą, ir iškart stojo į naujo gyvenimo kūrėjų gretas. Tačiau kai kurie literatai ir pokario metais dar laikėsi senųjų idėjinių ir estetinių pažiūrų. Nagrinėdami jų kūrybą ir biografijas, buržuaziniai literatūros kritikai primygtinai ieško politinio neapsprendimo apraiškų; nesiorientavimo istorinėje situacijoje ir šitaip siekia savo politinių tikslų. Apskritai, rašydama apie Tarybų Lietuvos politinį ir kultūrinį gyvenimą, buržuazinė lietuvių išėivijos spauda vartoja visokius antitarybinius stereotipus, neigia ir juodina socializmo kūrybos laimėjimus. Straipsnius apie LTSR švietimo, visos kultūros laimėjimus buržuaziniai nacionalistai vadina „suktai raitytai“, melagingais²¹. Tokiuose antitarybiniuose plūdimuose teisingai pažymimas tik vienas dalykas — kad esama esminių skirtumų tarp tarybinės ir buržuazinės literatūros.

Buržuaziniams literatūros kritikams nepatinka naujas idėjinis tarybinių rašytojų kūrinių turinys. Kad ir kaip jie formuluotų savuosius tarybinės lietuvių literatūros vertinimus, iškart pastebime ryškias ar užmaskuotas buržuazines pozicijas. Kai kurie vertinimai tiesiog absurdiški. Pavyzdžiui, nieko gero nerandama A. Vienuolio, V. Mykolaičio-Putino, I. Simonaitytės, P. Vaičiūno, K. Borutos, A. Miškinio, T. Tilvyčio, S. Čiurlionienės, J. Grušo, J. Paukštelio, J. Keliuočio, K. Inčiūros, K. Jakubėno, J. Graičiūno ir kitų kūryboje, nes šie rašytojai ne tik nepasitraukė į Vakarus, bet ir savo raštuose užgavo kokią nors buržuazijai svarbią ir brangią šventenybę. Tik I. Simonaitytės „Pikčiurnienėje“ ir A. Vienuolio „Puodžiūnkiemyje“ esama keleto „gana autentiškų, meniškai apdorotų puslapių, kurie ryškiai išsiskiria visoje to laikotarpio prozoje“²². Tarybų Lietuvos rašytojai peikiami už nepasitraukimą į Vakarus, bet dar labiau už tai, kam publikuoja savo kūrinius tarybinėje spaudoje — tai esąs žmogiškojo nepilnavertiškumo požymis, savo kūrybinio potencialo ribojimas. Buržuaziniai kritikai nieko gero nemato ir pokario metų dramoje, nors mini B. Dauguvietį, J. Baltušį, A. Gricių, Joną Marcinkevičių, V. Miliūną ir kitus, vardija jų veikalus²³.

Poetas J. Aistis ir publicistas A. Vaičiulaitis, kurie sudarė bene pirmąją lietuvių poezijos antologiją išėivijoje²⁴, teisinasi neturėję

²¹ Britanijos lietuvis, 1951, kovo 16.

²² Lietuvių enciklopedija.— South Boston, 1968, t. 15, p. 639—640.

²³ Ten pat.

²⁴ Lietuvių poezijos antologija.— Chicago, 1951.

po ranka visų geriausių kūrinių ir todėl „negalėję aptikti jų gražesniųjų puokščių“²⁵, parinko tik kai kurių lietuvių literatūros klasikų kūrinius ir tokius kūrinius bei kūrinius, kuriuose daugiau ar mažiau ryškūs viešpatavusios kultūros (ne demokratinės ar socialistinės) elementai. Sudarytojų tikslas aiškus — atvirai ginti „nacionalinę kultūrą“, t. y. viešpatavusių išnaudotojų kultūrą, o kartu ir buržuazinę ideologiją. Antologijoje netgi yra antitarybinių nacionalistinių eilių skyrelis²⁶.

Sitoks tendencingas požiūris kyla iš prasimanymo, kad Tarybų Lietuvoje rašytojai negali meniškai ir juo labiau teisingai pavaizduoti lietuvių tautos gyvenimo, kad socialistinė literatūra, esanti komunistų partijos varžoma, o literatams brukama komunistinė pasaulėžiūra, kuri siaurina kūrybos laisvę ir talentą. Tėvynėje lietuvių kultūros intelektualai, girdi, labai suvaržyti iš šalies pristomto socialistinio realizmo metodu, kuris lietuviams nesuprantamas ir svetimas. Tuo metodu parašyti kūriniai esą ideologiškai tendencingi, neatspindi lietuvių tautos dvasios, apskritai visa tarybiniais metais sukurta lietuvių literatūra sužalota ir neverta kiek didesnio dėmesio²⁷, nes neturinti jokių meninių vertybių, susidedanti vien iš propagandinių kūrinių. Paneigdami tarybinės lietuvių literatūros estetinę įvairovę, jos kūrybišką ryšį su praeities tradicijomis, reakcingųjų sluoksnių apologetai tikina skaitytoją, kad vieninteliai nacionalinių tradicijų tęsėjai ir literatūrinio prestižo saugotojai yra „pasitraukę Vakaruosna“..

Buržuazinės išėivijos spaudoje tendencingai rašoma ir apie tarybinės literatūros kritiką. Visų pirma socialistinės santvarkos oponentai stengiasi nukreipti dėmesį į tuos reiškinius, kurie tiesiogiai nesusiję su tarybine literatūra ir jos kūrybos metodu. Pavyzdžiui, švenčiant Tarybų valdžios Lietuvoje atkūrimo dešimtmetį, tarybinė spauda plačiau apžvelgė jaunos respublikos nueitą kelią, jos ekonomikos ir kultūros laimėjimus, kritikavo trūkumus. Šališkai susinteresuoti asmenys išėivijoje iš viso to padarė iškreiptus apibendrinimus, kuriuos išdėstė sensacingame straipsnyje „Krizė sovietinėj lietuvių literatūroj ir kritikoj“²⁸. Jo autorius piktdžiugiaudamas kalba apie literatus, patikėjusius šviesiomis lietuvių liaudies gyvenimo perspektyvomis. Pasak jo, socialistinių pertvarkymų sukeltas optimizmas pagavęs net liberalių pažiūrų rašytojus, kurie savo naująją pasaulėjautą poezijoje reiškę pakiliais šūkiiais, o prozoje — romantizuotais liaudies gyvenimo ir pergalės simboliais. Šios šventiškos intonacijos esančios labai negeros, peiktinos, nes „pesimistinėms nuotaikoms ir mintims pasireikšti neleidžiama“²⁹. Straipsnio išvada irgi mažai siejasi su literatūros kritika, tiesiog

²⁵ Ten pat, p. 8—9.

²⁶ Ten pat, p. 747—751.

²⁷ Zr. straipsnį: Kultūra: Sovietinė lietuvių literatūra.— Kn.: Lietuvių enciklopedija, t. 15, p. 636—649.

²⁸ Aidai, 1951, Nr. 3, p. 131—134.

²⁹ Ten pat, p. 131.

absurdška: „sovietinamoje Lietuvoje rašytojai rašo mažai ir blogai“³⁰.

Lietuvos Komunistų partijos VII suvažiavimo (1952 m.) medžiagoje pažymėta, kad skaitytojai gerai vertino A. Vienuolio-Žukausko romaną „Puodžiūnkiemis“, T. Tilvyčio, A. Gudaičio-Guzevičiaus, A. Venclovos ir kitų kūrinius, kad rašytojas J. Dovydaitis rašė apie Lietuvos darbininkų klasės gyvenimą, kad pasirodė nemažai jaunųjų lietuvių rašytojų apsakymų, vaizduojančių Lietuvos kolūkinio kaimo gyvenimą³¹.

O kaipgi apie šio laikotarpio tarybinių lietuvių rašytojų kūrybą atsiliepė buržuaziniai emigracijos kritikai?

A. Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė“ jiems nepatinka dėl revoliucingumo. T. Tilvyčio „Usnynė“— dėl to, kad tai jau savaime menkas kūrinys, nes talentingas poetas jame vaizduoja valstiečių kovą dėl žemės ir laisvės, klasių kovą kaime. Pagaliau padaroma išvada, kad tarybinėje atmosferoje „negali klestėti nei literatūros, nei literatūros kritikos kūryba“, nes „nesiseka neteisingos teorijos pritaikyti praktikoje“³².

Pasak Jono Aisčio ir Stepo Zobarsko, tarybinėje lietuvių literatūroje nėra nieko, „kas lietuviui rūpi ir maudžia. Paliktos raidės, bet atimta dvasia. Dar daugiau, lietuvių kalba prievartaujama“³³. Tą „atimtą dvasią“ šie išėivijos rašytojai bando parodyti savo sudarytame literatūros rinkinyje. Pateikdami literatūros klasikų ir kitų rašytojų kūrinius, jie visų pirma iškelia ir akcentuoja ne pažangius momentus arba mintis, o tai, kas svetima bendrademokratiniam nacionalinio išsivadavimo turiniui, kas skatina ar gali skatinti nacionalistines idėjas³⁴.

Remiantis šia teze, tarybinė literatūra interpretuojama ir komentuojama nuo jos pirmųjų dienų iki dabar. Tarp kūrinių, parašytų sudėtingiausiu laikotarpiu, kada lietuvių tauta kūrė naują gyvenimą ir tarybinė literatūra jai padėjo kovoti dėl socializmo, buržuaziniai kritikai neranda nė vieno tikrai gero, nes visi jie „nepakilę aukščiau propagandinio lygio“. Išlygų padaroma tik vienam kitam S. Nėries eilėraščiui ir P. Cvirkos apsakymui³⁵.

Šitokio vertinimo priežastis aiški — buržuazinė emigrantų spauda ne kartą reiškė nepasitenkinimą dėl to, kad jauni tarybinei lietuvių literatūrai buvo iškeltas uždavinys „atspindėti visus sudėtingus šio audringai besivystančio gyvenimo procesus, parodyti tarybinių žmonių formavimąsi ir augimą, nesutaikomai kovoti prieš

³⁰ Ten pat.

³¹ Komunistas, 1952, Nr. 9, p. 41.

³² Aidai, 1953, Nr. 3, p. 132.

³³ Gabija: Literatūros metraštis spaudos atgavimo penkiasdešimtmečiui ir tremties dešimtmečiui paminėti.— Brooklyn, New York, 1954, p. 8.

³⁴ Pvz., žr.: *Merkelis A.* Tiesos ir pareigos riteris.— Ten pat, p. 508—524 ir kt.

³⁵ Lietuvių enciklopedija, t. 15, p. 636—637.

buržuazinės-nacionalistinės ideologijos liekanas, auklėti darbo žmonių mases komunizmo dvasia“³⁶.

J. Grinius, rašydamas apie pokario metų lietuvių literatūros pobūdį, nepatenkintas pabrėžia jos idėjiškumą ir iškart skaitytojui perša mintį, kad toks turinys nulemtas iš šalies svetimų tautų³⁷. Be to, jis visai menkina komunistų partijos vadovaujamąjį vaidmenį šalies kultūriname gyvenime ir kaip vieną nepageidaujamą partijos vadovavimo bruožų nurodo tarybinėje literatūroje keliamą tautų draugystės idėją, kuri laidojanti ne tik kūrėjų, bet ir lietuvių tautos dvasinę laisvę³⁸.

Suprasdamas, kad paneigti visų rašytojų kūrybą yra absurdas, išėivijos poetas Bernardas Brazdžionis neatsisako A. Vienuolio ir kitų kūrybos³⁹, bet akcentuoja kūrėjų tariamą beidėjiškumą, tai, kad jų vyresnioji karta „neskelbdama jokių teorijų, jokių revoliucijų, į gyvenimą žiūrėjo visų pirma menininko akimis“⁴⁰.

Savo sudarytoje lietuvių beletristikos antologijoje, jis jau atvirai šališkas, nors įsakmiai pabrėžia, kad į antologiją įtraukė beveik 100 autorių, „neskaitant nei srovių, nei ideologijų“⁴¹. Srovių iš tiesų nepaisoma, bet juk visos tos srovės buvo buržuazinės, gynė tą pačią oponentui brangią ideologiją. Ko kito ir negalima tikėtis, nes Brazdžioniui lietuvių „literatūros augimas“ baigėsi, kai nustojo egzistuoti Lietuvos buržuazinė valstybė ir vadinamoji okupacija „paralyžavo bet kokį kūrybinį lietuvių rašytojo pasireiškimą tėvynėje“⁴².

Nė vienas tarybiniais metais sukurtas kūrinys nebuvo įtrauktas į Čikagoje paruoštos ir išleistos lietuvių beletristikos antologijos II dalį, nes jos sudarytojai — konservatyvūs literatūros kritikai B. Babrauskas ir poetas B. Brazdžionis — turėjo tikslą paneigti visą tarybinę lietuvių literatūrą ir pasitenkino savo išgalvotais samprotavimais apie viską žalojantį partijos diktatą lietuvių literatams⁴³. Buržuazinėje išėivijoje niekam nerūpi objektyvumas. Antikomunistams svarbiausia sumenkinti idėjinius tarybinės kultūros pagrindus, jos partiškumą.

Partiškumo principą išskėlė V. Leninas. Jis pabrėžė, kad, vertinant įvykius, reikia visada tiesiogiai ir atvirai stoti vienos ar kitos visuomenės grupės pasaulėžiūros pusėje⁴⁴, kritikavo siekimą nusišalinti nuo socialinės kovos, nuo klasinių sprendimų, maskavimąsi tariamu „nepartiškumu“, mokė matyti klasinį meninės kūrybos pobūdį, literatūros ryšį su visuomenine savo meto kova. Straipsnyje

³⁶ Tarybinės lietuvių literatūros apybraiža.— V., 1956, p. 133.

³⁷ Aidai, 1956, Nr. 1, p. 8.

³⁸ Ten pat, p. 11.

³⁹ Lietuvių beletristikos antologija.— Chicago, 1957, d. 1, p. 8—9.

⁴⁰ Ten pat, p. 10.

⁴¹ Ten pat, p. 11.

⁴² Ten pat, p. 10.

⁴³ Lietuvių beletristikos antologija.— Čikaga, 1965, d. 2.

⁴⁴ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 1, p. 321—493.

apie būsimą socialistinę literatūrą⁴⁵ labai aiškiai sakoma, kad literatūra turi tapti partine, atsvaru ydingajai buržuazinei spaudai, kuri siekia tik pelno: „Tai bus laisva literatūra, nes ne savanau-diškumas ir ne karjera, o socializmo idėja ir darbo žmonių atjauti-mas telks į jos gretas vis naujas jėgas. Tai bus laisva literatūra, nes ji tarnaus ne persisotinusiai herojei, ne nuobodžiaujuantiems ir dėl nutukimo kenčiantiems „viršutiniams dešimčiai tūkstančių“, bet milijonams ir dešimtims milijonų darbo žmonių, kurie yra šalies žiedas, jos jėga, jos ateitis“⁴⁶.

Tarybiniam literatūri meno partiškumas ir liaudiškumas yra neatskiriami dalykai. Komunistinis partiškumas tai ne klasinio subjektyvumo ir šališkumo išraiška, kaip teigia socializmo ideologiniai priešininkai, o nuoseklus mokslinis objektyvumas realaus pasaulio pažinime, sugebėjimas spręsti istorijos dėsnius ir teisingai nustatyti savo pozicijas bei uždavinius.

V. Leninas pabrėžė, kad gyventi visuomenėje ir būti nuo jos laisvam neįmanoma⁴⁷. Klasinėje visuomenėje nėra ir negali būti literatūros, laisvos nuo visuomenės, nuo vienos ar kitos ideologijos, neatspindinčios kokių nors klasių, socialinių grupių, partijų interesų. Dabartinis gyvenimas to nepaneigia, o tik patvirtina.

„Ideologija tiesiogiai susijusi su klasiniais interesais, jų pagimdyta ir tvirtai remiasi į atitinkamų klasių politinius, socialinius, filosofinius, ekonominius, teisinius, moralinius pagrindus, o literatūra visų pirma remiasi objektyvia tikrove, realiu gyvenimu, meniškai atkuria šią tikrovę, įvykius, žmones, lyg ir nepriklausomus nuo vienos ar kitos ideologijos“⁴⁸, — rašo tarybinis literatūros tyrinėtojas V. Borščukovas. Tačiau šis nepriklausomumas tik tariamas, nes atitinkamų klasių interesus ginanti ideologija būtinai prasisverbia į menininko širdį ir atsispindi jo mąstyme, jo pažiūrose, santykiuose su tuo, ką jis vaizduoja.

Dabartiniame pasaulyje priešinasi viena kitai ir kovoja ne tik dvi ideologijos, bet ir dvi kultūros. Šiuolaikinė buržuazinė kultūra jau išėjusi iš „grynosios kultūrininkystės“ ribų. Kultūros, meno, estetikos problemos keliamos nebe siauruose rateliuose, o plačioje arenoje. Suintensyvėjo ir lietuvių buržuazinės išėivijos mėginimai klaidinti liberaliau mąstančius išėivijos sluoksnius, daryti didesnę poveikį lietuviams ar lietuvių kilmės asmenims.

Tarybų Lietuvos rašytojų III suvažiavime (1959 m.) buvo plačiai kalbėta apie žymius respublikos rašytojų laimėjimus, išvardyta daug ir brandžių kūrinių, pabrėžta, kad rašytojai, kad ir kokias temas pasirinkę, stengiasi vaizduoti reikšmingus mūsų liaudies gyvenimo procesus, kovingai, iš partinių pozicijų sprendžia mūsų šių dienų ar praeities problemas. Neliko nutylėti ir trūkumai⁴⁹. Ketvir-

⁴⁵ Ten pat, t. 12, p. 94—99.

⁴⁶ Ten pat, p. 98—99.

⁴⁷ Ten pat, p. 98.

⁴⁸ Борщук В. Поле битвы идей. . . , с. 26.

⁴⁹ Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavimas.— Pergalė, 1959, Nr. 2, p. 118.

tajame Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavime (1966 m.) irgi buvo pasidžiaugta naujais brandžiais kūriniais, paminėta nemažai naujų vardų. „Rašytojų sąjungos valdyba ir partinė organizacija nuoširdžiai stengėsi palaikyti rašytojų kolektyvo sveiką, principinę atmosferą, kūrybiniam darbui palankų klimatą, sudarė prielaidas ir sąlygas kiekvienam talentui vystytis pagal jo prigimtį ir individualias galimybes. Ir jau ne mūsų kaltė, jeigu kai kurie rašytojai, užuot pasinaudoję tomis sąlygomis, dirbo ne pilnu pajėgumu ir, pasakysime atvirai, kartais net trukdė dirbti kitiems“⁵⁰, — pažymėta suvažiavimo medžiagoje. Taigi ir vėl kalbėta apie trūkumus. Kaip tik į juos, o ne į mūsų literatūros svarbius naujus kūrinius pirmiausia atkreipė dėmesį buržuazinė spauda, ieškodama tokių momentų, kuriuos būtų lengviausia pakomentuoti antikomunistiškai.

Buržuaziniams oponentams nepatiko aktyvi tarybinių kultūros darbuotojų pozicija. Jie peikė netgi humanišką ir kilnų tarybinių žmonių, taip pat ir mūsų respublikos literatų, pasiryžimą kovoti už taiką⁵¹, sakė, jog nebūtina „visu smarkumu tą temą pabrėžti“, vadino tai „ribotumu“ ir, aiškus dalykas, to „ribotumo“ apščiau rado A. Jonyno, P. Keidošiaus, K. Korsako, E. Matuzevičiaus, V. Reimerio, V. Valsiūnienės, A. Venclovos ir kitų poetų kūryboje, žodžiu, visur, kur tik buvo paliesta taikos problema, buržuazinės išeivijos pakrikštyta „karo-taikos manijos liga“⁵². Karingi buržuazinių kritikų balsai visiškai atitiko „šaltojo karo“ dvasią. Žvelgdamas per naujojo karo kurstytojų prizmę J. Gintautas tarybinius rašytojus suskirstė šitaip: susilaikantieji nuo aktyvesnės kūrybos ir neramūs aktyvieji⁵³. Tautininkai Tarybų Lietuvos literatus bandė skirstyti į lietuvių rašytojus ir komunistų rašytojus⁵⁴.

Vulgarus antikomunistinio požiūrio į naująją lietuvių kultūrą pamažu atsisakoma. Tiesa, vis dar yra vertintojų, kurie tarybinių literatų kūrinius nori visiems laikams išbraukti iš tautos gyvenimo, bet pasigirsta štai ir tokių balsų: „tie raštai išliks ir su jais mūsų ateities kultūrinis gyvenimas turės skaitytis“⁵⁵.

Reikšmingas įvykis LTSR literatūros ir meno gyvenime buvo valstybinių respublikinių premijų įsteigimas ir jų paskyrimas už žymiausias kūrinius. 1957 m. šios premijos paskirtos rašytojams J. Baltušiiui už novelių romaną „Parduotos vasaros“, J. Grušiiui už istorinę tragediją „Herkus Mantas“, J. Marcinkevičiui už poemą „Dvidešimtas pavasaris“, E. Mieželaičiui už „Brolišką poemą“. Rašydami apie šiuos kūrinius, buržuaziniai kritikai pažymi, kad tarybinė lietuvių literatūra išsivaduoja iš „bekonfliktiškumo teorijos“, iliustratyvumo, bet apgailestauja, kad lietuviškoje tematikoje nebėra tikrojo lietuviškumo, jų tapatinamo su buržuaziniu nacionalizmu.

⁵⁰ Tarybų Lietuvos rašytojų IV suvažiavimas. — Pergalė, 1966, Nr. 1, p. 106.

⁵¹ Britanijos lietuvis, 1952, birželio 26.

⁵² Dirva, 1953, liepos 16.

⁵³ Aidai, 1951, Nr. 3, p. 133.

⁵⁴ Dirva, 1953, liepos 16.

⁵⁵ Ten pat.

Pavyzdžiui, jie to pasigenda ir „Parduotose vasarose“, ir konstatuoja, kad tame kūrinyje „jaučiama nusipelnusio rašytojo ranka“⁵⁶. Kitame straipsnyje nurodoma, kad J. Baltušio talentas nebenuginčijamas, nors rašytojo požiūris į gyvenimą — klasinis⁵⁷.

Daugelyje straipsnių⁵⁸ apgailestauta ir širsta, kad tarybiniai istorikai atskleidė „vieningosios srovės“ teorijos klasinį pobūdį. LKP VI suvažiavimo (1949 m.) nutarimus, griežtai pasmerkusius minėtąją buržuazinę teoriją, ypač plačiai komentavo klerikalinė spauda.

Reikia pažymėti, kad buržuaziniai išeivijos publicistai ir kritikai, tarnaudami imperialistinei reakcijai, kartais savo klasinių pozicijų atvirai neatskleidžia, dangstosi „vieningosios srovės“ arsenalo „neklasinėmis“ idėjomis. Smarkesnieji tarybinius lietuvių rašytojus pakaltina išdavyste, postringauja, kad, stoję į klasines pozicijas, kūrėjai nebesugeba išsivaduoti iš slogios politinės prievartos ir negali gyvenimo pavaizduoti tokio, kokį mato⁵⁹, ir t. t.

Naujas tarybinės lietuvių literatūros etapas, prasidėjęs šeštojo dešimtmečio viduryje, buvo pokarinio laikotarpio natūrali tąsa. Tarybiniai lietuvių rašytojai dabar jau kūrė daug palankesnes istorines sąlygomis, bet ir toliau savo svarbiausiuoju tikslu laikė skaitytojo auklėjimą socializmo idėjų dvasia.

„Mes turime siekti tik vieno — pažinti“, — sakė Justinas Marcinkevičius savo „Publicistinėje poemoje“ (1961 m.)⁶⁰. „Kiekvieno rašytojo pareigia rašyti taip, kad jis kartu su L. Tolstojum galėtų pasakyti: „Pagrindinis mano kūrinių herojus yra tiesa“, — rašė 1966 metais J. Mikelinskas⁶¹.

Būtent šis tiesos pažinimas labiausiai ir kliūva buržuaziniams kritikams, nes realus gyvenimas prieššką mums išeivijos dalį vis labiau skiria nuo lietuvių tautos. Rašydamas apie respublikinės premijos laureatus V. Mykolaitį-Putiną, I. Simonaitę ir kitus, J. Grinius jau neneigia jų kūrybos svarbos, atvirkiškai, sako, kad ji reikšminga, kad jau net partija dėl to daranti kūrėjams nuolaidų⁶². Plačiau nenagrinėdamas nei „Sukilėlių“, nei „Viliaus Karaliaus“, oponentas ieško negatyvių literatūros ypatybių, akcentuoja tokius reiškinius, apie kuriuos tarybiniai rašytojai kalba „ne savo balsu“⁶³.

Lietuvių buržuazinėje išeivijoje literatūros kritika neretai virsta antikomunistine klastote. Pavyzdžiui, tokie yra J. Vėlaikio straipsniai⁶⁴, kuriuose pilna tiesiog absurdiškų vertinimų. Mintį, kad kūrėjas turi rūpintis savo krašto gerove, kovoti dėl naujos, ge-

⁵⁶ Metmenys, 1980, Nr. 39, p. 165.

⁵⁷ Ten pat, 1968, Nr. 15, p. 69.

⁵⁸ Aidai, 1951, Nr. 3, p. 134; 1956, Nr. 1, p. 9 ir kt.

⁵⁹ Darbas, 1957, vol. 11, Nr. 1, p. 18.

⁶⁰ Lietuvių literatūros istorija, p. 746.

⁶¹ Ten pat, p. 747.

⁶² Aidai, 1959, Nr. 2, p. 53.

⁶³ Ten pat, p. 54.

⁶⁴ Metmenys, 1963, Nr. 6, p. 104—126; Nr. 7, p. 45—67 ir kt.

resnės savo tautos ateities, oponentas supranta kaip „vergo laisvę“, o tarybinėje literatūrinėje spaudoje pasitaiką kritiški negatyvūs vertinimai, jo supratimu, atspindi nesveiko gyvenimo atmosferą⁶⁵. Pateikdamas pluoštą kritinių pastabų apie literatūrą iš tarybinės spaudos, šis kritikas citatas ir komentarus komponuoja taip, kad atrodytų, jog filosofinis, ideologinis, politinis epochos gyvenimas eina sau, o literatūrinis — sau. Kūrinių menines ypatybes irgi nagrinėja taip, kaip jam atrodo geriau, tai yra atplėštas nuo idėjinio turinio, ir savo pasirinktuose „geriausiuose kūriniuose“ aptinka antisocialistinių apraiškų. Pavyzdžiui, K. Sajos dramose neranda sukolektyvinto kaimo socialistinės dvasios, nes autorius vaizduojas ne visai socialistinius žmones⁶⁶. R. Lankausko apsakymuose pirmiausia pastebi vaizduojamų žmonių gobšumą, neištikimybę, girtuokliavimą, nesąžiningumą ir sako, jog šie bruožai būdingiausi socialistinei visuomenei. Apie gydytojo pasiaukojimą, mokinuko kilniaširdiškumą užsimenama tik pastabų gale, lyg apie kokius labai retus socialistinės visuomenės reiškinius, bet vis dėlto užsimenama, nes tai padaryti vertęs oponento „objektyvumas“⁶⁷.

Pasitaiko ir gražiai skambančių atsiliepimų. Pavyzdžiui, L. Gutausko debiutiniai eilėraščiai „Ištrūko mano žirgai“ vadinami dinamiška ir nepaprastai laisvo polėkio poezija⁶⁸, skambių citatų pateikiama iš J. Degutytės — „individualios lyrikės ir gamtos poetės“ — kūrinių⁶⁹. Tačiau buržuaziniai kritikai pagiria tik už vadinamąjį menišką gimtojo krašto apdainavimą. Tų pačių poetų eilės ar prozaikų kūriniai, skirti visuomeninėms bei politinėms aktualijoms, jau vadinami visai blogais. Juos vertindami, „objektyvieji kritikai“ nė nemano laikytis savo garsaus „nekaltojo principo“ — ideologija sau, o menas sau. Beje, tokiais „principais“ irgi siekiama tikslai suklaidinti skaitytoją, paslėpti labai jau aiškų buržuazinį šališkumą ir visai menką mokslinį teorinį pasirengimą.

J. Vėlaikis kai kurių poetų kūrybą mėgina „deideologizuoti“ ir nustebinti „naujais“ atradimais, pavyzdžiui, tokiais: „Vaičiūnaitės politinė duoklė partijai kiekybiškai nemaža, bet kokybiškai nežymi“⁷⁰. Savaip operuodamas kūrinių citatomis, kritikų straipsnių ištraukomis, jis skaitytojams labai rimtai aiškina tarybinių rašytojų „dvilypį uždavinį“ — „tarnyba menui ir duoklė partijai“⁷¹. Šis anti-komunistinis kritikas „pamato“, kad lietuvių tarybinių poetų, ypač jaunųjų, kūryba pasidaro savita ir verta dėmesio, kai iš jos išmetamas visuomeniškumas. Pagaliau nustemba, kad tarybinė literatūra vaizduoja gyvą žmogų, kuris „dar pajėgia mylėti, svajoti, ieškoti, nusivilti ir linksmintis“⁷². Tokios absurdiškos „naujovės“ buržua-

⁶⁵ Ten pat, Nr. 6, p. 120—121.

⁶⁶ Ten pat, Nr. 7, p. 46—47.

⁶⁷ Ten pat, p. 48—49.

⁶⁸ Ten pat, p. 53.

⁶⁹ Ten pat, p. 55—56.

⁷⁰ Ten pat, p. 66.

⁷¹ Ten pat.

⁷² Ten pat.

zinėje literatūros kritikoje yra ne tik tarnavimo antikomunizmui išraiška, bet ir buržuazinio ribotumo padarinys.

Tarybinėje literatūroje įsigalėjusi nauja žmogaus — kūrėjo, savo jėgomis pasitikinčio kovotojo — koncepcija buržuaziniams kriti-
kams nepriimtina jau vien dėl to, kad rašytojai, vaizduodami kovo-
toją už pažangą, už naujus idealus, atmeta ir paneigia buržuazijos
vertybes. J. Griniaus įsitikinimu, labai blogai, kad rašytojai gamto-
je ieško ne dievo, bet žmogaus veiklos ženklų, akcentuoja naujus
gyvenimo pakitimus ⁷³.

Tačiau, kaip buvo pabrėžta LKP XVI suvažiavime (1971 m.),
būtent šią, tai yra kovojančią dėl naujo žmogaus, literatūrą geriau-
siai įvertino visuomenė. Savo talentingai parašyta knyga „Žmo-
gus“ E. Mieželaitis išgarsino lietuvių tarybinę poeziją. Plačiai ži-
nomi J. Avyžiaus, A. Baltakio, A. Bieliausko, V. Bubnio, Just. Mar-
cinkevičiaus, A. Pociaus, M. Sluckio ir kitų rašytojų brandžiausi
kūriniai. Visa tai „akivaizdžiai rodo socialistinio realizmo metodo
vaisingumą ir dar kartą patvirtina, kad didelės vertės kūriniai su-
kuriami tik tuomet, kai autoriaus meninis meistriškumas susilieja
su dideliu gyvenimo pažinimu, giliu idėjiškumu ir partiniu princi-
pingumu“ ⁷⁴.

Nepažindami realaus socialistinio gyvenimo, buržuaziniai kri-
tikai nesugeba suprasti tarybinės literatūros raidos proceso. Ge-
riausiųjų tarybinių lietuvių rašytojų kūryboje jie pasigenda idėjų
arba regi išpūstos filosofijos išpūdžiu pridengtą idėjinę tuštumą ⁷⁵.
Pavyzdžiui, Justinui Marcinkevičiui tapti giliu minties poetu truk-
dąs komunistinės ideologijos dogmatiškumas ⁷⁶.

Taip rašantys kritikai naiviai viliasi, kad žymieji mūsų poetai
ir prozininkai dar pasitarnaus buržuazijai, padės jai siekti antiko-
munistinių tikslų. Tačiau šių rašytojų kūrybos jie nuodugniau ne-
panagrinėja, tiesiog jos nepažįsta, nors ji jau seniai yra peržengusi
nacionalinės literatūros ribas ir plačiai svarstoma, kada kalbama
apie dabartinės literatūros raidos kelius, ypač socialistinėse šaly-
se ⁷⁷, kada pažymima, jog lietuvių tarybinė poezija didžiai vertina-
ma Tarybų Sąjungoje ⁷⁸.

„Aiduose“ buvo iš esmės teisingai pažymėta ⁷⁹, kad skaitytojas
sąmoningai suprasti rašytojo kūrybą gali tikrai pats perskaitęs ko-
kią nors jo knygą. Tačiau Vakaruose buržuaziniai apžvalgininkai
dažnai apie kūrinį siūlo spręsti iš savo recenzijų, kuriose tenden-
cingai iš konteksto išplėstomis citatomis įrodinėjama tai, ko nori
šališkas recenzentas. Todėl dalis lietuvių išeivių tarybinę literatūrą

⁷³ Aidai, 1956, Nr. 2, p. 70.

⁷⁴ Lietuvos Komunistų partijos XVI suvažiavimas.— V., 1971, p. 60.

⁷⁵ Aidai, 1969, Nr. 6, p. 266.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Борщук В. Поле битвы идей..., с. 97—98.

⁷⁸ Ten pat, p. 97.

⁷⁹ Aidai, 1970, Nr. 10, p. 476.

vertina patys jos neskaite⁸⁰. Antikomunistiniai raševos norėtų, kad ir tarybiniai kultūros darbuotojai, literatai imtų remtis buržuaziais tikrovės vertinimo kriterijais, ir bergždžiai ieško bent vieno tarybinio rašytojo, kuris mūsų epochą suprastų taip, kaip Vakarų sociologai⁸¹. Nors ir sutinkama, kad lietuviško žodžio dirvoje vietos esą ir daugiavagiui plūgui, ir žagrei, bet kažkodėl pripažįstami tik vos keli LTSR prozininkai, tarsi daugiau jų nė nebūtų.

Nepritardami lietuviško uždarumo, t. y. vietinio ribotumo tarybinėje literatūroje laužymui, nagrinėdami lietuviybės (ji tapatinama su nacionalizmu) problemas, buržuaziniai išeivijos kritikai mini daug rašytojų ir jų kūrinių, net patys kartais susipainioja. Pavyzdžiui, tarybinėje spaudoje kritikuotą kūrinį ima išsijuosę girti, nors tasai kūrinys iš tiesų yra silpnas. Arba žiūrėk, kokiam nors rašytojui pradeda pataikauti, nes jis, girdi, išsaugojęs tikrąjį lietuviškumą, o kitus peikia už internacionalizmą ir t. t.⁸²

Literatūriniai vertinimo kriterijai nustumiami į šalį, ir rašytojų kūryboje ieškoma tik „šiuurkščios socialistinės buities faktūros“⁸³, netgi teigiama, kad kai kurių tarybinių rašytojų net visa kūryba lyg sunkus akmuo krintanti į nusistovėjusį Lietuvos kultūrinio gyvenimo ežero paviršių⁸⁴ ir patariama su ja susipažinti turistams, vykstantiems į Tarybų Lietuvą. Anot „Metmenų“, „drąsesnių autorių“ kūrybą reikia mokėti skaityti ir tarp eilučių⁸⁵. Kaip matome, šitokiuose vertinimuose buržuazinis šališkumas visai atviras, nebedangstomas.

Kai kurie autoriai ieškodami „karčios tiesos šiuolaikiniams įvykiams Lietuvoje nušviesti“ parašė ne vieną knygą⁸⁶. Tai grubiausio šališkumo išraiška, kurioje atsispindi tiesiog patologinis antisovietizmas⁸⁷. Antitarybininko vaizduotėje lietuvių tarybinė kritika pavirsta Prokrusto lova, kurioje ne tik „kapojamos galvos ir kojos“, bet ir „menkieji partiečiai tempte tempiami ligi „didelių talentų“⁸⁸. Liberalai pakritikuoja jau ir išeiviams juokingus „superpatriotus“. B. Railos kūryba jiems nepatraukli. Tai ne kokia mokslinė studija, kaip norėtų autorius, o tik bandymas sukelti moksliskumo įspūdį, „tiktai emociniai retorikos pasišvaistymai“⁸⁹. Kai klerikalų dienraštis paskelbė J. Avyžių gavus Lenino premiją už lietuviško kaimo gyventojus niekinantį romaną, liberalai rašė: „... pirmoje eilėje tai yra stiprus literatūrinis kūrinys, nežiūrint, kaip kam

⁸⁰ Gimtasis kraštas, 1983, spalio 20.

⁸¹ Metmenys, 1968, Nr. 15, p. 79.

⁸² Aidai, 1979, Nr. 1, p. 5–10.

⁸³ Metmenys, 1968, Nr. 15, p. 60.

⁸⁴ Metmenys, 1969, Nr. 17, p. 127.

⁸⁵ Ten pat, 1968, Nr. 15, p. 76; 1969, Nr. 18, p. 174 ir kt.

⁸⁶ Raila B. Tamsiausia prieš aušrą.— Chicago, 1960 ir kt.

⁸⁷ Raila B. Kitokios Lietuvos ilgesys: Šimtas prakalbų į Lietuvą 1980—1982.— Cleveland, 1983 ir kt.

⁸⁸ Akiračiai, 1975, Nr. 3, p. 7.

⁸⁹ Ten pat, 1982, Nr. 4, p. 14.

jo veikėjų skelbtos tezės patiktų ar nepatiktų“⁹⁰. Liberalai net deklaruoja „išeivijos vienybę su tėvyne ir meilę visiems tautiečiams Lietuvoje, neišskiriant nė komunistų“⁹¹. Pradėti 1969 m. leisti „Akiračiai“ reguliariai supažindina skaitytojus su lietuvių tarybiniais rašytojais, neslėpdami palankumo J. Baltušio, Alf. Bieliausko, J. Avyžiaus, J. Degutytės, S. Gedos, Just. Marcinkevičiaus, M. Sluckio ir kitų kūriniams. Tačiau keičiasi tik reakcinės kritikos strategija, ir vertinimuose toli gražu neišsižadama buržuazinės ideologijos. Pavyzdžiui, negailėdami šiltų žodžių ir skambių epitetų Just. Marcinkevičiui už temų lietuviškumą ir talentingą pasakojimą⁹², už prikeltą Lietuvos karalių Mindaugą⁹³ ir kitus sodriai nutapytus personažus, išeivijos buržuaziniai kritikai poetą puola už ateistinę orientaciją, antiklerikalines jo mintis vadina nenatūraliomis, naiviai skambančiomis⁹⁴. Poeto kūryboje atskleistą tikėjimo koliziją J. Grinius kvalifikuoja kaip „krikščionių sąžinės prievartavimą“, o nuorodą į liaudies vaidmenį istorijoje laiko „istorine nesąmone“. Oponento supratimu, „Mindaugas“ būtų iškiliausia drama lietuvių literatūros istorijoje, „jeigu nebūtų nereikalingo Mindaugo suliaudinimo iki puodžiaus ir būtų atsisakyta tos krikščionybės neapykantos, kuri nepagrįstai sulaužė karalienės Mortos asmenį“⁹⁵.

Reakcingas išeivijos rašytojas Anatolijus Kairys antiklerikalines idėjas Just. Marcinkevičiaus trilogijoje vadina „kreivomis idėjomis“⁹⁶. Kitam oponentui atrodo, kad poetas pasirinkęs „lengvesnį kelią pavaizduoti Mažvydui“ ir netgi apsimeta susirūpinęs, kad tokį „Mažvydą pažins šių dienų Lietuvos jaunimas“⁹⁷.

Mūsų idėjiniai priešininkai mėgsta piktdžiugiškai garsinti, kad meno politizacija yra tarybinės kultūros prerogatyva. Tačiau jie nepaiso esmės: kokios krypties toji politizacija — humaniška ar antihumaniška. Pasidavę politinei reakcijai, jie grubiai iškraipo mūsų kryptingumo humanišką esmę, išjungia humanizmą iš tarybinio patriotizmo sąvokos. Todėl tarybinė lietuvių kūryba esanti išvis nepatriotiška. Toks dogmatizmas nuveda dar toliau: Vatikane susispietusi „lietuviška mafija“ džiūgauja, kad žinomiausia pasaulyje lietuvių knyga yra ne M. Mažvydo „Katekizmas“, K. Donelaičio „Metai“, V. Mykolaičio-Putino, S. Nėries, net ne B. Brazdžionio lyrika, o antitarybinis diletantiškas paskvilis „Sibiro mal-daknygė“⁹⁸.

⁹⁰ Ten pat, 1976, Nr. 6, p. 11.

⁹¹ Ten pat, 1973, Nr. 8, p. 11.

⁹² Metmenys, 1969, Nr. 18, p. 151.

⁹³ Ten pat, p. 158.

⁹⁴ Ten pat, p. 164.

⁹⁵ Grinius J. Veidai ir problemos lietuvių literatūroje.— Roma, 1973, t. 1, p. 382—392.

⁹⁶ Tėviškės žiburiai, 1979, sausio 25.

⁹⁷ Europos lietuvis, 1978, gegužės 9.

⁹⁸ Sepetys L. Kultūra ir mes: Lietuvių tarybinė kultūra brandaus socializmo sąlygomis.— V., 1985, p. 25.

Išorinis analizės objektyvumas tik giliau slepia antikomunistinį požiūrį. Liberalai prisipažįsta: „Iševija nebeturi didelių ideologinių skirtumų — ją jungia viena antikomunistinė ideologija. Tokioje aplinkoje ir spaudai svarbiau nebe informuoti, bet kovoti prieš komunizmą“⁹⁹.

Kaip buržuazinis šališkumas lemia kūrybos vertinimą, rodo R. Šilbajorio kritikos straipsnių apie Tarybų Lietuvos literatūrą serija, 1982 m. išleista atskira knyga¹⁰⁰. Tiesa, joje autorius kartais ir gana originaliai interpretuoja literatūros kūrinius, pavyzdžiui, aptardamas J. Grušo dramas, pažymi jose realizuotą rašytojo fantaziją, iškelia, kaip jis pats sako, „keistą ir įdomų“ poeto S. Gedos talentą¹⁰¹. Keičianti strategiją buržuazinė kritika neišsižada buržuazinės ideologijos net darydama reveransus J. Degutės poezijai¹⁰².

Kaip labiau išprusęs ir lankstesnės taktikos šalininkas, R. Šilbajoris maskuoja pagrindinį reakcinės emigracijos kritikų ideologinės atakos objektą — lietuvių tarybinės literatūros idėjiškumą. Jis sakosi nenorįs tarp tarybinių lietuvių literatūrą ieškoti politinių bendraminčių, nes tai esą nerealu, nors, kalbėdamas apie liaudiškai melodingą P. Širvio lyriką arba apie R. Šavelio poetiškai įdomiai deformuotą tikrovę, pabrėžia lietuviškos žodinės kūrybos išaugimą, norėtų atrasti toje kūryboje prieštarų politinių aspektų¹⁰³.

Formalizmo ir estetizmo koncepcijų veikiami, buržuaziniai oponentai menkina literatūros pažintinę funkciją. Vadovaudamiesi subjektyvistine tikrovės samprata, jie tariasi žiną, kas tarybinėje lietuvių literatūroje „tikra“, o kas ne. Socialinius reiškinius suvokia kitame kultūros kontekste, ir, manydami, kad tasai suvokimas, jo buržuazinis turinys yra teisingiausias, siūlo jį kaip svarbiausią tarybinės lietuvių literatūros vertinimo kriterijų. L. Mockūnas, įvade apibūdindamas šiuometinį gyvą kūrybos procesą Lietuvoje, pažymi, kad R. Šilbajorio knygoje išreikštas naujas požiūris į dabartinę Lietuvos literatūrą¹⁰⁴. Anaiptol — tai senas buržuazijos požiūris į naujus kūrinius, tik lankstesnis.

Naujuose kūriniuose ieškoma senųjų idėjų. Pasak A. Greimo, lietuviškoji kultūra geriausiai išsireiškė poetine kalba, kurią oponentas vadina „keistu — pavojingu, bet ir daug žadančiu reiškiniu“¹⁰⁵. Nagrinėdamas M. Martinaičio vienos poemos ypatybę — maldos formą, A. Greimas daro „išvadą“, kad šitokia struktūra byloja apie tikėjimo reikšmę dabartinėje Lietuvoje¹⁰⁶. V. Kulbokas tarybinių rašytojų kūriniuose randa nepastebėtų motyvų, kurių es-

⁹⁹ Akiračiai, 1978, Nr. 9, p. 14.

¹⁰⁰ *Silbajoris R.* Žodžiai ir prasmė.

¹⁰¹ Ten pat, p. 110—113, 203—222.

¹⁰² Ten pat, p. 179—202.

¹⁰³ Ten pat, p. 191—202.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 12.

¹⁰⁵ *Metmenys*, 1980, Nr. 40, p. 44.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 73.

mė — bet koks dangaus ar pragaro paminėjimas¹⁰⁷. Profesorius V. Vardys mano, kad katalikiškumas neatskiriama susijęs su lietuvių tauta¹⁰⁸ ir todėl būdingas lietuvių rašytojų kūrybai. Jis nepaiso kūrinių turinio ir, nagrinėdamas juos struktūriniu požiūriu, ištraukose ieško buržuazinių iliuzijų patvirtinimo.

Plačiau aptardami J. Baltušio „Sakmę apie Južą“ (V., 1979), buržuaziniai kritikai ieško ir, žinoma, randa primityvių paralelių tarp skirtingų politinių santvarkų. Juzos nusikėlimą į Kairabalę jie sieja su tautos siekimu atsiriboti nuo Tarybų valdžios ir t. t.¹⁰⁹, kartu labai išgiria tobulą kūrinių kalbą ir kūrinių lygina su Voltero „Kandidu“¹¹⁰.

Naujausioje „lietuviškojo panteono“¹¹¹ — J. Avyžiaus, J. Baltušio ir V. Bubnio — kūryboje, A. Bieliausko, M. Sluckio psichologiniuose romanuose, R. Kašausko, V. Petkevičiaus, A. Markevičiaus ir kitų rašytojų kūriniuose irgi ieškoma „sovietiniu tikėjimu nevisuomet užtikrintų žmonių“¹¹², kurių elgesyje būtų galima pastebėti jei ne buržuazinės Lietuvos ilgesį, tai nors bet koki nepasitenkinimą esama politine santvarka ir tada jau pergalingai sušukti: štai koks tasai socializmas, jeigu jie patys taip rašo!¹¹³ Kai šitaip vertinama tarybinė lietuvių literatūra, išvada lemia antikomunizmas, o ne meniškumo kriterijai: tarybinė literatūra esanti vis tiek nepakankamai laisva ir todėl nemeniška (be vienos kitos išimties), netautiška. Konfrontuodami literatūrą su antikomunistinėmis koncepcijomis, minėtieji oponentai neišvengia metodologinio nenuoseklumo. Polemikoje dėl idėjinių tarybinės literatūros pagrindų jie susipainioję prieštarauja vieni kitiems, tiesiog patys paneigia savo šnekas apie tarybinių kultūros darbuotojų „partinio muštro“, kūrybinės individualybės, nacionalinių kultūrų, taip pat ir literatūrų, susiniveliavimą ir t. t.

Kaip pažymėjo Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos pirminkas A. Maldonis VII LTSR rašytojų suvažiavime (1981 m.), lietuvių literatūra savo brandžiais kūriniiais vis glaudžiau ir organiškiau įeina į visos tarybinės literatūros, o tam tikru mastu ir į tarptautinį kontekstą¹¹⁴. LKP XVIII suvažiavime tai konstatavo ir LKP CK pirmasis sekretorius P. Griškevičius: „Kūrybiniai darbuotojai gerai supranta jiems iškilusius uždavinius, ištikimi tarybinės literatūros idėjiniams ir estetiniams principams“¹¹⁵.

Tarybinei literatūrai iškelta daug nelengvų uždavinių, ir tie uždaviniai vykdomi. Tačiau kaip rodo mūsų padaryta apžvalga, gra-

¹⁰⁷ *Kulbokas V.* Lietuvių religinė poezija.— Putnam, 1982.

¹⁰⁸ *Aidai*, 1978, Nr. 8, p. 362.

¹⁰⁹ *Metmenys*, 1980, Nr. 39, p. 168.

¹¹⁰ *Ten pat*, p. 169.

¹¹¹ *Ten pat*, p. 66.

¹¹² *Ten pat*, 1984, Nr. 48, p. 130.

¹¹³ *Ten pat*, p. 128—158; 179—187 ir kt.

¹¹⁴ *Pergalė*, 1981, Nr. 3, p. 106.

¹¹⁵ Lietuvos Komunistų partijos XVIII suvažiavimo medžiaga.— V., 1981, p. 44.

žūs mūsų tarybinės literatūros laimėjimai buržuazinių kritikų beveik nedomina arba domina tik tada, kai tarybinių rašytojų kūrinuose jie tikisi rasti medžiagos antitarybinei propagandai. Žinoma, nereikia manyti, kad buržuaziniai kritikai negali pastebėti mūsų literatūros trūkumų. Tačiau tuos trūkumus jie labai išpučia, laiko būdingais visai socialistinei visuomenei. O apie didžiulį tarybinių lietuvių rašytojų nuveiktą darbą, apie lietuvių didžiavimąsi savo literatūros laimėjimais buržuazinė spauda nerąšo. Kitaip ir negali būti — buržuazinė literatūros kritika tarnauja kapitalui, imperialistinei reakcijai, antikomunizmui. Tokie yra iš esmės visi antikomunistinių kritikų straipsniai apie tarybinę lietuvių literatūrą.

Buržuazinėje spaudoje išreklamuota tariamoji nuomonė apie tarybinę lietuvių literatūrą įvairovė, naujas požiūris ir t. t. iš esmės yra tas pats buržuazinis požiūris, kuris ir lemia visų antitarybinių kritikų straipsnių turinį. Bandytas skaldyti tarybinius lietuvių rašytojus — vieniems pataikauti, o kitus juodinti — yra ne tik naivios iliuzijos, kad galbūt šiandieninė literatūra pasitarnaus antikomunizmui, bet ir klastingo antitarybiškumo išraiška.

Buržuaziniai kritikai, nesuprasdami socializmo esmės, nesuokia jo literatūros raidos proceso ir nepajėgia objektyviai moksliskai vertinti literatūros reiškinių. Vertindami literatūrą, jie dažniausia remiasi ne meniškumo kriterijais, o siekia buržuazijos politinių tikslų, uoliai tarnauja antikomunizmui.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
TSRS istorijos katedra

Įteikta
1985 m. sausio mėn.

ВОПРОСЫ ЛИТОВСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КРИТИКЕ БУРЖУАЗНОЙ ЭМИГРАЦИИ

А. КАВАЛЯУСКАС

Резюме

Советская литература, развиваясь в контакте с мировой литературой, вносит в мировое искусство свой идейно-эстетический и художественный вклад. Литовская советская литература, сформировавшаяся вместе с многонациональной литературой СССР, завоевала признание и высокую оценку не только в стране, но и за рубежом.

Буржуазная литовская эмиграция, не желая понять социалистическую действительность, тем самым не воспринимает процессов развития советской литовской литературы. Распространенное в буржуазной печати множество оценок советской литературы, новые взгляды на происходящие в ней процессы по существу представляют собой один буржуазный взгляд, обуславливающий все высказывания и оценки. Попытки очернить некоторых литовских советских литераторов есть не что иное, как проявление антисоветской деятельности буржуазных эмигрантов. Анализ критических статей о советской литературе показал, что художественные критерии оценок советской литовской литературы реакционеры связывают с антикоммунистическими политическими задачами. Это в очередной раз показывает, что буржуазные критики, как бы они ни разглагольствовали о любви к литовской литературе, служат антикоммунизму, что их «литературные» антисоветские выпады носят антинародный характер.

VILNIAUS UNIVERSITETO ETNOGRAFINĖS EKSPEDICIJOS 1950—1985 m.

E. LAZAUSKAITE

Pažangaus kultūrinio palikimo išsaugojimo problema, iškilusi dar antikos laikais, tebėra aktuali ir šiandien. Daugelis mokslininkų, menotyrininkų, muziejininkų, kraštotyrininkų ieško būdų, kaip racionaliau, efektyviau organizuoti liaudies sukurtų materialinių ir dvasinių vertybių saugojimą. Šią problemą galima išspręsti tik žinant nūdienos socialinius ir kultūrinius veiksnius, skatinančius ieškoti ryšių su pažangiu istoriniu palikimu. Neginčytinas veiksnys yra nuolatinis liaudies gyvenimo lygio kilimas. Išaugęs mokslas, nauja technika, informacijos gausėjimas verčia žmogų atsigręžti į praeitį, nes tik su ja palyginus šių dienų gyvenimą, galima geriau suprasti progreso ištakas. Pažangaus kultūros palikimo išsaugojimas aktualus ne tik mūsų šalyje, tai tarptautinė problema. Daug dėmesio jai skiria SNO UNESCO organizacija, 1965 m. įkurta Tarptautinė paminklų apsaugos ir lankytinų vietų taryba INCOMOS. Kultūros paminklai padeda vienoms tautoms pažinti kitų tautų istoriją. Juos išsaugoti labai svarbu ir kuriant socialistinę kultūrą. „Be aiškaus supratimo, kad tik tiksliai pažinus viso žmonijos išsivystymo sukurtą kultūrą, tik ją perdurbant,— rašė V. Leninas,— galima kurti proletarinę kultūrą“¹. Šiuo teiginiu V. Leninas pabrėžė, kad socialistinę kultūrą galima sėkmingai kurti tik kritiškai vertinant ir kūrybiškai panaudojant praeities kultūrinį palikimą, kadangi nuolatinis socialistinės kultūros ryšys su pažangiąja praeities kultūra yra neišsenkamas jos turtėjimo šaltinis, pamatas kurti naujoms kultūros vertybėms. Dar 1918 m. V. Leninas pasirašė dekretą dėl meno ir senovės paminklų apsaugos. Siandieninį kultūrinį palikimą mūsų visuomenėje saugo naujoji TSRS Konstitucija. 46-ajame jos straipsnyje sakoma, jog istorijos ir kultūros vertybes saugo valstybė². 68-ajame straipsnyje pažymima, kad rūpinimasis istorijos paminklų ir kitų kultūros vertybių išsaugojimu — TSRS piliečių pareiga ir prievolė³. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatyme yra numatyta išsaugoti būsimoms kartoms liaudies sukurtas geriausias

¹ *Leninas V. Raštai*, t. 31, p. 255.

² TSRS Konstitucija.— V., 1983, p. 21.

³ Ten pat, p. 26.

dvasines ir materialines vertybes, efektyviai panaudoti jas moksliniam tyrimui ir propagandai darbo žmonių auklėjimo tikslais⁴. Visiems liaudies kultūros tyrinėtojams naujus uždavinius iškėlė TSKP XXVI suvažiavimas⁵, TSKP CK 1983 m. birželio plenumas⁶. Kaip pažymėjo Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos pirmininkė L. Diržinskaitė, ir toliau viena iš svarbiausių darbo sričių yra visuomeninis krašto tyrinėjimas, o efektyviausia šio darbo forma — ekspedicijos⁷.

Kraštotyres, etnografinės, archeologinės ekspedicijas rengia įvairios mokslo ir švietimo įstaigos. Tačiau šiandien labai svarbu ne tik organizuoti ekspedicijas, bet ir dirbti šį darbą nuosekliai, kad liaudies kultūroje neliktų užmirštų arba netyrinėtų dalykų. Klaidų galima išvengti tik pasidalijus tyrinėjimo patirtimi. Susisteminta, apibendrinta kultūrinio palikimo tyrinėjimo metodika būtų naudinga visiems, kas domisi liaudies buitimi ir kultūra. Antra vertus, pasidalijimas ekspedicijų organizavimo patirtimi padėtų išspręsti dar vieną labai aktualią problemą — kaip tyrinėti nūdieną, kurios tyrimo metodika dar tik ruošiamą.

Vilniaus universitetas turi senas liaudies kultūros tyrinėjimo tradicijas. Jau senajame Vilniaus universitete buvo iškelta mintis, kad senovės istoriją geriau suprasti padeda ne tik kronikų, metraščių bei aktų studijavimas, bet ir etnografinė medžiaga, kuri taip pat yra istorijos šaltinis. Etnografijos faktai gali būti savotiškas raktas senovei pažinti, nes liaudis yra natūrali savo kultūros saugotoja⁸.

Etnografijos eksponatus pradėta rinkti Stepono Batoro universitete. 1924 m. čia buvo įkurtas etnografijos muziejus, o 1926 m. išleisti pirmieji nurodymai, kaip rinkti etnografijos medžiagą. Juos sudarė C. Boduen de Kurtenė-Erenkroicova⁹ ir H. Znamerovska-Priufferova¹⁰. Labiau išplėsti liaudies kultūros tyrinėjimo neleido to meto sąlygos.

Pirmaisiais tarybiniais metais, vėl pradėjus etnografinius tyrimus, metodiką teko kurti iš naujo, nes Stepono Batoro universitete sudarytas anketas, nurodymus etnografinės medžiagos rinkėjams, ekspedicijų metu surinktus aprašus buvusieji dėstytojai išsivežė į Lenkiją. Liko tik dalis muziejaus eksponatų. Tiriamąjį darbą sunkino ir specialistų trūkumas. Ruošdama etnografus, pir-

⁴ LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas.— V., 1977.

⁵ TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga.— V., 1981.

⁶ TSKP CK 1983 m. birželio plenumo medžiaga.— V., 1983.

⁷ *Diržinskaitė L.* Praeities vertybės dabarčiai, dabarties — ateičiai.— Nemas, 1983, Nr. 11, p. 35.

⁸ *Dundulienė P.* Etnografijos mokslas Vilniaus universitete.— V., 1978, p. 12.

⁹ *Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa C.* Kilka uwag i wiadomości o etnografii wojewódstwa Wileńskiego.— Wilno i ziemia Wileńska. Wilno, 1930, t. 1.

¹⁰ *Znamierowska-Priufferowa H.* Rybołówstwo jezior Trockich.— Wilno, 1930.

maisiais tarybiniais metais nemažai padirbėjo Humanitarinių mokslų fakulteto filologijos skyriuje įsikūrusi etnologijos grupė, kurią globojo prof. M. Biržiška. Tačiau pradėtą darbą nutraukė karas. Hitlerinės okupacijos metais nukentėjo ir Vilniaus universitetui priklausęs etnografijos muziejus. Dalį jo eksponatų, surinktų 1940—1941 m., vokiečiai sudegino kūrendami krosnis.

1944 m., atkūrus Vilniaus universitetą, jau rudens semestre Istorijos-filologijos fakultete ėmė veikti etnografijos katedra, kurios pagrindinis tikslas buvo ruošti etnografų kadrus, vėl pradėti etnografinius tyrinėjimus.

1947 m. prie etnografijos katedros buvo prijungtos mažos archeologijos ir meno istorijos katedros ir įkurta muzeologijos katedra. Tuo laikotarpiu etnografijos specialybės studentams lietuvių tautosakos, archeologijos pagrindų, folkloro istorijos kursus skaitė prof. J. Baldžius. P. Dundulienė skaitė Lietuvos, Pabaltijo, slavų tautų etnografijos kursus, etnografinių tyrinėjimų metodiką.

Vienas iš pagrindinių katedros uždavinių buvo organizuoti etnografinės ekspedicijas. Pirmieji žingsniai žengti 1948 m., kada buvo suorganizuota žvalgomoji ekspedicija po Vilniaus kraštą. Platesnio masto etnografinė ekspedicija buvo surengta 1949 m. Kadangi trūko kadry, pirmąsias etnografinės ekspedicijas 1948—1950 m. universitetas organizuodavo drauge su Lietuvos TSR MA Istorijos instituto etnografijos muziejumi ir Lietuvos TSR MA Istorijos instituto etnografijos sektoriaus darbuotojais. Ekspedicijose dirbdavo universiteto studentai etnografai, kurie kartu atlikdavo mokomąją praktiką. Mokslinė vadovė buvo P. Dundulienė, ūkio vadovas — V. Žilėnas. Etnografinėi medžiagai rinkti buvo naudojamos universitete paruoštos anketos. Pirmosios ekspedicijos turėjo tokį svarbiausią tikslą: rinkti eksponatus muziejams, fiksuoti nykstančius archainės materialinės kultūros bruožus, užrašinėti padavimus, pasakas, senus tikėjimus ir papročius.

1950 m., išėjus pirmajai didesnei etnografų laidai, etnografinės ekspedicijas Vilniaus universitetas pradėjo organizuoti savo jėgomis. Tuo pat metu imta taikyti naują ekspedicijų organizavimo metodiką, ne tik fiksuoti archaiškus reiškinius, bet ir tyrinėti liaudies materialinę bei dvasinę kultūrą, stebėti pasikeitimus, vykstančius žmonių gyvenime, sąmonėje.

Remiantis medžiaga, surinkta vadovaujantis nauja etnografinės medžiagos rinkimo metodika, buvo paruošti pranešimai I Pabaltijo etnografų simpoziumui, kuris vyko Maskvoje 1950 m. Tame simpoziume dalyvavo universiteto ir LTSR MA etnografai. Savo pranešimuose jie nagrinėjo žemdirbystės, liaudies architektūros klausimus, apžvelgė lietuvių gyvulinių pasakų motyvus, papasakojo apie 1949 m. ekspedicijos atliktą darbą¹¹.

¹¹ Краткие сообщения института этнографии им. М. М. Миклухо-Маклая Академии наук СССР.— М.; Л., 1950, т. 12, с. 62, 74, 87.

Simpoziumas universiteto etnografams iškėlė naujų uždavinių. Buvo pažymėta, kad etnografai turi kovoti su buržuazinėmis etnografijos teorijomis, daugiau dėmesio skirti socialistinės buities ir kultūros tyrinėjimui¹². Tam reikėjo naujos medžiagos, ir ji toliau buvo renkama ekspedicijų metu.

1949—1962 m. etnografinės ekspedicijas organizavo Istorijos-filologijos fakultetas. Šiuo metu jas organizuoja Istorijos fakultetas, Lietuvos TSR istorijos katedra. Jau 35 metai šiam darbui vadovauja prof. P. Dundulienė. Per šį netrumpą laikotarpį sukauptas nemažas etnografinės medžiagos rinkimo patyrimas.

Ekspedicijų darbą plačiausiai yra aprašiusi pati jų vadovė prof. P. Dundulienė savo knygoje „Etnografijos mokslas Vilniaus universitete“. Ji apžvelgia ekspedicijų tikslus ir uždavinius, darbe naudojamas anketas, pagrindinius etnografinės medžiagos fiksavimo būdus¹³. Nemažai straipsnių apie etnografinių ekspedicijų darbą įvairiose Lietuvos vietovėse yra paskelbta respublikiniuose ir rajonų laikraščiuose¹⁴.

Etnografinių ekspedicijų darbą gerai įvertino Vilniaus universiteto rektoratas, Istorijos fakulteto darbuotojai¹⁵.

Maskvos M. Lomonosovo universiteto prof. G. Markovas, 1981 m. balandžio mėn. Jerevane įvykusioje XIV sąjunginėje studentų etnografų konferencijoje išklauses Vilniaus universiteto studentų skaitytus pranešimus, paruoštus remiantis ekspedicijose surinkta medžiaga, savo kalboje pažymėjo, kad Vilniaus universiteto ekspedicijos dirba kryptingai, niekad neužmiršta pagrindinių etnografijos mokslo ir visuomenės gyvenimo problemų¹⁶.

Su etnografijos rinkiniais, esančiais Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje (toliau — fondas 81), supažindina N. Skaržauskaitė. Savo straipsnyje ji rašo, kaip ekspedicijų surinkta medžiaga naudojama moksliniame tiriamajame darbe¹⁷.

Atskiro darbo, apibendrinančio visą Vilniaus universiteto etnografinių ekspedicijų veiklą, nėra. Šio straipsnio tikslas — remian-

¹² Толстов С. П. Основные задачи и пути развития советской этнографии.— Краткие сообщения института этнографии им. М. М. Миклухо-Маклая Академии наук СССР, т. 12, с. 3.

¹³ Dundulienė P. Etnografijos mokslas Vilniaus universitete, p. 83.

¹⁴ Dundulienė P. Etnografinė ekspedicija.— Tiesa, 1953, rugpjūčio 15; 1954, rugpjūčio 11; Etnografai P. Cvirkos tėviškėje.— Tarybinis studentas, 1959, rugsėjo 18; Studentų etnografinė ekspedicija.— Tiesa, 1960, liepos 18; Etnografai Molėtuose.— Lenino priesakai, 1962, rugpjūčio 12; Ekspedicija Eržvilko apylinkėse.— Šviesa, 1966, liepos 14; Dzūkų skryniai atidarius.— Tiesa, 1970, spalio 6; Etnografinė-istorinė ekspedicija.— Mūsų žodis, 1974, rugpjūčio 20 ir kt.

¹⁵ Vilniaus universiteto istorija: 1940—1979.— V., 1979; Lesčius V. Istorija.— Mokslas ir gyvenimas, 1979, Nr. 4; Dobrovolskas J. Nerimstanti gimtojo krašto tyrinėtoja.— Vakarinės naujienos, 1970, vasario 11.

¹⁶ Программа XIV всесоюзной этнографической студенческой конференции.— Ереван, 1981, с. 16; Марков Г. Н. Отчетный доклад на XIV всесоюзной студенческой этнографической конференции.— Ереван, 1981, с. 9.

¹⁷ Skaržauskaitė N. Saugoma etnografinė medžiaga.— Bibliotekų darbas, 1970, Nr. 3.

tis nurodytais šaltiniais, papasakoti, kaip organizuojamos Vilniaus universiteto etnografinės ekspedicijos ir kaip jų metu surinkta medžiaga padeda išsaugoti lietuvių kultūrinį palikimą.

Nagrinėjant Vilniaus universiteto etnografinių ekspedicijų surinktą medžiagą, buvo susipažinta su VU mokslinės bibliotekos rankraščių skyriaus 81 fondu¹⁸. Vilniaus universiteto etnografų surinktų eksponatų paskirstymo respublikos muziejaus duomenys imti iš Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejaus inventoriaus knygu (1950—1983 m.)¹⁹.

Etnografinių tyrinėjimų metodika priklauso nuo ekspedicijoms keliamų uždavinių. Tačiau yra keletas metodinių taisyklių, kurių laikytis būtina. Visų pirma labai svarbu gerai pasiruošti. Universiteto etnografinių ekspedicijų dalyviai šį darbą pradeda jau pirmosiomis mokslo metų dienomis. Studentai istorikai visą semestrą klauso etnografijos pagrindų kurso. Ekspedicijos vadovas juos ne tik paruošia etnografinės medžiagos rinkimui, bet ir numato vietas, kurioje bus vykdomi tyrinėjimai. Kai rajonas jau parinktas, susipažįstama su jo istorija, geografine padėtimi, kultūros paminklais. Paskui nustatomas ekspedicijos tikslas, paruošiama darbo programa, su kuria supažindinami visi dalyviai.

Paruošus programą, ateina metas apsirūpinti ekspedicijos darbo priemonėmis. Sunku bus dirbti, jei neturėsime fotoaparatus, magnetofonus, atitinkamų reikmenų piešiniams, brėžiniams, planams daryti. Būtinai reikia pasiimti milimetrinio popieriaus, kuriame labai patogiu braižyti planus, braižiklių, kalkės audinių raštams kopijuoti. Kiekvienas ekspedicijos dalyvis turi turėti užrašų sąsiuvinį, rašymo priemonę, centimetrą arba ruletę.

Vilniaus universiteto etnografinių ekspedicijų uždavinius lemia etnografijos mokslė ir visuomenės gyvenime iškilusios problemos. Turi įtakos taip pat pasirinktosios vietovės geografinė padėtis, ūkinis bei kultūrinis gyvenimas. Kasmet ekspedicijos dirba šiuos darbus:

fiksuoja šių dienų žmonių buitį, jos pakitimus kolūkinės santvarkos metais, stebi socialistinio kaimo gyvenimo poslinkius;

organizuoja parodas ir ataskaitines konferencijas, kuriose aptariami ekspedicijų darbo rezultatai;

padeda rajonų kraštotyrininkams kelti savo kvalifikaciją, gerinti visuomeninių muziejų veiklą, padeda jiems organizuoti ekspedicijas, rinkti moksliniu atžvilgiu vertingą medžiagą.

Užrašai, nuotraukos, negatyvai, piešiniai ir brėžiniai perduodami Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriui, eksponatai — respublikos muziejams.

Kai nusibrėžiami aiškūs tikslai bei uždaviniai ir gerai pasiruošiama, ekspedicijos darbas eina sėkmingai.

¹⁸ Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriaus fondų apžiūra, f. 36—150, b. 4.

¹⁹ Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejaus inventorinės knygos. 1951—1983.

Etnografinės ekspedicijos rengiamos vasarą, dažniausiai liepos mėnesį, kad jose galėtų atlikti mokomąją praktiką I kurso studentai. Rinkti etnografinę medžiagą jie apmokomi pagal prof. P. Dundulienės parengtą programą²⁰. Šios programos pagrindiniai punktai yra tokie:

1. Supažindinimas su etnografinių tyrinėjimų metodais: stacionariu ir maršrutiniu.

2. Anketų naudojimas tyrinėjimuose.
3. Informatorių apklausinėjimo metodai.
4. Etnografinių objektų fotografavimas.
5. Etnografinių objektų piešimas ir liaudies architektūros brėžinių darymas.
6. Tautosakos užrašinėjimas magnetofonu.
7. Etnografinių objektų, darbų, švenčių, apeigų filmavimas.
8. Etnografinės medžiagos rinkimas anketomis.
9. Rašytinės medžiagos perrašinėjimas bei tvarkymas.
10. Fotonuotraukų tvarkymas bei metrikų užrašymas.
11. Brėžinių apipavidalinimas bei tvarkymas.
12. Etnografinės medžiagos saugojimas.

²⁰ Dundulienė P. Istorijos fakulteto istorijos specialybės I kurso studentų etnografinės praktikos programa (rankraštis).

Vilniaus universiteto stacionarinio tipo etnografinės ekspedicijos dirbo įvairiose Lietuvos vietovėse (žr. schemą). Pirmiausia vyksta ten, kur galima rasti reikalingiausios medžiagos mokymam ir moksliniam darbui. Lietuvių tautai atgavus Vilnių ir Vilniaus kraštą, pirmiausia iškilo reikalas tyrinėti rytinę Lietuvos dalį²¹. Todėl pirmosios ekspedicijos vyko būtent į šį regioną. Vėliau imta tyrinėti Alytaus, Anykščių, Molėtų, Pasvalio rajonus. Pastaraisiais metais daugiau dėmesio skiriama Žemaitijai, kadangi čia aptinkama daugiausia senovės relikvų.

Ekspedicijos liaudies gyvenimą tiria įvairiais būdais. Pasinaudojant anketomis, sudaromi rašytinės medžiagos rinkiniai. Šį darbą dažniausiai dirba studentai etnografai ir istorikai. Prieš pradėdami rinkti medžiagą, jie susipažįsta su etnografinės medžiagos užrašymo būdais, anketų klausimais, aprašomuoju laikotarpiu. Informatoriaus atsiminimus stengiamasi užfiksuoti kuo detaliau. Duomenys apie patį informatorių (pavardė, vardas, gimimo vieta, metai, gyv. vieta) rašomi užrašų pradžioje esančioje lentelėje. Joje įrašoma ir medžiagos rinkimo tema, pažymima, kas duomenis užrašė, kada užrašė. Yra dar skirsnis pastaboms.

Rašytinei medžiagai rinkti naudojamos šios anketos:

1. Žemdirbystė ir jos įrankiai ikitarybiniu ir tarybiniu laikotarpiu.
2. Gyvulininkystė ikitarybiniu ir tarybiniu laikotarpiu.
3. Žvejyba seniau ir dabar.
4. Medžioklė seniau ir dabar.
5. Bitininkystė seniau ir dabar.
6. Namų pramonė ir amatai.
7. Šienapjūtė. Rugiapjūtė.
8. Nurodymai, kaip rinkti kalvystės duomenis.
9. Sodžius, sodybos atskiri pastatai.
10. Naujos kolūkiečių gyvenvietės.
11. Kolūkiečių maistas ir jo paruošimas.
12. Transportas ir komunikacija.
13. Smulkaus maisto ir vaistažolių rinkimas.
14. Matai ir saikai.
15. Gimimo ir vardo suteikimo papročiai.
16. Senoviniai ir dabartiniai laidotuvių papročiai. Mirusiųjų pagerbimo papročiai kapinėse.
17. Senoviniai ir dabartiniai vestuvių papročiai.
18. Kalendorinės šventės.
19. Nurodymai kolūkio (tarybinio ūkio) istorijai tirti.
20. Liaudies medicina.
21. Liaudies etika.
22. Liaudies astronomija ir kt.

Be to, Vilniaus universiteto etnografinėse ekspedicijose naudojamos Lietuvos TSR paminklų apsaugos bei kraštotyros draugijos

²¹ Dundulienė P. Etnografijos mokslas Vilniaus universitete, p. 91.

paruoštos anketos. Viena tokių anketų yra „Nurodymai kolūkio (tarybinio ūkio) istorijai tirti“²². Ja remiantis, surinkta nemažai medžiagos kolūkių, tarybinių ūkių istorijoms.

Medžiagos rinkėjai visada žiūri, kad būtų išryškinti buržuazinio ir tarybinio ūkio skirtumai, plačiau užrašyta, kaip vyko žemės ūkio pertvarkymas socialistiniais pagrindais. Duomenys imami iš dokumentinių šaltinių, iš žmonių atminimų, pasakojimų. Anketose užfiksuota medžiaga yra vienas svarbiausių šaltinių visuomeninio, ekonominio gyvenimo istorijai pažinti.

Dar XVIII a., kada Vilniaus universitete kilo susidomėjimas lietuvių kalba, buvo atkreiptas dėmesys į tautosaką kaip į neišsenkamą šaltinį kalbotyros mokslui. Ir dabar ekspedicijos užrašo daug lietuvių liaudies dainų, pasakų, padavimų. Magnetofonu užrašomi ne tik dainų tekstai, bet ir melodijos.

Bene vėliausiai pradėta tyrinėti lietuvių liaudies meną. Labai įvairioje jo ornamentikoje, audinių raštuose, keramikos, medžio, metalo dirbinių pagražinimuose atsispindi simboliškai išreikštas pirmykštės visuomenės žmogaus panteistinis pasaulėvaizdis, santykis su gamtos jėgomis, pastangos jas valdyti. Įžymus tarybinis rusų liaudies kultūros tyrinėtojas B. A. Rybakovas pažymi, kad labai sunku sučiuopti tuos istorijos momentus, kada išnyksta kokio nors simbolio turinys ir kada prasideda netekusi prasmės tradicija²³. Ilgainiui įvairūs ornamentų simboliai neteko savo pirmykštės reikšmės, tačiau jų formos, virtusios grynojo grožio įsikūnijimu, išliko. Iki pat mūsų laikų liaudies meno formos keitėsi labai lėtai.

Vilniaus universiteto etnografinės ekspedicijos tyrinėja liaudies medinę skulptūrą, architektūrą, audinius, tapybą, raižinius, taip pat taikomosios dailės dirbinius iš gintaro, akmens, molio. Dalis vertingų liaudies meno dirbinių surenkama ir patenka į respublikos muziejus. Daug jų nupiešiama, nubraižoma, nufotografuojama. Šį darbą atlieka dailininkai ir fotografai.

Kasmet ekspedicijose dirba apie 10 dailininkų. Daugelį metų Vilniaus universiteto etnografams talkininkavo Vilniaus valstybinio dailės instituto studentai, o dabar — Šiaulių K. Preikšo pedagoginio instituto diplomantai. Kartu su istorikais jie eina per kaimus, iš sodybos į sodybą, ieškodami vertingų liaudies meno dirbinių. Dar dažnoje sodyboje aptinka senovinių baldų: tapytų spintų, kraitinių skrynių, spintelių, liaudies meistrų darytų stalų, kėdžių, lovų, margaspalvių audinių. Ypač daug nupiešia kraitinių skrynių, kurios kaime dabar beveik nenaudojamos ir stovi klėtyse arba ant aukšto. Šeimininkės jose laiko grūdus, miltus, labai retai audeklus. Todėl nuo skrynių nusilupinėja dažai, blunka raštai, žūva didelės meninės vertės daiktai. Kartais ekspedicijų dailininkai atlieka tikrai didelį darbą: iš likusių fragmentų kruopščiai atkuria buvusį skrynių grožį. Iš piešinių matyti, kokios būta skrynių (kuparų)

²² Nurodymai kolūkio (tarybinio ūkio) istorijai tirti.— V., 1970.

²³ Рыбаков Б. А. Язычество древних славян.— М., 1981, с. 5.

puošybos. Ypač dažnai pasitaiko skrynių, išrašytų augalais, gyvybės ar pasaulio medžiais su paukščiais, žalčiais, dangaus kūnų ornamentais²⁴. Pagrindinis tapytinių skrynių ornamentas sukoncentruotas priekinėje dalyje. Kiek kukliau išpuošti šonai ir atvožas. Lietuviškos skrynios paprastai dažytos ruda, žalia, geltona, mėlyna spalva. Būna dar skrynių, pagražintų geležiniais apkaustais. Apkaustai dažniausiai daryti kiauraraščio technika: ringelės, širdelės, trikampiai. Pagaliau reikia paminėti skrynias, ištapytas pagal trafaretą, išgražintas tradiciniais lietuvių liaudies raštų elementais. Skrynių tapyboje matyti liaudies menininkų išradingumas, gabumai, pastabumas, grožio pajautimas, fantazija. Patys raštai tarsi simbolizuoja grožį, jaunystę, nes skrynja juk buvo jaunos merginos baldas, lydėdavo nuotaką iš gimtinės į vyro namus.

Labai senos ir didelės lietuvių liaudies tekstilės tradicijos. Jau 16 a. plona balta lietuviška drobė buvo plačiai žinoma Europos rinkoje. Iš kartos į kartą perduodamas audimo menas Lietuvoje pasiekė tikro tobulumo. Daug kantrybės, atidumo reikia audžiant, nes audinių, ypač raštuotų lovatiesių, gūnių, lininių rankšluosčių, ornamentai itin įvairūs ir sudėtingi, pasižymi darnia spalvų gama, subtiliu koloritu. Kai kurie lietuviškų audinių raštų motyvai — saulutės, žvaigždės — neabejotinai atėję dar iš pirmykštės visuomenės laikų. Nuo seno lietuvis garsėjo margaspalvėmis juostomis. Ne viena vyresnės kartos moteris atsimena, kad austi išmoko dar ganydama bandą, dažniausiai be jokių įrankių, kaip audė prisirišusi metmenų gijas prie medžio kamieno ar šakos. Margaspalvės juostos laikomos kaip jaunystės dienų prisiminimas. Juostų raštai — tai iš amžių glūdumos atėję grėbliukai, žvaigždutės, saulutės, kirvukai.

Tyrinėjami ne tik audiniai, bet ir iš jų pasiūti senoviniai drabužiai. Dailininkai yra nupiešę daug languotų sijonų, liemenių, prijuosčių, kiauraraščiu ir spalvotais siuvinėjimais (saulutėmis, rūtų šakelėmis, rombeliais, kryželiais, vingutėmis ir kitais geometriniais motyvais) pagražintų marškinių.

Dailininkų darbas sunkus, bet labai reikalingas. Tikslūs piešiniai yra labai vertinga medžiaga liaudies meno tyrinėtojui, etnografui. Tačiau eskizai — tai tik dalis darbo. Vėliau juos reikia ne tik tiksliai perpiešti, bet ir paruošti saugojimui. Piešiama ant vatmano. Dažai parenkami tokie, kad neišbluktu, ilgai negestų. Nupiešę daiktą, dailininkai užrašo jo metriką, t. y. pažymi vietovę, kur daiktas rastas, kada nupieštas. Jeigu žinoma, kas daiktą darė, nurodomas ir meistras, pažymimi daiktų matmenys. Taip pat užrašoma piešėjo pavardė.

Ne mažiau svarbus fotografų darbas. Fotografuojami įvairūs žemdirbystės įrankiai, transporto priemonės, naujų gyvenviečių, fermų pastatai, žemės ūkio technika, darbo pirmūnai, naujo visuomeninio ir šeimyninio gyvenimo įvykiai.

²⁴ Dundulienė P. Lietuvių etnografija. — V., 1982, p. 372.

Kaip jau buvo pažymėta, ekspedicijos renka ir muziejinius eksponatus, kurie yra patikimiausi, autentiškiausi liaudies materialinės ir dvasinės kultūros liudininkai. Daugiausia surenkama darbo įrankių, namų apyvokos daiktų, drabužių, audinių, meno dirbinių. Daiktinė medžiaga tvarkoma pagal bendrąsias muziejinių eksponatų metrikavimo taisykles. Šį darbą dirba studentai istorikai, kurie ekspedicijų metu ne tik susipažįsta su visais etnografinių objektų tyrinėjimų metodais, bet ir išmoksta rinkti bei tvarkyti eksponatus.

Aprašant daiktus, pažymimas jų senumas, paskirtis, išmatuojamos ir apibūdinamos atskiros dalys, užrašomi tarmiški tų dalių pavadinimai, pažymima, kokiam socialiniam sluoksniui daiktas priklausė, atkreipiamas dėmesys į papuošimą (išpjaustymą, nudažymą). Be to, nurodoma, kas tyrinėjamam kraštui būdinga, kas dominuoja ir kas retai aptinkama, kokie daiktai atvežti iš kitur atsikėlusiu valstiečių ar amatininko, kuris ėmė dirbti kitaip negu senieji vietos meistrai. Eksponato metrikoje įrašomas ne tik eksponato davėjas, bet ir radėjas. Surinkti eksponatai perduodami muziejams. Jų paskirstymas matyti iš šios lentelės:

Metai, kada vyko ekspedicija	Rajonas, kuriame dirbo etnografai	Surinktų eksponatų skaičius	Kam perduoti eksponatai
1951	Svenčionių	40	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1952	Plungės	70	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1953	Varėnos	30	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1954	Alytaus	35	Dailės muz. liaudies meno sk.
1955	Anykščių	60	Dailės muz. liaudies meno sk.
1956	Jonavos	40	Dailės muz. liaudies meno sk.
1957	Kėdainių	20	Dailės muz. liaudies meno sk.
1958	Jurbarko	13	Dailės muz. liaudies meno sk.
1959	Eišiškių	20	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1960	Svenčionių	30	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1961	Kelmės	27	Dailės muz. liaudies meno sk.
1962	Molėtų	30	Dailės muz. liaudies meno sk.
1963	Sakių	18	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1964	Jurbarko ir Šilutės	30	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1965	Pasvalio	40	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui

Metai, kada vyko ekspedicija	Rajonas, kuriame dirbo etnografai	Surinktų eksponatų skaičius	Kam perduoti eksponatai
1966	Jurbarko	50	Jurbarko raj. Eržvilko kraštotyros muziejui
1967	Lazdijų	30	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1968	Utenos	25	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1969	Kaišiadorių	25	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1970	Varėnos ir Alytaus	37	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1971	Ignalinos ir Širvintų	20	Dailės muz. liaudies meno sk.
1972	Kupiškio ir Ukmergės	31	Dailės muz. liaudies meno sk.
1973	Kretingos	42	Kretingos kraštotyros muziejui
1974	Skuodo	30	Skudo raj. kraštotyros muziejui
1975	Plungės	32	Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui
1976	Radviliškio	200	Radviliškio kraštotyros muziejui (būsimam)
1977			
1978	Silutės	25	VU IF muziejui
1979	Klaipėdos	40	VU IF muziejui
1980	Tauragės	32	VU IF muziejui
1981	Raseinių	40	Betygalos vid. m-los kraštotyros muziejui (23), VU IF muziejui
1982	Akmenės	39	Akmenės raj. kraštotyros muziejui (būsimam)
1983	Kelmės	50	Kelmės kraštotyros muziejui (40), VU IF muziejui (10)
1984	Panevėžio	80	Smilgių kolūkio kraštotyros muziejui, VU IF muziejui (40)
1985	Rokiškio	100	Jūžintų kolūkio muziejui (būsimam) (36), VU IF muziejui (64)

Duomenys lentelei imti iš ekspedicijų vadovės prof. P. Dundulienės ataskaitų, skelbtų respublikos laikraščiuose, taip pat iš Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejaus inventoriaus knygų (1951—1978 m.). Iš jų matyti, kad daugiausia eksponatų patenka į Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejų. Per 1951—1978 m. laikotarpį muziejui perduoti 532 svarbesni eksponatai (žemės ūkio įrankių — 79, amatininkų įrankių — 34, drabužių — 20, skulptūrų — 39, įvairių — 31).

Pažymėtina, kad Vilniaus universiteto etnografinių ekspedicijų dalyviai surinko nemažai iš tiesų labai vertingų ir įdomių ekspona-

tų. Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejui atiduota drobulė, gauta iš Domicelės Veličkienės-Mickutės. Šią drobulę D. Veličkienė-Mickutė buvo paveldėjusi iš savo motinos, kurios vestuves aprašė A. Juška savo knygoje „Veliuoniečių lietuvių svotbinė rėda“. Tam pačiam muziejui teko ir senovinė lietuviška žagrė, rasta 1959 m. Eišiškių raj., Žižmų kaime²⁵. 1966 m. rasti du labai įdomūs botagai, vienas padarytas iš stirnos kojos, o kitas susuktas iš gyvulių žarnų²⁶. Šie eksponatai perduoti Eržvilko kraštotyros muziejui.

Vilniaus universiteto ekspedicijų surinkti eksponatai padėjo įsikurti ne vienam kraštotyros muziejui. 1966 m. buvo įkurtas kraštotyros muziejus Eržvilke (Jurbarko raj.). 1977 m. padovanoti eksponatai turėjo duoti pradžią Radviliškio kraštotyros muziejui, 1982 m.— Akmenės kraštotyros muziejui. Nuo 1977 m. renkami eksponatai Istorijos fakultete įsikūrusiam muziejui. Jų dabar šiame muziejuje yra apie 250.

Daiktinės medžiagos, padedančios pažinti liaudies materialinę ir dvasinę kultūrą, rinkimas ir toliau yra vienas iš pagrindinių Vilniaus universiteto etnografinių ekspedicijų uždavinių, nes dabar senieji padargai, namų apyvokos daiktai labai greitai nyksta. Ekspedicijų dalyviai aiškina gyventojams, kad, keliantis į naujas gyvenvietes, nereikalingus daiktus, paveldėtus iš prosenelių, reikia atnešti į mokyklas, kolūkių centrus, žodžiu, apsaugoti nuo pražūties.

Taigi Vilniaus universiteto etnografinių ekspedicijų surinkti eksponatai, tyrinėjami mokslininkų, papildoma muziejų rinkinius, eksponuojami kompleksinėse ir laikinose parodose.

Ekspedicijų surinkta rašytinė medžiaga, piešiniai, brėžiniai, nuotraukos, negatyvai, magnetofono įrašai laikomi Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriaus 81-ajame fonde. Šiandien čia yra 50 234 vienetų nuotraukų, negatyvų ir piešinių, 105 143 lapų rašytinės medžiagos²⁷. Padarius fondo apžiūrą, nustatyta, jog jame yra medžiagos iš 38 rajonų. Prieš perduodant bibliotekai, rankraščiai perrašomi. Reikalaujama perrašyti tvarkingai, paaiškinti vietinius terminus, posakius. Perrašinėjama tokia tvarka, kaip medžiaga buvo renkama.

Ekspedicijų medžiaga labai įvairi. Kad būtų lengviau ja naudotis, rankraštyne yra sudarytos rodyklės — teminė ir geografinė. Teminė rodyklė parengta pagal P. Dundulienės „Lietuvių etnografijos programą“²⁸. Joje visa medžiaga suskirstyta į dvi dalis: materialinę ir dvasinę liaudies kultūrą. Šios dalys savo ruožtu skirstomos dar smulkiau.

²⁵ Dundulienė P. Etnografinė ekspedicija.— Tiesa, 1959, rugpjūčio 12.

²⁶ Dundulienė P. Ekspedicija Eržvilko apylinkėse.— Sviesa, 1966, liepos 14.

²⁷ Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriaus fondų apžiūra, f. 36—150, p. 114.

²⁸ Dundulienė P. Lietuvių etnografijos programa.— V., 1964.

Etnografijos fondo medžiaga dažnai naudojasi liaudies kultūros tyrinėtojai, menotyrininkai, istorikai, lingvistai, dailininkai. Pavyzdžiui, sutartinių tyrinėtojas Z. Slaviūnas jame rado nemažai sutartinių. 1966 m. Eržvilko apylinkėse surinkta medžiaga panaudota „Minties“ leidyklos išleistame leidinyje apie Eržvilką²⁹. Daug įvairios medžiagos apie žemdirbystės įrankius panaudota Pabaltijo etnografijos atlase. Fondu naudojasi rašantieji disertacijas, diplominius darbus, iš užsienio atvykę etnografai.

Ekspedicijų metu ne tik renkama etnografinė medžiaga, bet ir ugdomi būsimieji kultūrinio palikimo saugotojai, jo tyrinėtojai. Ne vienas buvęs universiteto etnografinių ekspedicijų dalyvis šiandien jau yra pagarsėjęs kraštotyrininkas ar etnografas.

Išvados

Etnografinės ekspedicijos Vilniaus universitete pradėtos organizuoti nuo 1948 m. Kadangi trūko kadry, pirmosios ekspedicijos buvo rengiamos kartu su LTSR MA Istorijos instituto etnografijos skyriaus darbuotojais. Ekspedicijose daugiausia dirbo universiteto studentai. Ekspedicijų darbe naudojamas anketas sudarinėjo universiteto dėstytojai. Buvo užsibrėžtas tikslas rinkti eksponatus muziejams, fiksuoti lietuvių kultūros pagrindinius bruožus, užrašinėti dainas, senus tikėjimus ir papročius.

1950 m. buvo paruošta nauja etnografinės medžiagos rinkimo metodika ir nuo tada etnografinės ekspedicijas Vilniaus universitetas organizuoja vien savo jėgomis.

1948–1962 m. etnografinės ekspedicijas organizavo Istorijos-filologijos fakultetas, dabar — Istorijos fakulteto Lietuvos TSR istorijos katedra.

Šiuo metu universiteto organizuojamos ekspedicijos yra daugiaplanės, stacionarinio tipo. Jose dalyvauja istorikai, fotografai, dailininkai. Be to, dalyvaudami ekspedicijose, istorijos specialybės I kurso studentai atlieka mokomąją praktiką.

Ekspedicijų metu surinkta etnografinė medžiaga — piešiniai, brėžiniai, nuotraukos, negatyvai, magnetofono įrašai, taip pat rašytiniai rinkiniai laikomi Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyriaus 81-ajame fonde. Didžioji dalis daiktinės medžiagos perduodama respublikos muziejams.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Lietuvos TSR istorijos katedra

Įteikta
1984 m. vasario mėn.

²⁹ Skaržauskaitė N. Saugoma etnografinė medžiaga, p. 49.

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ЭКСПЕДИЦИИ ВИЛЬНЮССКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1950—1985 гг.

Э. ЛАЗАУСКАЙТЕ

Резюме

В 1950—1985 гг. кафедрой истории Литовской ССР исторического факультета Вильнюсского университета были организованы этнографические экспедиции стационарного типа. Главная их задача — исследование традиционной литовской народной культуры. Экспедиции, проведенные в исследуемый период, приобрели многоплановый характер. В них принимали участие художники, фотографы, историки, студенты. Во время экспедиций историки 1-го курса обучались методике полевых исследований.

Ценные сведения для познания материальной и духовной народной культуры зафиксированы на фотоснимках, чертежах, рисунках, описях. Собранные материалы пополнили 81 фонд научной библиотеки Вильнюсского университета, а также фонды музеев республики.

TURINYS

A. VASILIAUSKIENE. Apie Antrojo Lietuvos Statuto (1566 m.) vieno nuorašo paleografiją	3
J. URBONAS. Vilniaus universiteto dailės katedrų plėtotė (1773—1832)	24
R. SIDLAUSKAS. Piešimo mokyklos įkūrimas Vilniaus universitete	41
P. FREIDHEIMAS. Vilniaus gmina: Atsiradimas. Veikla. Idėjiniai ieškojimai. (Iš Lietuvos—Lenkijos revoliucinių ryšių istorijos)	69
A. VISOCKIS. J. Montvilos piešimo klasės Vilniuje	70
L. SABAJEVAITE. Lietuvos istorijos problemos Vilniaus Stepono Batoro universiteto istorikų moksliniuose darbuose	80
B. DASCIORAS. Lietuvos ir Vokietijos ekonominės derybos 1927—1928 m.	93
A. KAVALIAUSKAS. Tarybinės lietuvių literatūros klausimai buržuazinės emigracijos kritikoje	107
E. LAZAUSKAITE. Vilniaus universiteto etnografinės ekspedicijos 1950—1985 m.	125

СОДЕРЖАНИЕ

A. ВАСИЛЯУСКЕНЕ. О палеографии одного из списков Второго Литовского Статута (1566 г.)	23
И. УРБОНАС. Развитие кафедр архитектуры и изобразительного искусства в Вильнюсском университете (1773—1832)	40
Р. ШИДЛАУСКАС. Образование рисовальной школы в Вильнюсском университете	54
П. ФРЕЙДГЕЙМАС. Виленская гмина: Возникновение. Деятельность. Идеиные искания (Из истории литовско-польских революционных связей)	55
А. ВИСОЦКИС. Рисовальные классы И. Монтвилы в Вильнюсе	79
Л. ШАБАЕВАЙТЕ. Проблемы истории Литвы в научных трудах историков Вильнюсского университета им. Стефана Батория	91
Б. ДАЩЕРАС. Литовско-германские экономические переговоры 1927—1928 гг.	106
А. КАВАЛЯУСКАС. Вопросы литовской советской литературы в критике буржуазной эмиграции	124
Э. ЛАЗАУСКАЙТЕ. Этнографические экспедиции Вильнюсского университета в 1950—1985 гг.	138

Научные труды высших учебных заведений Литовской ССР
ИСТОРИЯ, XXVI

На литовском и русском языках
Вильнюс, «Мокслас», 1986

Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai
ISTORIJA XXVI

Redaktoriai: A. Antanavičius, M. Švecova
Dailininkė ir meninė redaktorė V. Kuraitė

Techninė redaktorė D. Andreikėnienė. Korektorės: D. Tolvaišienė, G. Zaščizinskienė

Duota rinkti 1986.01.15. Pasirašyta spausdinti 1986.05.16. LV 06717. Formatas 60×90¹/₁₆. Popierius — spaudos Nr. 2. Garnitūra — literatūrinė, 10 punktų. Iškilioji spauda. 8,75 sąl. sp. l. 9 sąl. spalv. atsp. 10,39 apsk. leid. l. Tiražas 500 egz. Užsakymas 4261. Kaina 1 rb 60 kp. Užsakyminis.

Leidykla „Mokslas“, 232050 Vilnius, Zvaigždžių 23.

Spaudė Motiejaus Sumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.

1,60 rb

C 14279

